

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

KADIN

BİLİM VE SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

MART 1988

100 TL

15

Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU

Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU
Yazarlar: N. DEMİR, E. AKAR, H. YEŞİLTEPE, Y. BAYSAL, O. ATIL, N. GÜMÜŞ, M. BASIN, İ. MELİKOFF, M. OVACIK, K. SARIALIOĞLU

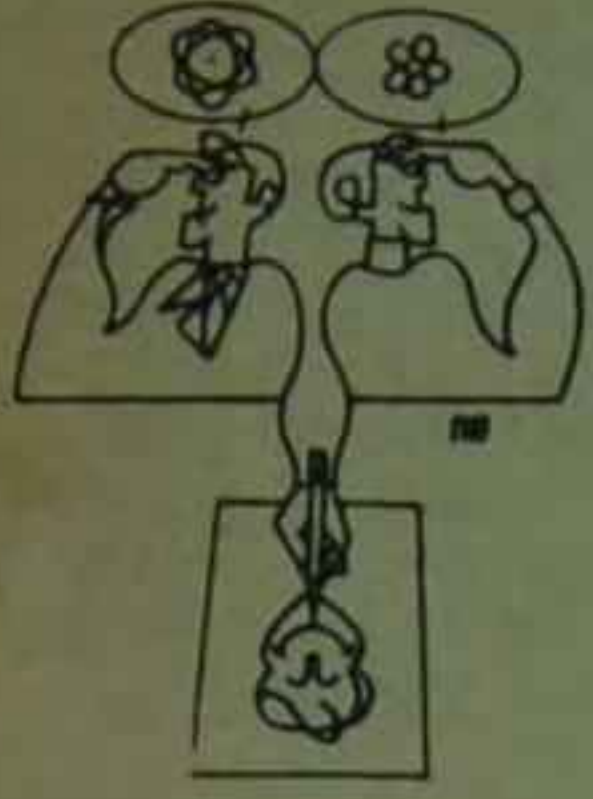
ANKARA ÖRNEK DAĞITIM
Zaferançılar Apt. Kat: 11
No: 12345 Ankara-06100

İSTANBUL ÖRNEK DAĞITIM
Beşiktaşlılar Apt. Kat: 11
No: 12345 İstanbul-34100

İZMİR ÖRNEK DAĞITIM
Cumhuriyet Bulvarı Kat: 11
No: 12345 İZMİR-35100

DOĞU ANADOLU
SARIS KİTAPÇI, VAN

Okuyucularla Birlikte	3	Bilim ve Sanat
Temel Haklar ve Anayasa	4	Bilim ve Sanat
Niçin "Feminizm" Değil	6	Aytunç ALTINDAL
Kadının Barış Yandaşlığı ve Savaşa Katkı Özgürlüğü	8	Adalet AĞAOĞLU
Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Kiray	14	Bahattin AKŞİT Ünal NALBANTOĞLU Sezgin TÜZÜN
Genelden Özele Kadın Sorunu	17	Oya ÇİTÇİ
"Tatarcık"ta Tipler ve Ulusal Kültür Sorunu	23	Ataol BEHRAMOĞLU
Okuyucularla	26	Doğan DEMİR, Emir AKAR Haluk YEŞİLTEPE, Yüksel BAYSAL, Oktay ATIL, Necla GÜMÜŞ, Mithat BASIN, İrene MELİKOFF, Mualla OVACIK Kenan SARIALIOĞLU
İbni Haldun ve Mukaddime'de Kadın	29	Serap CAN
Kadın Hakları Savaşımı Sürecinde Sabiha Sertel	33	Remzi İNANÇ
Kadınlar ve Barış Üstüne	36	Jülide GÜLİZAR
"Ekonomik" Olan ile "Sosyal" Olan Bir Bütündür	37	Tunç TAYANÇ
Bir Batılılaşma Olayı	39	Çetin YETKİN
Bilimsel Düşünce ve Boş İnançlar II. Sayı Gizemciliği	40	Osman GÜREL
Akıl Hastanesinden Yaşama Dönüş Sürecinde "Guguk Kuşu"nun Anımsattıkları.	43	Ataman TANGÖR
Küçük Adamın Büyük Öyküsü	46	Emre KONGAR
Satrançta Üretim Sorunu	49	Hür YASİN
"Taşlaşan Dünya"	50	Mehmet KÖK
Santranç	51	Emrehan HALICI
Karikatürler		Nezih DANYAL Hatay DUMLUPINAR

GEÇEN SAYIMIZDA, Mart sayısından itibaren anayasa tartışmalarına başlanacağını duyurduğumuzu hatırlatmadan önce. Bilim ve Sanat'ın yayın yaşamına başlarken ilk sayısında yer alan sunuş yazısının bir bölümünden alıntı yapmak istiyoruz. O da şudur: "İnsan, yaşadığı tarihsel dönemde, içinde bulunduğu koşullara göre evreni algılar, düzene koyar ve buna göre toplumsal bilincin oluşmasında en ağırlıklı öge rolünü oynar. Buna bağlı olarak insanın evreni düzenlemesinin, yani toplumun nasıl örgütlenmesi, toplumdaki kaynakların nasıl dağıtılması gerektiği yolunda oluşan toplumsal bilinç çevresini, onun bilim ve sanat da dahil olmak üzere diğer toplumsal bilinç türlerinin sınırlılıklarını belirler..."

Hiç kuşku yok ki, bu kavrayış, toplumsal yaşamın bir bütün olarak canlı ve etkin bir biçimde algılanmasıyla işlev kazanır. Bilim ve Sanat işte bu anlayış ve çerçevede içinde Mart sayısına anayasa yazısı ile girmektedir. Anayasalar esas olarak devletin temel yapısını, örgütlenmesini, örgütlenme içinde ortaya çıkan kurumların iktidarın kullanılışı ile ilgili yetkileri ile bu yetkilerin sınırlarını düzenleyen ana belgelerdir. Anayasaların, temel yasa olma özelliği, devlet iktidarının kapsam, içerik ve sınırlarını belirleyişleri anayasal düzenleme ile toplumun istem ve iradesi arasında belirleyici bir ilişkinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Başka bir deyişle anayasalar toplumun istemlerini ortaya koymalı, toplumun iradesine uygun olarak hazırlanmalıdır. Yeni bir anayasa yapma sürecine girmiş bulunan ülkemizde anayasanın toplumun iradesini yansıtır niteliği referandum ile sağlanmaya çalışılacaktır. Ancak referandumun işlevini yerine getirebilmesi için anayasal sorunların yoğun bir biçimde tartışılması gerekmektedir. Bilim ve Sanat bu sayısından itibaren bir taraftan anayasal sorunlar üzerinde derginin ve buna ek olarak anayasa alanında uzman olan ya da olmayan okurlarının imzalı görüşlerine yer vererek tartışmanın içine girecektir. Nitekim elinizdeki Mart 1982 sayısının birinci yazısı, anayasal sorunlar arasında en önde geleni sayılabilecek olan temel insan hakları konusunda dergimizin görüşünü ortaya koymaktadır.

Bilim ve Sanat'ın bu sayısının ağırlıklı konusu kadın sorunudur. Bilindiği gibi kadın sorunu, son yılların en yoğun ve en popüler tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle gelişmiş batı ülkelerinde, kadın hakları, kadın özgürlüğü, cinsiyetler arası eşitlik gibi konular son on yılın en gözde tartışma ve araştırma alanını oluşturmaktadır. Batı ülkelerinden ya da bu ülkelerdeki vakıflardan araştırma fonu bulmak isteyen toplum bilimciler için kadın sorunları her kapıyı açan anahtar haline gelmekte ve bu konu ile ilgili talepler sözü edilen ülke ya da vakıf kaynaklarından büyük bir cömertlikle karşılanmaktadır. Bilim ve Sanat Dergisi açısından esas olarak kadın sorunu, 'kadın sorununun neden böylesine fetişleştirildiğidir'. Kuşkusuz üretilen özgün rolü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan göreceli fizyolojik durumu kadın ile erkek arasında nesnel bir ayrımın varlığını ortaya koymaktadır. Ancak cinsiyetten kaynaklanan bu farklılaşmanın toplumsal yapının temel belirleyicisi olduğunu ileri sürmek hiç bir biçimde geçerli ve anlamlı bir tez değildir. Kadın sorununun, kadın özgürlüğünün bu kadar tartışılmasına yol açan, ön plana çıkaran neden, toplumun üretim, örgütlenmesince belirlenen birbirinden dikey olarak ayrılmış toplumsal kategorilerden oluştuğu gerçeğini gözlerden uzak tutma çabasıdır. Böylece temel toplumsal sorunlar, cinsiyet farklılaşmasından kaynaklanan yatay kategoriler ayrımı üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Dergide bu konu ile ilgili yazılar hem kadın sorununun değinilen bu yönünü ortaya koymakta hem de cinsiyet farklılığının toplumun tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkan sınıfsal kategorilerin parçası olarak ne türlü konumlar alabildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu sayımızda daha önceleri başlatılan bir girişim sürdürülerek ünlü bir bilim adamı, Prof. Dr. Mübeccel B. Kıray okurlara tanıtılmaya çalışılmaktadır. Yapıtları ve katkıları bilim dünyamız için övünç ve onur kaynağı olan Prof. Kıray, 1940'lı yıllarda Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinde oluşan parlak gelişmenin ürünü sayılabilir. Gerçekten Kıray'ın oluşturduğu toplumsal geçiş ve değişim kuramı, bu yıllarda sözü geçen fakültede çalışan öğretim üyeleri tarafından ana hatları ile oluşturulmuş ve ABD'nin bir sosyoloji mecmuasında yayınlanan bir makale ile büyük ilgi uyandırılmıştır. Prof. Kıray, bu ortamda yetişmiş ve toplumsal değişim kuramını özgün katkıları ile son derece zenginleştirerek bilim tarihimiz içindeki haklı yerini almıştır.

Bu sayımızın yeniliklerinden biri de, "Okuyucularla" bölümünü başlatmış olmamızdır. Bundan böyle de yer sorununun sınırlılıkları içinde okuyucu sayfasını sürdürmek ve arzuladığımız dergi-okur etkileşimini ilgili sayfanın başlangıç bölümünde belirtmeye çalıştığımız kavrayış biçimiyle güçlendirmek yolu izlenmeye çalışılacaktır. Daha önceleri de bir kaç defa vurgulandığı gibi b-yoldaki en büyük güvencemiz okurlarımızın katkı ve desteği olacaktır.

BİLİM
SANAT

TEMEL HAKLAR VE ANAYASALAR

BİLİM SANAT

BİLİNDİĞİ GİBİ 1789 Bü-yük Fransız Devrimi, kralın zor kullanarak Millet Meclisini dağıtmaya kalkışması üzerine patlak vermiş, silahlanan Paris Halkı Kral yönetiminin baskı sembolü haline gelen Bastille kalesine saldırarak orayı ele geçirmiştir. Bu eylemin yapıldığı 14 Temmuz günü Fransızların en büyük milli bayramı kabul edilmiştir ve hala da öyledir. Krala karşı halk yığınlarının desteği ile mücadelesini sürdüren Millet Meclisi 26 Ağustos 1789'da Fransız Devrimi'nin en önemli ve etkili eylemlerinden birini gerçekleştirmiş, "İnsan Hakları Bildirgesi"ni kabul ve ilan etmiştir. Aslında bu bildirge insan hakları konusunda ortaya atılan ve kamusal hukukun parçası haline gelen ilk belge değildir. Fransız Devrimi'nden kısa bir süre önce patlak veren Amerikan Bağımsızlık Savaşı içinde de bir insan hakları bildirgesi kabul edilmiş ve ABD Anayasası bu bildirge temel alınarak hazırlanmıştır. Ancak Amerikan Bildirgesinde sayılan hak ve özgürlüklere Amerikan yurttaşlarının sahip olduğu belirtilirken, Fransız Bildirgesinin temel özelliği, tüm insanların sözü edilen hak ve özgürlüklere doğuştan sahip oldukları ve bunlardan vazgeçemeyeceklerinin belirtilmesini olmuştur. İşte bu noktada Fransız devriminin evrenselliği ortaya çıkmıştır. Böylece sadece Fransa'da değil, dünyanın her yerinde büyük hareketlere, gelişmelere yol açan bu ünlü bildirgede;

"...İnsanlar haklar açısından özgür ve eşit doğarlar ve özgür ve eşit olarak yaşarlar.. Her siyasal kurumun temel amacı, insanların doğuştan sahip oldukları ve geri alınması mümkün olmayan hakların korunmasıdır. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnmedir.."

denerek daha 19. yüzyılın sonlarında devletin ve siyasal sistemin temel amacının bu hakları korumak ve güvence altına almak olduğu, ya da bir başka deyişle devletin varlık nedeninin bu haklar olduğu belirtilmiştir.

Böylece 19'uncu yüzyıl dünyası, insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesi kavgasına, bu amaç uğrunda mutlakiyetçi devletlerin getirilip yıkılmasına sahne olmuş; klasikleşen insan hakları toplumların demokratikleşmesinin ölçütü ve amacı haline dönüşmüştür. Toplumların demokratikleşmesi doğrultusunda mutlakiyetçi devletlerin yıkılmasına yönelik insan hakları mücadelesi anayasacılık biçiminde kendini göstermiş, böylece klasik demokrasi, insan haklarına dayalı anayasalı yönetimlerin kurulması doğrultusunda gelişmiştir. Başka bir deyişle anayasalı yönetimler için yapılan mücadelelerin ve anayasa yapma girişimlerinin ağırlık noktasını insan hakları oluşturmuştur.

Bu aşamada insan hakları, toplumda yaşayan bireylerin tek tek sahip olduğu, vazgeçilmez, kısıtlanamaz özgürlükler olarak algılanmıştır. Kamu hukukunda, klasik haklar ya da "negatif statü hakları" olarak tanımlanan bu hak ve özgürlükler, esas olarak devlete karşı, devlet gücünün sınırlarını belirleyen bir içerik içinde kavranıp tanımlanmıştır. Başka bir deyişle bu hak ve özgürlükler, devletin müdahale edemeyeceği alanlar olarak ele alınmış ve geliştirilmiştir. Örneğin özgürlük hakkı, yaşam hakkından başlamış, konut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, haberleşme özgürlüğü, seyahat ve yerleşme özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın-yayın özgürlüğü toplantı özgürlüğü, tabii yargı ve

kaşı dokunulmazlığı özgürlüğü gibi alanlara doğru gelişmiştir. Bununla beraber 19'uncu yüzyıl içindeki toplumsal ve siyasal gelişmelerle birlikte insan hakları konusunda yepyeni bakış açılarının ya da yorumların ortaya çıktığı görülmektedir. Buna, kısaca, klasik haklara ek olarak ekonomik ve toplumsal hakların gündeme gelmesi denebilir.

Klasik haklar, mutlakiyetçi devletlere karşı bireyin sahip olduğu özgürlük alanını oluşturmakta, her insanın insan olarak bu özgürlük alanına sahip olduğu kabul edilerek, bu kabul anayasalara geçirilmektedir. Ancak toplumsal gelişme ve özellikle sanayi kapitalizminin gelişmesi ile insanların doğuştan özgür oldukları ve özgür kaldıkları anlayışı anlamsız hale gelmeye başlamıştır. Toplumsal gelişme ile ortaya çıkan eşitsizlikler, doğal olarak bazı insanların daha özgür, bazıların da daha az özgür olmalarına yol açmıştır. Eğitim olanaklarından hiç faydalanamayan ya da yeterli ölçüde faydalanamayan bireylerin düşünce ve bilim özgürlüğünü, yoksulların seyahat özgürlüğünü, işsizlik korkusu altında yaşayanların güven içinde olma özgürlüğünü kullanmaları gibi olanaksızlıklarla yarışan bir durum çıkmıştır ortaya. 18'inci yüzyılda Rousseau'nun belirttiği gibi toplumsal eşitlik sağlanmadan insanları özgür kabul etmek gerçeklere uymamaktadır. Nitekim salt klasik hak ve özgürlüklerin anayasalara girip kamu hukukunun kaynağı haline gelmesi, toplumdaki insani sorunları, gerilimleri ve çatışmaları azaltmamış, aksine sanayileşme ile birlikte işçilerin toplumsal ağırlıklarının artması sonucu, sözü edilen çatışmaları kaçınılmaz biçimde artırmıştır. Böylece 19'uncu yüzyılın ortalarından itibaren toplumsal gerçek insan hakları konusunun farklı açılardan ele alınmasına yol açmıştır. Bu olgu elbette tarihin gelişimci doğrultusundan beslenmiştir.

Klasik insan hakları, bireyin devlete karşı, devlet gücünü sınırlayan özgürlük alanını oluşturmaya karşın toplumsal eşitsizlikler toplumun büyük bir kesiminin özgürlüklerden yoksun kalmasına yol açmıştır. Bu halde, insan haklarının gerçekleştirilmesi, özgürlüğü kullanamayan insanların özgürleştirilmesi anlamını taşımaktadır, gibi önemli bir konu gündeme girmiştir. Toplumsal eşitsizliğin

varolduğu bir toplumda, insanların özgürleştirilmesi gerekmektedir ve eşitsizlik toplumsal, ekonomik koşullardan doğduğuna göre, sorun, bizatahi koşullarda yapılacak düzenleme haline gelmektedir. Daha somut bir ifade ile eşitsizlik esas olarak toplumsal yapıdan doğduğuna göre ve toplum yapısı o tarihsel aşamada değişmiyorsa, özgürleştirme eşitsizliği azaltacak önlemleri alabilmekle sağlanacaktır. Toplumda bu önlemleri alabilecek tek güç devlet olduğuna göre özgürleştirme işlevi, eşitsizliğin bir tarafı içinde olduğu yorumlanabilecek olan devlet tarafından yerine getirilecektir. Devlet, alacağı ekonomik ve toplumsal önlemlerle toplumsal eşitsizlikleri yumuşatacak ve gerilimleri azaltacaktır.

Nitekim bu olgu, 20'inci yüzyılda sınıflı toplumlarda demokrasinin özü haline gelmiş bulunmaktadır. Böylece insan hakları, klasik haklara ek olarak bireyin devletten talep ettiği ekonomik ve sosyal hakları da kapsar hale gelmiştir. Çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, örgütlenme, sendika, toplu sözleşme, grev hakları, toplumsal güvenlik hakları vb. klasik haklara ek olarak özgürleştirme işlevine yönelmiş bulunmaktadır. Çağdaş anayasalar ya da uluslararası insan hakları belgeleri (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi) hem klasik hem de ekonomik-sosyal hakları kapsar hale gelmiştir...

Avrupa'da insan hakları ve anayasacılık mücadeleleri bütün şiddeti ile sürerken Osmanlı İmparatorluğu'nda da 1839 Tanzimat Fermanı ile insan hakları gündeme gelmiştir. Daha önce bu alanda hiçbir geçmişi ve geleneği olmamasına karşın Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı tebasının can, mal ve ırz güvenliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda insan hakları ile ilgili gelişmeler ya da demokratikleşme çok yavaş yürümüştür. Örneğin ilk anayasa olan 1876 Kanun-u Esasi'sinde klasik haklar sayılmış, ancak ne anayasada ne de uygulamada bu haklar ve özgürlükler için güvence sağlanamamış, bu hak ve özgürlüklere saygılı yönetimler ortaya çıkmamıştır. Bunda güçlü ve mutlakiyetçi devlet geleneğinin yanında hak ve özgürlüklere sahip çıkacak toplumsal güçlerin de görece zayıflığı önemli rol oynamıştır. Kuşkusuz Osmanlı İmpa-

ratorluğunun yıkılışı ve Cumhuriyetin ilanı toplumun demokratikleşmesi açısından büyük bir sıçrama olmuş ve siyasal haklarla özgürlükler açısından yepyeni bir gelişme olanağı ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin ilk anayasası sayılabilecek olan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye yasasında, 1876 Anayasasında olduğu gibi klasik haklar sayılmış, ancak bu haklarla ilgili olarak güvence mekanizması getirilmemiştir. Bu bakımdan 1924 Anayasası döneminde gerek yasalarla gerek yürütme organının eylemleri ile anayasada sayılan hak ve özgürlüklere önemli kısıtlamalar getirilebilmiştir. 1924 sisteminde yasama organının bütünüyle, yürütme organının da istediği anda yargı denetiminin dışında kalabilmesi sonucu insan hakları önemli sorun olma özelliğini sürdürmüştür. Türkiye toplumunun demokratikleşmesinde çok önemli bir aşama sayılabilecek olan 1946 sonrası çok partili siyasal yaşam insan hakları tartışmasının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu tartışma, özellikle temel siyasal ve klasik haklarla bunların güvencesine ilişkin olarak 1924 Anayasası üzerinde yoğunlaşmış, yeni anayasal düzenleme arayışları gündeme gelmiştir. Türkiye'nin genç demokrasisi içinde iktidar-muhalefet ilişkileri ya da bir başka deyişle siyasal yarışma, giderek insan hakları üzerinde odaklaşmaya başlamış, temel hakların güvencesi en önemli siyasal-toplumsal sorun haline gelmeye başlamıştır. Bilindiği gibi bu dönemde ortaya atılan, çift meclis, yasamanın yargı denetimi gibi anayasal düzenleme önerileri, siyasal ve klasik haklara güvence arama endişesinden doğmuştur.

1961 Anayasası, Türkiye'nin aşağı yukarı 150 yıllık birikimi sonucu olarak insan hakları ve özgürlüklerini oldukça çağdaş anlayışa yakın bir biçimde düzenlemiştir. Yeni anayasada klasik haklara ek olarak ekonomik-sosyal haklara yer verilmiş, bundan da ötede hak ve özgürlükler güvence altına alınmaya çalışılmıştır. "İnsan haklarına saygılı olma", devletin temel niteliklerinden biri olarak sayılırken, anayasanın 11. maddesinde belirtilen hak ve özgürlüklerin ancak anayasada belirtilen nedenlerden dolayı yasa ile sınırlanacağı, ancak sınırlamanın hakkın özüne dokunamayacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca Anayasa'da yasama ve yürütme organı üzerinde yargı denetimi getirilerek hak ve

özgürlüklerin sınırlanmasında siyasal ölçütlerin işlerliği hukuk açısından önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Nitekim 1971 olağanüstü dönemi içinde Anayasanın 11. maddesinde değişiklik yapılarak, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması na kolaylıklar getirilmeğe çalışılmıştır. Kısaca ve özetle belirlemek gerekirse 1961 Anayasasının en çağdaş, en tartışılmayacak tarafının, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili düzenlemeler olduğu söylenebilir.

Denilebilir ki, temel haklar sorunu, Türkiye'nin yaklaşık 150 yıllık birikimi sonucu olarak, 1961 Anayasasının kapsam ve içeriğinde ve yaklaşık ölçüde çözüme ulaşmıştır. Temel haklar açısından 1961 Anayasası ile varılan bu nokta, Türkiye'nin toplumsal gelişme dinamiğine olduğu kadar Türkiye'nin de kabul ettiği "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi" gibi uluslararası temel belgelerle de uyum halindedir. Böylesine köklü anlamda, 1961 Anayasasının, bir tepsi içinde topluma sunulmuş haklar demeti, olmadığını da vurgulamak gerekir.

Beri yandan 1961 Anayasası'nda temel haklara ek olarak yer alan ve her biri Türkiye'nin yine tarihsel, toplumsal gelişme dinamiğinde ifadesini bulan ekonomik-sosyal hakları da, çağımızın sanayileşmiş kapitalist toplumlarında demokrasinin özü, varlığı ve işleyişinde sahip olduğu büyük önemler açısından yorumlamak ve kavramak gerekmektedir. Bu anlamda, ekonomik ve sosyal hakların önemli bölümünü oluşturan iş, sendika, grev ve toplu sözleşme ve tüm çalışanların sendikal haklarının ve bununla ilgili düzenlemelerin "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" ve "Birleşmiş Milletler İnsan hakları Evrensel Beyannamesi" gibi temel belgeler doğrultusunda yapılması zorunluğu açıktır.

Temel haklar sorununun, ekonomik ve sosyal haklarla birlikte uyumlu ve tutarlı biçimde toplumsal ya da siyasal örgütlenme hakları ile bütünlük ve geçerlik taşıdığı ise tartışma götürmez bir başka gerçektir.

Son olarak, temel haklar sorununun, sözü edilen bu bütünlük kapsamında daha ilk günden "Anayasa değişikliği" gibi sorunları gündeme getirip getirmeme gibi bir özelliğe sahip olduğu da söylenebilir..

NİÇİN «FEMİNİZM» DEĞİL

Aytunç ALTINDAL

1975 Birleşmiş Milletler Örgütü kanalıyla dünya kadın yılı olarak saptanmış ve ilan edilmişti. Bir yıl süreyle bir çok ülkede bir çok toplantı, seminer ve kongreler toplanmış, gelecek on yıl için "Feminist Eylem Planları" görüşülmüş ve bunlardan bazıları ortak kabul görerek bazı ülkelerde ülkelerin kendi koşullarına uygun olmak kaydıyla-yürürlüğe konulmuştu. Bu nedenledir ki, 1975 yılı Batılı kapitalist ülkelerde "Feminizm" in yeniden canlandırılmaya çalışıldığı yıl olmuştur, diyebiliriz.

Biz burada, kısaca da olsa, "Feminizm" in geçmişini ve gelişimini nakledecek değiliz. Ancak şunu vurgulayacağız ki, diğer bir çok akım gibi "Feminizm" de Türkiye'ye Batı'dan getirilmiş ve her ne pahasına olursa olsun tutması için yoğun çaba sarfedilmiş bir akımdır.

Nedir bu Batı'dan getirilen "Feminizm"?

Ayrıntıya girmeden, şöyle sıradan bir Felsefe Ansiklopedisi'ndeki "Feminizm" maddesini özetleyerek aktaralım:

"Feminisme (Fr. Toplumbilim) Kadınlığı yüceltme akımı... Kadınlığı yüceltme ve kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları için çaba harcayan bu akımın kökleri antikçağ Yunan Pitagorasçılığındadır. Pitagoras, "cins olarak kadınları sofuluğa erkeklerden daha yatkın buluyor ve onlarda sofuluğun doğal olduğunu söylüyordu." Platonda kadınlara tam bir siyasal eşitlik istemişti. Platon'un devletinde kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahiptiler. Tarihsel olarak kadınlar, erkeklere üstün haklara sahip bulunuyorlardı... Feminisme, bugün anamalcılık düzeninin ezici baskısı altındadır." (1)

Burada benim kişisel olarak katılmadığım görüşler varsa da, anlatım kolaylığı sağlaması bakımından yeterlidir bu açıklama.

Ansiklopedistin ilginç yargısı ise, umarım dikkatlerden kaçmamıştır. "Feminisme, bugün anamalcılık (yani bildiğimiz kapitalizm bu; TDK dilinde anamalcılık oldu) düzeninin ezici baskısı altındaymış: altında olmasa ne olur? "Feminizm" kapitalizmi ortadan mı kaldırır, yoksa, onu "inkar" a

mı uğratar?

Açık görüşüm odur ki, "Feminizm" kapitalizmin yoğun baskısı altında olsa da olmasa da, bu sistemi değiştiremez, yerine daha ileri bir sistem getiremez ya da daha tutarlı bir deyişle, sözkonusu sistemi devrimci inkara uğratabilir.

Niçin?

Bu "Niçin" in kanımızca dört ana başlık altında toplanabilecek gerekçeleri şunlardır:

a) Feminizm bir FELSEFE değildir.

b) Feminizm bir BİLİM değildir.

c) Feminizm'in bir METODOLOJİ'si yoktur.

d) Feminizm SINIF gerçeğine kapalıdır.

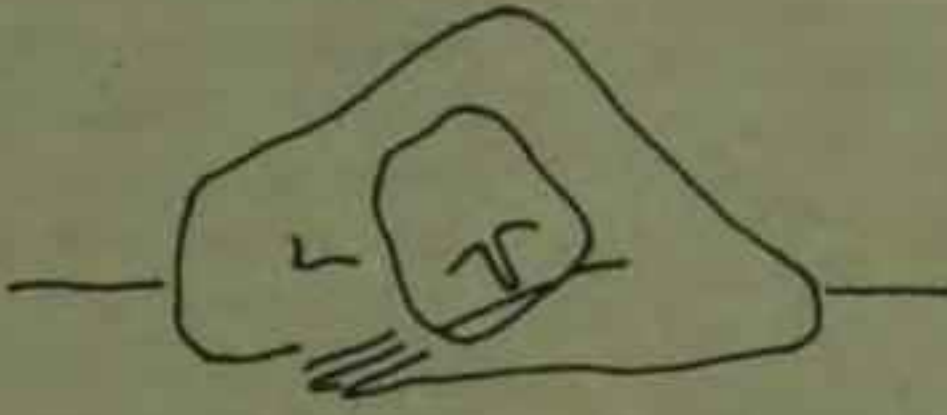
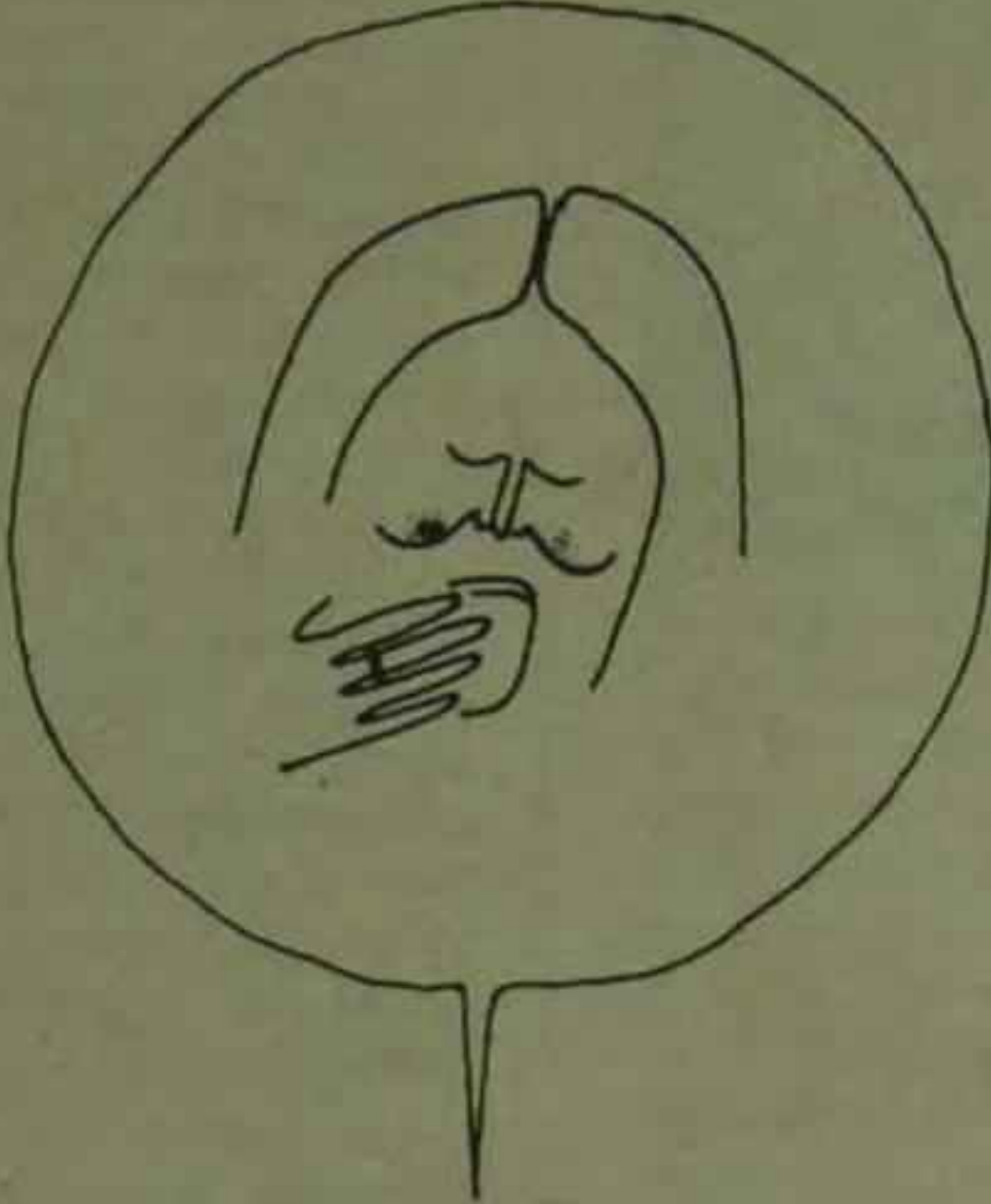
Şimdi saydığımız şu dört gerekçeyi tek tek ele alalım.

Tarihsel olarak "Feminizm" felsefi bir akım olarak değil, Hümanizm ve "Eşitlikçilik" (Egalitarianism) akımlarının bir yansıması olarak, özellikle de 1789 Fransız Burjuva Devrimi'nden sonra yaygınlaşmıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da, Burjuva "Eşitlik" kavrayışı bu akımın belkemiğini (nexus) oluşturmuştur. Feministler hiçbir zaman bir "Felsefe" üretmemişler, daima egemen sınıf ideolojisinin dümen suyunda giderek "Kadın-Erkek" eşitliğini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Feministler bağrında yetiştikleri kapitalist üretim ilişkilerinin, esasta, "Eşitsiz Gelişim Yasası"na tabi olduğunu hiçbir zaman idrak etmemişler ya da etmek istememişlerdir. Öte yandan, "Feminizm" i bir "felsefe"ye dönüştürme çabaları da olmuştur. Ama bunlar da, sonuç vermemiştir. Çünkü, yeryüzünde "Cinsiyet" ayırımına dayalı -tek cinsiyet Felsefesi anlamında- bir FELSEFE, ne yazık ki, yoktur ve olamaz (dı).

Bu açmazın farkına varan bazı yeni kuşak feministler bu kez Feminizm'in sınırlarını zorlayarak BİLİMSELLEŞMEYE yönelmişlerdir.

Yönelmişler de ne olmuştur? Feminizm, BİLİM olabilir mi?

Asla: Çünkü bir cinsiyeti "Yücelterek" BİLİM kurulamaz da ondan. İster uygulamalı ister sosyal bilimlerde olsun, her dalın kendisine temel aldığı bir "esas" vardır. Örneğin kapitalizm, ken-

LIATAZ

dince bir bilimdir ve çıkış noktası özel mülkiyet ve artı-değerdir. İnkarı durumundaki sosyalizm ise emeğin üretkenliği görüşünü benimsemiş-ve kapitalist artı-değer sömürsüne son vermeyi esas kabul etmiştir. Her iki sistem de bu esaslar üzerinde iktisadi, siyasi, toplumsal, tarihsel, felsefi ve kültürel değerlerini üretmişler ve bu değerlere uygun yaşam tarzları önermişlerdir.

"Feminizm" ise ne iktisadi, ne siyasi, ne toplumsal, ne tarihsel, ne felsefi, ne kültürel bağlamlarda hiçbir çözüm ve öneride bulunamamıştır. Gerçi sorulduğunda, ... sayılan alanların tümü için de geçerli olacağını sandıkları "Hipoteetik" önerilerinin bulunduğunu süslü cümlelerle anlatırlar. Ama bunlar incelendiklerinde ya eklek-

tik ya da totolojik görüşler oldukları açıkça ortaya çıkar. Örneğin, Feminizm'in "Kapitalist üretim tarzında artı-değer sömürsünün nasıl sona erdirilebileceği konusunda" BİLİMSEL ve ÖZGÜN görüşü yoktur, olamamıştır... Tartışma bu alana kaydı mı Feministler, derhal ya "sosyalist tezlere" sarılmakta ya da "Tanrıyı da yedeklerine alarak" (With God on Our Side) sulandırılmış hümanist/filantropist görüşleri öne sürmektedirler.

Kanımızca Feminizm, bir bilim olmadığı için kendine özgü bir Metod/Yöntem'den de yoksundur. Feministler'in inceleme ve araştırmaları dikkatle okundığında, nesnel gerçekliği bir türlü kavrayamadıkları ve daima ister istemez, subjektif/öznel diyalekti-

ge saplandıkları görülür. Konu, eninde sonunda SOYUT Kadın'ın çıkarları ya da sorunları açısından ele alınır, diyalektik özdeşlik ve zıtların birliği görmezlikten gelir. Feministler bu tarihsel ve toplumsal koşullanmayı-egemen ideolojinin koşullandırmasını-kıramadıkları sürece, akıntıya kürek çekeceklerdir

Yukarda Feminizm'in SINIF gerçeğine kapalı olduğunu söyledik. Ancak, iyi eğitim görüşü (Batı'da), çoğunluğu akademisyen bazı bilimkadınları Feminizm'i savunurken SINIF gerçeğini vurgularlar. Feminizm'in SINIF gerçeğine kapalı olmadığını, arada Çin Seddi bulunmadığını özenle, hevesle ve istekle belirtirler.

Güzel de, acaba SINIF gerçeğinden ne anlamaktadır Feministler? Hemen belirtelim ki, SINIF'ların varlığını anlarlar. Nedir ki, sınıfların varlığını kabullenmek ile topluma sınıfsal bilinçle yaklaşmak, iktisadi ve siyasal alanlarda, nesnel gerçekliğe uygun bilimsel öneriler ve çözümler getirebilmek başkadır. Dikkat edilirse, özellikle "İşçi sınıfının bilinciyle" demedim. Çünkü, Feministler, kastedilenler kendilerine Neo-Feminist diyen kesimdir-ikircikli tutumları nedeniyle topluma burjuvazinin dünya görüşü açısından BİLE bakamamakta, iki arada bir derede kalmaktadırlar.

Bize göre Feminizm, 1980'lerde artık bir yolağzına gelmiş durumdadır. Ya içinde yaşadığı toplumda mevcut egemen sistemle bütünleşecek, ya da, örneğin Türkiye'de olduğu gibi, işçi ve emekçilerin safında anti-emperyalist mücadeleye fiilen katılacaktır. Ancak ikincisine katılmanın yolu, elbette ki Feminizm'den arınmaktan geçer. Yoksa, hem sofu Feminist olup, hem de "İşçi ve emekçilerin safında anti-emperyalist" mücadeleye katılmaz. Neden mi? Çünkü, bu gerçeği kavramış bir kadın araştırmacının da belirttiği gibi, "İşçi hareketi kadınların çıkarlarının taşıyıcısıdır. Başka bir uyarıcı (stimulant) gerekli mi?" (2)

NOTLAR:

- 1) Felsefe Ansiklopedisi, O. Hancıoğlu, Cilt 2, s.157.
- 2) Femmes: Quelle liberation? Madeleine Vincent, Editions Sociales, 1976, p. 120

Adalet Ağaoğlu

KADININ BARIŞ YANDAŞLIĞI VE SAVAŞA KATKI ÖZGÜRLÜĞÜ

Adalet AĞAOĞLU

TOLSTOY'un "Savaş ve Barış" adlı romanında, Prens Andrey'in yakın arkadaşı Pierre, genç Prenses Lisa'ya şöyle der:

"Kocanızın niçin savaşa gitmek istediğini bir türlü anlamıyorum."

(Kadına karşı, soylulara özgü, son derece ince bir iltifat.) Hem öyle ya; Prens Andrey çok genç ve güzel bir kadının kocası olmakla kalmıyor. Soyluluğu yanısıra zengindir. Üstelik, yakında baba olmaktadır. Prens Andrey, General Kutuzov'un yanbaşı savaşa katılmayı gönüllü istemektedir. Kendi isteği dışında, savaşa gitmesi için hiç bir zorlayıcı öğe bulunmamaktadır.

Ama, Prens Andrey'in kendi isteği, yeterince güçlü bir neden değil mi? Ancak, niçin bu istek? Zaten Prensesin Pierre'e verdiği yanıtta da bu soru var:

"Ben de bunu söylüyorum" dedi. "Erkeklerin niçin savaşa"

duramadıklarını bir türlü anlamıyorum, evet anlayamıyorum. Niçin biz kadınlar bu çeşit bir şey istemiyoruz? Bizim umurumuzda değil (savaş). (...) Ona hep diyorum ki, bu kadar iyi bir mevki var. Amcamın emir subayı. Herkes tarafından tanınıyor, takdir ediliyor. (...) Her yere davet ediliyor. Kolaylıkla baş emir subayı olabilir. (...) Bu gece, benim için bu kadar kıymetli olan münasebetlerin sona ereceğini düşündüğüm zaman... O zaman.. Biliyor musun Andrey, korkuyorum! Korkuyorum!" (1)

Karısının bu çırpınmalarına karşı, Prens Andrey buz gibidir. "Neden Korkuyorsun Lisa?" diye sorar. "Anlamıyorum."

Lisa, erkeklerin niçin savaşa gitmek istediklerini anlamaz, Andrey de Lisa'nın korkusunu. Lisa için, 'bu kadar kıymetli olan münasebetler' Andrey'in gidişiyle sona erecektir. Lisa, Prens Andrey'in ailesinin yanında, taşrada

yaşıyacaktır. Petersburg ve Moskova'nın eğlenceleri, soyluların konaklarındaki balolar, danslar Lisa'nın uzağında kalacaktır. Lisa, kent yaşamına alışıktır. Peki Andrey, o neden gitmek istiyor savaşa? Az sonra, Pierre'le yalnız kalınca şöyle der Andrey:

"Bonapart'dan bahsediyorsun ama, Bonapart yükselirken, adım adım amacına doğru giderken özgürdü; amacından başka hiçbir şeyi yoktu ve ona ulaştı. Ama kendini, zincirli bir esir gibi bir kadına bağla, bütün özgürlüğünü kaybedersin. İçindeki bütün ümit ve kuvvet, seni pişmanlık içinde kıvrandıran bir yük haline gelir. Salonlar, dedikodu, balolar, havailik, beyhudelik... işte içinden çıkamadığım sihirli çember. Şimdi savaşa gidiyorum, gelmiş geçmiş en büyük savaşa ve savaş üzerine hiçbir şey bilmiyorum. Bir işe de yaramam." (2)

İşte, Prens Andrey'i savaşa iten neden: Hiçbir işe yaramazlık duygusu, boşluk, havailik. Özellikle o dönemde ve o sınıfta herhangi bir işe yarama kaygısı taşımayan kadının yanında, erkeğin bütün bu boş, havai yaşama bir anlam verebilmesi için en geniş sığınak: Savaş.

Tarihte de, eski çağların anlatılarında da, pek çok romanda da erkeğin yaşamını büyük ölçüde savaşın anlamlandırıldığını görürüz. Bizim romanlarımızda da örnekleri var. Aşk kırgını delikanlılar, yiğitlikseverler, yurtseverler. Kimi ölmek için gider sanki, salt ölmek için. Kimi, yaşamın anlamını bir ulus olmada bulduğu için, toplumca özgür olmak için, kimi kişisel kurtuluşları için. Prens Andrey'in de savaşa isteği ardında özgürlük isteği var. Bir kadına tutsak olup kalmaktan ürkmek, onun eteği dibinde yaşamaya katlanamamak Çünkü, ele aldığımız örnekte, kadının süs bebekliği dedikodusu 'havaiyatla işigali' yaşamı anlamlandırmaktan uzak.

Ama acaba bu kadar mı? Bu yanda olana karşılık, öte yanda, savaşta ne var? "Vatan senden hizmet bekler!" çağrısına koşuştan, insanın iç dünyasındaki çeşitli doyumsuzluklarla birlik, savaş olgusunun hangi itici gücü rol oynamaktadır?

Herhalde barış özlemleri denli, savaş olgusu için de açıklanmayı

bekleyen pek çok yön var hala. Savaş denen olguyu bütün sağ-lamlarıyla çözümleyip anlama-dan, barışı, barışa giden yolları bulabileceğimizi sanmıyorum. Se-zar Borgia'nın öldürmekten neden o denli haz duyduğunu; bireysel terör eğilimleri kadar, toplumsal kırim histerisinin de temelinde yatan özü tanımadan, barış çağrı-ları ne ölçüde sonuç verici olabilir ki? Aynı şekilde, günümüzde artık sık sık işittiğimiz kadın seslerinin, savaşa ve silahsızlanmaya karşı yüksek tutulmasının, Kadınlar Günü adı altında ise yılda bir kez bu çağrıların daha yüksek dozu bulmasının, kabileler arası çarpış-malardan, Haçlı seferlerinden bu-yana cephesi değişmiş, özünde çok karmaşık bir yapı gösteren savaş karşısındaki etkenliği ne olabilir?

Savaş olgusu, tarihsel süreçler içinde ve 'hareket halindeki karşı-lıklı etkiler mantığıyla' değerklen-dirilmedikçe, barış zamanı, barış süresi denen zamanları bile salt savaşın ertelenmesi olarak görme-miz gerekecektir; savaşın ortadan kalkması olarak değil. Kadınların barışçıl çağrıları da, bu bağlamda, insanlar içinde bir insan olarak ve ancak savaşın özünden soyutla-madan geliştirmek üzere yola düşüldüğü oranda, barışın gerçek-leşmesine bir katkıda bulunabilir. Barışı sağlamada kadının kadın olma konumuna özellikle bel bağ-layanların olduğunu biliyorum. Ama 'kadın olma' ya da 'analık duyguları' ile savaşa karşı durmak, savaşın özüyle eşitlenebilecek gibi değil.

Bu yazıda, barış için savaşıma bu açıdan değinmeyi seçtim. Sa-vası ve onun özünü anlamaya çalışarak. Ne bir savaş kuram-cısıyım, ne de bir barış kuramcısı. Ama, onca barış özlemlerine kar-şın, bugün hala barış üstüne kök-lü, kuramsal çalışmalara pek rast-lanmamakla birlikte, kurumlaş-mış bir olgu olan savaş üstüne önemli bir kuramcının, clause-witz'in yardımıyla da, tarihten, toplumdan, insanlardan edinilmiş kimi bilgilerin oluşturduğu sezgi-leri bir ölçüde harekete geçire-bilirim. Ancak ilkin, çok fazla yaygınlaşmış bulunduğu için, ba-rış yandaşlığı konusunda kadının rolü ile erkeğin konumu üstünde durmam gerekiyor.

Bir Analar Günü var: ardın-

dan Babalar Günü'nü de getirdi. Böylece, Analar Günü'nde daha çok satılan çorap, eşarp, güzel-leştirme öteberisi, küpe, bilezik, etek, bluz, manto ya da kürk; Babalar Günü'nde daha çok satı-lan kravat, gömlek, traş sabunu, traş kolonyası, anahtarlık, tütün, içki, cüzdan, çanta, palto ya da araba ile dengelendi.

Dünya Kadınlar Günü. Bu da hemen ardından 'Dünya Erkekler Günü'nü getirecektir, demek iste-miyorum. Bu kez de, barış gibi, eşitlik gibi, düşüncelerin tüketimi açısından ortaya atılsa bile, bura-da varlığı kanıtlama güdüsü, ço-cuğun karşısında ve ananın yanı-sıra baba olma konumunun gü-düsüyle eşdeğerde değil. Dolayı-sıyla dış tüketimi ayakta tutacak iç dünyanın desteğinden oldukça yoksun. Herhangi bir siyasal ya da ekonomik nedenle, herhangi bir toplumsal zorlamayla Dünya Ka-dınlar Günü, ardından bir 'Dünya Erkekler Günü'nü çağırır da, ça-ğırmasa da; erkeklerin bunda ayrı bir kanıtlanma ve kanıtlama alanı bulacakları söylenemez. Bulun-dukları konum, böyle bir alanı aramalarını gerektirmiyor. Tak-vimlerde özel bir güne sahip bu-lunmak için, kendilerini toplum i-çinde gerçekten ikinci planda duymaları gerekirdi. (Kadın da, özgür olmak istiyorsa, ilkin ken-dini özgür duyabilmeli, kendisine takvimlerde özel günler ayrılma-sını reddedebilmelidir. Bunun bir aydınlanma, nesnel koşulların, kendi gelişmişliği içinde sağlaya-cağı bir bilinç sorunu olduğunu biliyoruz. Yine de, kendini pek çok 'aydın' kadından daha özgür duyan nice 'cahil' kadının var-lığını bilmemiz, bu noktada dü-şündürücüdür. Özgür iradelerini çoğu kez canları pahasına ve canlarıyla kullanmış olsalar da..)

Erkeklerin kendilerini 'üstte', dolayısıyla 'özgür' duymaları, di-yordum. Oysa, onların da, çağlar boyu erkeklik semsiyesi altında sürekli bir ürküntü içinde yaşa-dıkları söylenebilir. Ama bu ür-küntüleri, karşı cins tarafından eziliyor olmalarından kaynaklan-mamaktadır. Erkeklik semsiyesi altında taşıdıkları ürküntü duy-gusu, daha çok, o semsiyenin gücünden daha iyi yararlanama-maktan, bunu gereğince hak e-dememiş bulunmaktan, böyle bir kaygıdan doğsa gerektir. Prens Andrey'i anımsayalım: Onun kar-şısında gördüğü asıl düşman

kadın cinsi değil. O, gerçekte, karısının dizi dibinde, onun gibi havaileşmekten, bir işe yarama-maktan, yani 'kanıdlaşmaktan' korkuyor. (Çocukların sokak o-yunlarında, okullarda, saldırdan hoşlanmayan; kendisine saldırıl-masından olduğu kadar, kendi-sinin de saldırma zorunda kal-masından çekinen erkek çocuklara ötekilerin 'karı', 'ibne' ve en ha-fifinden 'ana kuzusu' dediklerini biliyoruz.) Andrey gibi, içinde ya-şadığı toplum değerleri nedeniyle erkeklik semsiyesine fazla önem yükleyen, erkekliğine tutsak mil-yonlarca erkeğin, karşısında gör-düğü-ya da varsaydığı- asıl düş-man başka: Toplumsal değerlerin ve üretim ilişkilerinin belirlediği oranda, açık ya da kapalı biçimde; başarısızlık, başka bir erkek ta-rafından ikinci plana düşürülme, yenilgi ve 'işe yaramama' korkusu onları kuşatan. Çok çeşitli gö-rünümler altındaki bu kuşku ve tedirginlikleri onları, günümüze

dek, hatta bugün de, salt savun-u gerilimi içinde de tutmuş değil. Bu gerginlik ve tedirginlik onları, özde, sürekli olarak bir 'düş-manlık duygusu' 'düşmanlık niye-ti' (3) ile beslemiş bulunsa ge-rektir. Gerçi, ruhbilimcilere göre bu eğilim, az ya da çok, bütün insanlarda var. Ancak şiddet eği-limlerinin, çağlar boyunca er-kekte, kadına oranla daha açık ve sık gözlemlenmesini, ondaki 'düş-manlık duygusu' ile 'düşmanlık niyeti'nin kadınlara oranla daha güçlü gelişmiş bulunmasında a-rayabiliriz. En azından, andığımız gerilimin beslediği bu eğilimleri de, şiddet eğilimlerinin açıklan-masında gözönünde tutmamız ge-rekir.

Erkekteki 'düşmanlık niye-ti'nden bütün insanlar, bütün koşullarda eşit pay alsalardı, her fırsatta kadınların daha barışçıl olduklarını vurgulama gereği de doğmaz; dünyada barışı sağlama amacıyla kurulmuş Birleşmiş Mil-letler Örgütü gibi bir örgüt, kadına barış çağrıları için özel bir yer ayırmaz; Dünya Kadınlar Günü'nde ise kadınlar, bir çok özlemleri yanısıra barış özlemlerini de kendilerine özel, ayrı bir kanaldan dünyaya yayma ödevi-ni-birer kadın olma konumlarıyla da benimsedikleri bu ödevi-üst-lenmezlerdi. Fakat bu kanıtlar geçerli mi acaba? Onların barışçıl-lıklarında, kadın olmalarından da ileri gelen özel bir önem payı var mı?

Dün oğlunu, kocasını göğüs göğüse bir savaşa gönderen kadının, geride kalan maddi yaşamının da zorlamasıyla, barış özlemlerinin özel bir içeriğinin bulunması doğal karşılanabilirdi. Bir anlamda ne ölen, ne öldürdü o. Ama, ateşli silahların bulunuşundan buyana, durum hızla değişti. Kadın, ölen de olduğu için, öldürenler arasında yer almaya başladı. Ayrıca günümüzde, kendini erkekle düne göre daha eşitlenmiş sayan, kendisine bazı haklar verilen, bazılarını da alan kadının, giderek 'düşmanlık duygusu' ile 'düşmanlık niyet'lerinden daha fazla pay alacağını düşünebiliriz.

İleri ve geniş ticarete dayalı toplumlardaki yarışmacılık, kadının kendi ağırlığını artık salt kadın olmakla tartmasını engelliyor. Yarışmacılık, daha çok çocuk doğurmanın, daha güzel olmanın, daha çoksevilmenin, daha eğlenceli ve bütün bu andığımız yollarla daha güven altında yaşamının sınırlarını değiştiriyor. Kadın, daha başarılı, daha bilgili, daha bilinçli, daha işe yarar olmak, toplumda böylece saygın bir yer edinmek istiyor. Bunun için özgür olmak istiyor. Her durum, içinde karıştını da barındırdığına göre, yarışmacılık onun açısından da, böylece her gün biraz daha artarak, siyasal, ekonomik yaşamında boygösteriyor. Üstelik yarışmacılık, nesnel koşulların belirleyiciliği altında çoğu kez de erkekle kadın arasında bir 'üstünlük' savaşımı görünümüne bürünabiliyor. Kadın, daha özgür olabilmek için, düşmanlık duygusunu, kendini ezip sömüren her şeyi bir yana bırakıp, benzer nesnel koşullarda kendisi de ezilip sömürülen erkek cinsine yöneltiyor. Batıda, feminist hareketin altında yatan ilk itici güç buydu. Sanki her sınıftan, her kattan kadınlar sömürülüyormuş, bunların içinde hiç sömüren kadın da yokmuş gibi, kadının özgürlük özelemleri, bütün kat ve sınıflarıyla bütün erkeklerin 'sömürgeciliğini' kırmaya yöneldi. Özgürsüzlükten, baskı ve sömürden karşı cinsi suçlu tutmak, onu mahkum etmeye çalışmak.. Doğru; şu yada bu nedenle, kendilerine verilen her fırsatta olduğu gibi, giderek kendilerinin yarattıkları her fırsatta da en çok barış çağrısında bulunanlar, barış özlemlerini en sık dile getirenler, kadınlar. Dünya Kadınlar Günü'nde, bir kez daha onların barış çağrılarını işitebiliriz. Ama, bu konuda sesleri en yüksek perdeden çıkabilecek ka-

dınlar da, en çok silah üreten, savaş silahlarını nükleer aşamalara varırmış bulunan toplumların kadınları... Bu onların, bir anlamda daha uygar, birey olarak daha özgür bir konumda bulunmalarının sonucu. Ancak bu özgürlükleri, bağlı bulundukları toplumların her geçen gün daha güçlü, daha çok öldürge silahlar üretmesini, bu silahları el altından ya da el üstünden daha geri, daha az bilinçli, dolayısıyla daha az

özgürkadınların bulundukları toplumlara satmasını engellemiyor. Dahası, çocuklarına, oğullarına en düşkün görünen analar, silah yapımının hatta gereğinde savaşkararlarının altına imza atar duruma gelebiliyorlar. Golda Meir'in Filistin'e karşı tutumu, Beyaz Saray kadınlarının Viet Nam Savaşı sırasında, öncesinde ve sonrasında, dünya silah pazarı önündeki sessiz, yani yüreklendirici tutumları; Onasis kadınlarının görü-

nümü, tuttıkları işler; Margaret Thatcher'in 'kaybolan otomobil yarışçısı oğlu için gözyaşı dökken, İrlanda'nın çocuklarına kupkuru gözlerle bakabilen tutumu ve daha nice örnek..

Bu analar, silah üretimi ve savaştan ekonomik çıkarı olan toplumların, yönetimde doğrudan ya da dolaylı biçimde söz sahibi anaları, diyebilirsiniz. Peki, Yönetimde yeri olmayan, çocuklarını, oğullarını iyi besleyemeyen, savaşa ve ölüme verecek birikimi bulunmayanlar; onlar ne yapıyorlar günümüzde? Onlar da, çocuklarını daha iyi besleyebilmek, öldürge silahların yok ediciliğinden önce, açlığın, yok ediciliğinden korunabilmek için, her gün bir uçtan binlerce silah çıkaran fabrikalarda çalışıyorlar. Bu fabrikalarda çalışanlar, çocuklarının, kocalarının, kardeşlerinin ve hiç kuşkusuz kendilerinin bir parçacık ekonomik selameti uğruna, kendi canlarına da kıyacak silahları üretmekte yarış etme durumunda kalıyorlar. Yaşamak, artık neredeyse ölüme katkıdan geçiyor. Onların, nesnel konumları da ortaya böylesi bir ölümcül katkı getiriyor işte.

Barış çağrılarında sesleri en güçlü duyulan kadınlar, aynı zamanda da savaşa, şiddetle en çok alışverişini olan toplumların kadınları, dedim. Silahsızlanma bildirilerinin, silahlanmaya yönelik bütün siyasal ve ekonomik tutumlara karşı olduğu bir gerçek. Ama acaba, silahsızlanmayı istemek yeterli mi? Savaşın özünde yatanı çözümlemeden ya da bilmezden gelerek silahsızlanılmasını istemek, savaşı ortadan kaldırmaya yetecek mi? Bu noktaya da yeniden döneceğim. Öldürgeliğe katkı konusunda, bu katkının kendi koşullarındaki kaçınılmazlığı kadar, değinilmesi kaçınılmaz birkaç nokta daha var:

İleri toplumların kadınları, savaşa karşı ses yükseltirken, barışı çağırırken, bir oyuncak fabrikasında bile günde kaç yayın, okun, günde kaç tankın ve tüfeğin, kaç savaş uçağının üretilmesine katkıları bulunduğunu herhalde biliyorlar. Geceleri evlerinde televizyonu açtıklarında, çocuklarının, sevdiği genç kızı bile çıkarı, kendi erkeklik gücünü daha iyi kanıtlama uğruna, bir balkondan aşağı itiveren Dallas figürlerinin etkisiyle, öldürmenin 'adiyattan' bir iş olduğu öğreti-

siyle yetisttiklerini de görüyorlar. En hunhar cinayetleri en iyi gizleyebilen fotoraman, TV; sinema kahramanları, en az çabayla-sadece birdügmeye başarak- en çok adam öldürebilen kahramanlar, silah ve oyuncak fabrikalarının üretimine bu yönde büyük katkılar sağlaya sağlaya, her gün milyonlarca çocuğun gözleri önünde 'en başarılı', 'en kardeş' insanlar olarak dolanıp duruyorlar. "Savaşa Paydos!" diye haykırabilme özgürlüğünün yolu, sanki daha çok silah, daha çok silah oyuncaklardan, öldürme güdüsünü daha çok bileyen yayın ve yayımlardan geçiyor. Batı dünyasında işsizliği önlemenin, Doğu dünyasında insanları daha iyi yaşatmanın yolu, artık büyük ölçüde öldürme araçlarının gücünü ve üretimini arttırmaktan geçiyor. Pazar, bütün pencereleriyle bütün dünyaya açık. Bu durumda, silah üreterek, bu silahların gücünü daha artırarak daha iyi yaşama konumuna gelememiş toplumların çocukları, üstelik de kötü yaşarken, öldürmenin 'adiyattan' bir iş olduğu öğretisini daha kolay ve yaygın benimseyebiliyorlar: Bir küçük cana onca değer vermek, niye? Kim kendilerinininkine değer veriyor ki?

Peki, bu koşullarda barış çağrılmaz mı? Peki bu koşullarda çözüm?

Erkeklerin, erkeklik kavramına kayıtsız şartsız bağlılıkları yani bir türlü görülmek istenmeyen bu tutsaklıkları nedeniyle, 'düşmanlık duygusu', 'düşmanlık niyeti' tarafından kuşatılmış bulunduklarını söyledim. Bu duygu ve niyetin, gerçekte kendisi bir araç konumundaki savaşın itic gücü şiddet demek olduğuna değinmek istedim. Aynı şekilde, kadınların da, toplumda yarışmacı konuma geldikleri oranda, ilkin erkeklere karşıymış gibi görünen 'düşmanlık niyetleri'nin, giderek başka alanlarda varlıklarını kanıtlayabilme itisiyle, savaşçı nitelikler kazanacağını belirtmeye çalıştım.

Kuşkusuz, bütün bunların bir egemenlik, iktidar sorunuyla yan yana düşünülmesi gereğine; 'düşmanlık niyeti'nin ancak iktidar ele geçtiği anda savaşa dönüşebileceğine; ne savununun, ne devrim anının savaş olgusuyla ilişkisi bulunmadığına da değinmeliydim.

İlkel insanda, giderek anaerkil

topluluklarda, erkeğin de, kadının da savaşkanlığı, şiddetten değil, doğrudan doğruya savunma durumundan kaynaklanmaktadır. Yarışmacı olmayan topluluklarda erkekliğin üstünlüğüne tanık olmadığımız gibi ya da bu nedenle, fütihat savaşlarına rastlamamaktayız. Toplulukların daha ileri aşamalarında, kabile yaşamında da, savaş görünümü salt savunuya, korunmaya, yaşamı devam ettirmeye yöneliktir. Saldırganlık ve şiddet söz konusu olmadığı için gerçek bir savaş da söz konusu değildir. İlkel kabilelerde kızların da erkekler denli çarpışma için yetisttirilmelerinin temelinde yatan neden, kendini savunma zorunluluğudur. Bu topluluklarda öldürmek, gücünü kanıtlamak, üstün olmak itisinden kaynaklanmaz. Yaşama güdüsünden kaynaklanır. İlk çarpışmalar vahşi hayvanlara karşı olmuştur. İlk öldürge silahlar da onlardan korunmak için yapılmıştır. Üretim ilişkilerinin, giderek dinlerin de etkisiyle, erkeğe 'en güçlü' konumunu yakıştıran toplumlardan başlayarak artık bir insan saldırısı, yani gerçek savaştan söz açılabilir. Çünkü, her saldırı gerçek savaş değildir. Hayvanların saldırısına karşı insanların savunusu, gerçek savaş değildir. Savaş olabilmesi için, herhangi bir alanda güçlülük bilincinin, yani üstünlük duygusuyla şiddet eğiliminin olması gerekiyor. Bu bilinç, ya da çarpık bilinçtir ki, giderek ileri dediğimiz toplumlarda, yeni bir politikanın, 'en güçlü', 'en büyük' olma politikasının filizlenip kurumlaşmasına yolaçmıştır. "Savaş, bütünyle insana özgüdür. Saldırı ise, doğaya ve hayvana" (4)

Burada, erkek 'düşmanlık niyeti' ile daha kuşatılmış bulduğuna göre, kadınların barışa katkıları da daha olanaklı görülebilir, denileceğini biliyorum. Zaten, bu deniliyor: Kadınlar daha barışçıdır. Dahası var: Çünkü, denecektir, kadın çocuk doğuruyor ayrıca. Analık konumu, onun barışçıl yönünün en zengin besleyicisidir. Bu söylenecektir. Söyleniyor. Hatta, bunun bir kanıtı olarak, halkımız arasında söylene gelmiş bulunan "Ağlarsa anam ağlar/ Gerisiyalan ağlar" deyiimi öne sürülüyor.

Analık bir duygudur. Belki, çocuğun yükünü en çok çekmiş biri olarak, kadının konumunda bu duygunun açıklanması da kolaylaşmaktadır. Ama buna karşın

savaş, temelinde insanın düşmanlık niyet ve duygusu yatsa da, bütünüyle siyasal ve ekonomik bir olgu. İşte bu nedendir ki, savaşın körükleyicisi, hatta yaratıcısı olarak erkeğin karşısına, barışın kazandırıcısı olarak kadını koyamayız. Bütünüyle toplumsal bir olgu olan savaş, cins ayrımıyla çözüme vardırılmaz. Burada, duygu hatta emek sorununun, kan bağının yerini de, ilkin toplumlar içi, sonra toplumlararası bağlamda başka ilişkiler almıştır. Savaşa karşı, "Ya analık?" diye sormamız, buna bel bağlamamız, kendisi kadar öznel, kendisi kadar naif bir ağırlık taşımaktadır.

Eğer savaş, düşmanlık niyetinin kurumlaşmış iktidar olması ise, savaşın alternatifi olan barışın da, kadın ya da erkek konumu ile değil, toplumların ekonomik ve siyasal güçlerinin durumu içinde, bunlarla ilgili olarak ele alması kaçınılmazdır. Golda Meir ya da Beyaz Saray kadınlarının tutumuna karşılık biz, kadınlık tarihinde barışın da, savaşlar gibi, ancak iktidar olma ile doğru oranlı işlediğini görmekteyiz. Kuşkusuz bu iktidarların nereye oturduğu durumuyla da; en çok bununla.

Dr. A. Muhibbe Darga'nın, *Eski Anadolu'da Kadın* adlı kitabı, arkeolojik bulgulara, tabletlere dayanarak Anadolu Tarihi Çağları'nda kadının konumunu yetkiyle inceliyor. Bu buluntular bize, Asur Ticaret Dönemi ile Hititler'de kadının, erkeğin yanında çeşitli alanlarda eşit güçlere sahip bulunduğunu kanıtlamaktadır. Hatta, mülk sahibi olma, veraset vb. gibi konularda, 'halk kadını'nın da, soylu kadına, kraliçelere 'Rubatum'lara- yakın haklara sahip olduklarını görüyoruz. ancak, yetki, yönetme, egemenlik eşitliği ve başka haklar, 'halk kadını' içinsöz konusu değil. 'Halk kadını'nın, çağımıza göre daha özgür durumda bulunduğu bu dönem Asur ve Hitit toplumlarında bile, iktidar, yetki, yönetim açılarından ataerkil değerler içinde yaşadığı anlaşıyor. Buna karşın soylu kadınlar, kraliçeler, kralların yanında savaşa da, barışa da karar verebiliyorlar; bu kararlara kralla birlikte, eşit konumda mühürünü basabiliyorlar. Kitaptaki kanıtlar bize, yönetimde söz sahibi en güçlü kraliçelerin kaç savaş kararına mühür bastıklarını açıklamıyor. Ancak, ünlü Kadeş Antlaşması'nın, gümüş tablet üstüne yazdırılmış bir kopyesinin bir yüzünde Büyük Kral Hattuşili

III'ün mühürü bulunurken, öteki yüzünde de Büyük Kraliçe Puduhepa'nın mühürünün bulunduğunu öğreniyoruz. (5)

Ancak, şunu da belirtmek gerekir: Bu toplumlarda barış, genellikle soylular, kral aileleri arasında kız alıp vermek, akrabalık ilişkileri yoluyla sağlanmaktadır. Bunun çok daha gelişmiş bir biçimini, Avrupa dükallıklarında, feodal beyliklerde, krallıklar ve imparatorluklarda görmekteyiz. imparatorlar eşlerini başka imparatorların kızları, kardeşleri arasından seçmektedirler. Ama daha sonraları, soylular arası evliliklerin artık barışı sağlamada etkili veyeterli olmadığını da görmekteyiz. Bütün, iç içe geçmiş akrabalık ilişkilerine karşın Fransa Avusturya ile, Rusya Fransa ile savaşa girebiliyor. Öte yanda saray kadınları, iktidar olmak ya da iktidarı istediğinin elinde barındırmak için çeşitli entrikalara başvurabiliyorlar. Osmanlı tarihinde, kardeş kanı dökme geleneği ise, Fatih'le yasallaşmış. Habi'l'in Kabil'i öldürmesinden bu yana, üstün gelme, tek olma eğilimi insanlar arasında, iki kişiden aile içine, aileden katlara, katlardan topluma, toplumlardan toplumlar arasına sıçırıyor. Bugün, nükleer silahlar karşısında savaş alanı, bütün bir insanlıktır. İktidar olma, çıkarsağlama, tek kalma politikası, ekonomik ilişkilerin ulusal sınırlar içindeki kabuğunu çatlatmış, uluslararası ilişkiler ağını kurmuştur. Bütün bu durum, barışı sağlamada yalnız kadını değil, yalnız bir toplumu değil, bütün bir dünyayı, yaygın savaş gücü kadar etkili yaygın barış yollarını aramaya ve bulmaya çağırılmaktadır. Burada, kadının, kadınlık konumuyla yapabileceği fazla bir şey yok. 'Analık duygusu'nun derleyebileceği bir sonuç da yok barış düzleminde. Artık, "Ağlarsa anam ağlar/ Gerisi yalan ağlar" özdeyişi, erkeğin de, kendisini bile aşarak, kendine yabancılaşmış 'erkeklik gücünden' duyduğu sıkıntıyı özetlese gerek. Çünkü, kendi yarışındaki her 'başarı', bunun için attığı her adım, artık kendisiyle birlikte oğlunun' da düşmanı olmaktadır.

"Ağlarsa anam ağlar/ Gerisi yalan ağlar..." Bu mutlak böyleyse, çok öteye gitmeye gerek yok, Gürcistan Tebeşir Dairesi öyküsü nasıl türemiştir? Derebeylikler, krallıklar döneminden başlayarak, Gürcistan halkı ağızda söylenegelen bu anlatıdan Brecht, hangi nedenle *Kafkas Tebeşir Dairesi* adlı oyununu kurmuştur?

Ve Gorki'nin *Ana'sı* neden Gürcistan derebeyi Abaşvili'nin haremi Nataşa yada Natalya'nın benzeri değildir? 'Analık duyguları' neden birbirlerinden bu kadar farklıdır? Oyunu düşünelim: Derebey haremi Nataşa Abaşvili, kendi canından korkuya düştüğü an, yere göğe koyamadığı küçük Prens Mikael'i ini, saraya saldıran sırasında, ardına bakmadan oracıkta bırakıp, hadife, ipek giysilerini de yüklediği gibi tüymüştür. Küçük prensi sarayın hizmetçilerinden Gruşka korur. Bu çocuk nedeniyle başına gelmedik kalmaz; yine de kendisi yemez, küçüğe yedirir; kendisi giymez, küçüğe giydirir. Oğlunu büyütür. Başkaldırı yatışıp, 'eski güzel günler' geriye geldiğinde, yani Abaşvili'ler saraylarına döndüklerinde, soylu ana, oğlunu akıl eder. Prenslığın, beyliğin tek devam ettiricisi olması nedeniyle, hazırlanmış büyüme çocuğa yeniden sahip çıkmak ister. Uzatmayayım, burada "Çocuğun anası kim?" sorusu çıkar ortaya. Brecht de, "Çocuğun sahibi-anası- ona emek veren, onu besleyip büyütendir" diye bitiriyor sözünü. Soylu ananın, prensini sahiplenmek istemesinde, derebeyliğin devamı özleminin yattığını görüyoruz. Gruska'nın soylu çocuktan böyle bir beklentisi yok. O çocuktan ayrılmak istemiyor, çünkü onu seviyor. Çünkü onunla çok şeyi birlikte yaşadı, çünkü ona emek verdi. Demek ki, analık duygusu dediğimiz şey de, salt kan bağı, çocuğu dokuz ay, on gün karnında taşımış olmakla ilintili değil her durumda. Bunun, doğurganlık ötesi nedenleri olmalı. Yoksa Gürcistan halkı da Tebeşir Dairesi gibi bir anlatıyı üretemezdi. Bunun gibi, tarihte Kleopatralar, Salomeler, güzel sanatlarla bütün başlılığına karşın kardeşi Sezar Borgia'nın öldürme tutkusundan kendisini kurtaramamış Lucrece Borgia'lar, her entrikasının sonu öldürtmeye varan Hürrem Sultanlar olmazdı. Bunların günü-müzdeki uzantıları da.

Görüldüğü gibi, kadının analık duygusu gibi, barışçı olup olmaması da durumdan duruma değişiyor. Değişikliklerin genel belirleyicisi ise, her insan gibi onun da nesnel koşulları, ekonomik, toplumsal konumu. Abaşvili Dükallığındaki Düka hareminde 'analık duygusu'nun pek de güçlü olmadığını gördük. Dokuz çocuğuna bakamayacak durumda olan ananın, çocuklarından birini-ikisini de ister istemez bir cami

önüne bırakıvermesi olayında da görürüz belki. Ancak, Lirinde ana kendi canının derdine düşmüşken, ötekinde çocuğun canını koruyabilme, yaşamını sağlayabilme kaygısı ağır basmaktadır. Burada Allah'tan başka dayanacak yeri kalmamış kadın, çocuğu yaşatabilmek için onu yardıma çağır-maktadır. Özel psişik durumların ise konumuzla bir ilgisi bulun-madığı açık.

Kadını, ister Dünya Kadınlar Günü nedeniyle, ister çok daha geniş anlamda cins ayrımına tabi tutarak, artık herkesin ölümüyle sonuçlanacak bir savaşın karşısına en etkili barış meleşği olarak dikmek, onun ise, kendini kanıt-lama yollarından biri olarak bu ayıksı yerini benimsemesi, açık söyleyeyim, gerçekte savaşın bütünüyle ortadan kalkmasını istememekle eş anlamlıdır. Bugün hiçbirimizin, artık savaşın ne olduğunu görmemeye ve gösterme-meye, yan yollarda oyalanmaya hakkımız yoktur.

Clausewitz'in "Savaş Üzeri-ne" adlı kitabı için önsözünde Pierre Naville şöyle diyor: "Cla-usewitz'in şu sözü herkesin ezbe-rindedir: Savaş, politikanın başka araçlarla devamıdır. (...) Clause-witz'in seslendiği milletler ve ül-keler tarafından hiçbir zaman iyi anlaşılmadığını söyleyebiliriz. Bu-nun ise, belki kendisinin bile farkında olmadığı bir nedeni vardır: Burjuvazinin devrimci milli müca-deleler devrinin, hiç değilse Av-rupa'da kapanmakta oluşu. Clau-sewitz'in her an göz önünde bu-lundurduğu milletler ve halklar, gitgide salt bir emperyalist büyü-me "politika"sının tutsağı olmaya başlamışlardı. Bu politikanın ise, kendi öz bunalımlarını ve kendi öz iflasını çözümlemeye destek ola-cak ilkeleri benimsemeye ne isteği ne yeteneği ne de böyle bir kaygısı vardı. Bu, özellikle sömürge po-litikası için doğrudur. Ve aynı nedenledir ki, giderek toplumun yeni devrimci sınıflarında revaç görmeye başladı. Marx ve Engels onu, 1850 den sonra okumaya başladılar." (6)

"(...) Savaş, sanat ve bilimler alanına değil, sosyal varlık alanı-na girer. Savaş, büyük anlaş-mazlıkların kan içinde çözümlenen bir çatışmasıdır ve sadece bu niteliği ile diğer çatışmalardan ayrılır. Onu herhangi bir sanattan çok, ticarete benzetmek yerinde

olur: Çünkü aslında ticaret de bir çıkarlar ve insani faaliyetler anlaş-mazlığıdır. Savaş, ticaretten de öte bir şeye benzer; Politikaya. Çünkü politika, hiç değilse, kıs-men, büyük çapta bir ticaret sayılabilir. Üstelik politika, sava-şın içinde geliştiği kalıp, bir matristir; taslak halinde oluşma-ya başlayan ilk çizgileri, tıpkı canlı varlıkların oğulcuk içinde gizlenen özellikleri gibi, politika-nın içinde gelişir" (7) saptama-larıyla ve savaşa 'hareket halin-deki karşılıklı etkiler mantığıyla' açıklamalar getiren, Naville'in deyimiyle de her şeyden önce "uzlaşmazlıkların mantıkçısı" o-lan Clausewitz'i doğru anlamaya çalışmamız, anladıklarımıza şim-diki ve gelecek zaman için kat-kılarda bulunmamız, herhalde bu-gün bir nükleer savaş tehlikesi altında yaşayan bizler için çok daha gerekli.

Nükleer bir savaşın önlenmesi gereğine inananlar, önlenebilece-ğine de inanıyorlar ve iş olup bitiyor. Ama bitiyor mu? Canım, diyorlar, nükleer savaş başlatan hangi yan olursa olsun, bu, kendisinin de sonu anlamına geleceği için, nükleer silahlar kontrol altında tutulacaktır. Bun-dan doğan bir güvenin rahatlığı içinde ve bu güven yaygınlaş-tırılarak İsrail'in silahlandırılma-sına devam ediliyor. Birleşmiş Milletler'in, dünyanın hiçbir ye-rinde henüz tek bir savaş bile önleyemediğine tanık oluyoruz. (Kimbilir belki, buna "ne istek-leri, ne yetenekleri ve ne de böyle bir kaygıları var-temelde.") Nasıl olsa, nükleer savaş olmayacaktır. Böylece, savaşa verilen ödünlerin sayısı arttıkça artıyor. "Bizzat kendisi bir ticaret olan savaş", kendisi için yeni yatırım alanları sağlıyor: Ortadoğuda ve dünyanın pekçok yerinde insanın insanı öldürmesi sürüp gidiyor. Bugün, gerçekten de, dünden çok daha fazla, "savaşın bir ticaret, aynı anlamda da uluslararası bir politi-ka olduğuna" tanıklık ediyoruz. Bu politika, barış çağrılarını da kendi denetimi altında tutuyor, yönlendiriyor. Kadınların kadın-lıkları, analık duygularıyla yapa-cakları girişimlere bile yeterince özgürlük tanınıyor. Ve bu özgür-lüğün getirdiği, dolaylı ya da dolaysız yoldan savaşa katkı olu-yor. Oysa, savaşın bütünüyle ortadan kalkması için gösterilecek çabaların, savaşın uluslararası politik işleyişine uygun düşmesi gerekmektedir. Bunun için, günü-müzün egemen ekonomi ve poli-

tikasına karşı, bu politikadan herhangi bir çıkarı bulunmayan bütün insanların, bu politikanın değişimini kararlılıkla istemeleri ve gerçekleştirmeleri dışında bir yol görünmüyor. Belki, peşine düşülen şey uzun erimli. Ancak, yarışmacı olmayan, 'düşmanlık duygusu ve niyeti beslemeyen', yani şiddeti ticaret politikasının bir aracı yapmayan yeni insanın gerçekleştirebilmesi, uzun erimli de olsa, dünyada yeni bir politikanın oluşturulmasına bağlı.

Barış çağrılmaz, kurulur. Ba-rışı gerçekten kurmak istiyorsak ve nükleer savaş tehlikesi altında insanın zamanı her gün biraz daha daralıyorsa, uluslararası uzlaşmaz-lıklar ticaretinden bir çıkarı ve yararı bulunmayanların dikkat ve güçlerini yöneltcekleri nokta her-halde şu olmalıdır: "Savaşlar yı-kımlar nedeniyle son bulmaz. Savaşları sonuçlandıran, düşma-nın direnme gücünün felce uğ-ratılmasıdır." Dünyanın bugün "bütün ulusal, uluscu politikası-nın içinden son tahlilde uluslar-arası sınıf yapıları olan sosyal yapılardan gelen daha derin akımlar geçmektedir." "(...) Politika salt ulusal hedeflerden uzaklaşa-rak, sosyal... hedeflere yöneldik-çe, termonükleer bir savaşa baş-vurma olasılığı azalacaktır." (8)

Savaş, uluslararası uzlaşmaz-lıklar diri tutularak bu kanaldan beslenirken, Dünya Kadınlar Gü-nü'nde ya da kadınlara 'ayrılmış' başka fırsatlarda barışı çağırma-ya avunmak, gerçekten ikinci derecede kalmayı kabullenmek oluyor. Sonuç da herhalde ikinci dereceden olacaktır; Savaş bir süre ertelemek.

1) L.Tolstoy: Harp ve Sulh, Mine Kabağağaç çevirisi, s.23, 24, Ak Kitabevi.

2) A.g.e.: s.28

3) "İnsanlar arasındaki çatış-ma aslında iki değişik unsura bağlıdır: Düşmanlık duygusu ve düşmanlık niyeti. "Clausewitz: Savaş Üzerine, Çev.: Şiar Yalçın; Bölüm 1, s.45. May Yayınları

4) A.g.e.

5) DR. A.Muhibbe Darga: Es-ki Anadolu'da Kadın, s.42. İs-tanbul Üniversitesi Edebiyat Fa-kültesi Yayınları, No:2033

6) Clausewitz: Savaş Üzerine için Pierre Naville'in Önsözü, 1954, s.14, 15. Çev. Şiar Yalçın, May Yayınları

7) A.g.e: P.N., s.22

8) A.g.e: P.N.: s.338, 34.

GEÇİŞ TOPLUMUNUN SOSYOLOĞU: MÜBECCEL B. KIRAY

Bahattin AKŞİT

H. Ünal NALBANTOĞLU

Sezgin TÜZÜN

GÜNÜMÜZ Türkiye'si'nin farklı hızlar ve dinamiklerle eşitsiz olarak değişen toplumsal kurum ve yapıları bir dizi bunalımlara yol açarken, uzun zamandır bu geçişin nesnel bilgisini üreten ve bu tür bunalımların aydınlar üzerinde yarattığı etkileri kendi araştırma ve öğretim pratinde aşmış, ulusal ve evrensel bir değerdir yazımızın konusu: Türk sosyal bilimcilerinin önde gelen kişilerinden Prof. Dr. Mübeccel Kiray.

Türkçemizde ve diğer yabancı dillerde yayınlanmış yapıtları (1) ilk elde göze çarpan bir ampirik veri bolluğu sergilemelerine karşın bu çalışmaları değişen toplumsal gerçekliğin basit bitimlemeleri düzeyinde kalmaz. Dikkatli bir okuyucu bir noktadan sonra metinde yansıyan saha araştırması verilerini birbirine anlamlı biçimde bağlayan bir kuramsal dokunun bilincine varmaya başlar.

Kendi bilimsel araştırma pratiğinde kuramsal düzeyde tartışmalardan çok (2) ampirik düzeyde araştırmalara ağırlık tanınması, Kıray'ın belirgin özelliğidir. Sosyoloji alanında önemli atılımların ancak, gene kuramsal açıklama gücü pratikte önceden denenmiş kavramlar, önermeler ve denencelerin yönlendirdiği somut alan araştırmalarının gelişmesiyle gerçekleşebileceğine inanır. Hemen hemen ilk gecekondü çalışması sayılan DTC'de verdiği, Ankara, Yenidoğan mahallesi tüketim normları konulu doktora tezinden başlayarak bugüne değin ortaya koyduğu yapıtları bu eğilimi yansıtır.

Bu tür bir sosyoloji formasyonunun oluşma ortamını 1940'ların DTCF'sinde, özellikle A.B.D'de sosyal psikoloji, sosyoloji ve antropoloji eğitimi göreyerek yurda dönmüş, fakat bu gelenek içinde pragmatik amaçlarla yapılan çalışmaların sınır-

lıklarını toplumsal yapı değişmelerini makro çözümlemelerine dayanan kuramsal bir perspektif yardımıyla aşan bilim adamlarımızın düşünsel çevresinde aramak gerekir. Oğüne değin Türkiye'de izlenen Fransız (Durkheim 'Comte) pozitivistya da Alman (Weber Sömbart) yorumsamacı sosyoloji geleneklerinin karşısında ampirik araştırma ile kuramsal açıklamayı uyarlı bir birliğe kavuşturma çabası içinde olan bu bilim adamlarının yeşertmeye çalıştığı düşünsel ortam, uzun ömürlü olmasına karşın, sonraki kuşaklara kalacak önemli yapıtlar ortaya koymuştur. Sonradan dünya çapında bir üne kavuşan Muzaffer Ş. Başoğlu'nun ilk Gazi Eğitim Enstitüsünde başlattığı "Oto-Kinetik tepki" üzerine sosyal psikoloji deneyleri ve bazı Karadeniz köylerinde normların değişmesi üzerine yürüttüğü çalışmalar, B. Boran'ın Toplumsal Yapı Araştırmaları'nda bütünleşen Manisa köyleri üzerine araştırmaları, N. Berkes'in Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırması ve bu çevrenin gerek fakülte dergisinin ilk sayılarında gerek yabancı sosyoloji ve yurtiçi düşün dergilerinde yayınlanmış makaleleri geniş bir alana yayılan düşünce devingenliğinin örnekleridir.

Kıray'ın sonradan ikinci bir doktora teziyle noktalanan A.B.D deki sosyoloji ve antropoloji eğitimi böylece daha önce yurdumuzda oluşan bir düşünsel çerçevenin içinde anlamlandırılabilir kanısındayız. Sanayi öncesi bir köylü toplumundan pazar ekonomisi ve sanayileşmeye dayanan kentli bir topluma geçişin teorisini geliştirmek, sonraki bütün çalışmalarının ana eksenini oluşturur. Türkiye'de bu geçişin ana mekanizmaları, geçişin ne ölçüde toplumun nitelik değiştirmesine yol açtığı, sanayi toplumuna geçişin önündeki global ve iç yapısal engeller, bu sürecin toplumsal kurumlar arasında eşitsiz gerçekleşmesi ve yarattığı sıkışma, bunalım ve sancılar, bu geçişte ortaya çıkan sürtüşmeleri asgariye indirmek yönünde toplumun geliştirdiği araç biçimler (Kıray'ın sosyoloji literatüründe özgün bir katkısı sayılan terimle, "tampon kurumlar") onun sonraki hemen bütün araştırmalarını yönlendiren konulardır. Bu bakımdan çalışmaları, kuramsal kavramların Türkiye toplumunun değişen gerçekliği karşısında açıklama gücüne kavuşturulduğu sağlıklı bir bağlamanın parçalarıdır.

Yeri gelmişken şunu da belirtmekte yarar vardır: Kıray'a yöneltilen eleştirilerden biri genellikle onun özellikle Anglo-sakson sosyolojisinin terimlerini, daha "Sağlam" olduğu savunulan terimlerle ifade edilebilecek toplumsal gerçekleri açıklamak için kendine özgü bir biçimde kullandığı yolundadır. Bu tür "Sağlam" kavram ve terim titizliklerinin ~~kullanılması~~ bilincinde olmaksızın çoğu örnekte katı ve açıklayıcılıktan yoksun kategorilere ne çabuk dönüştüğü düşünülürse, Kıray'ın bu konuda neden sosyolojiden alarak kendi geliştirdiği terimlere başvurduğu kolayca anlaşılabilir. Eğer bir toplumsal gerçekliği açıklamak istiyorsak, dahası bu gerçeklik Türkiye gibi toplumlarda hızlı bir biçimde değişiyorsa, sosyoloğun öncelik vermesi gereken sözcükler (terimler) de titizlik yerine kavramların belirli bir toplumsal gerçeği açıklama gücüdür. Buna Kıray'ın getirdiği örneklerden biri Weber ve modernleşme teorisyenlerinin katı bir biçimde genel geçer hatta olurolmaz uyguladıkları ideal tipler ve dikotomik ayrımlardır. Bu tür ayrımlar başlangıçta çok genel saptamalara ardımcı olmanın ötesinde, Türkiye gibi az gelişmiş geçiş toplumlarında oluşan toplumsal şekillenmeleri açıklama gücünden yoksundurlar. Belirli kuramsal kalıplar üzerinde sürdürülen düşünce egzersizleri toplumsal değişme ve dönüşümleri açıklayamama nedeni olmanın yanında, akademik bir özbeğenin arazi olarak da düşünülebilirler. Bunu aşmanın yolu da teorik bakımdan yüklü ama aynı zamanda işevuruk kavramı ve önermeleri taşıyan somut araştırma projeleri ve bizzat araştırma sürecinden geçer.

Hızlı değişen büyük ölçüde dünya pazarının içine girmiş bulunan, buna karşılık sanayileşmesi tarımın ekonomik ve sosyal yapısındaki değişme temposuyla eşgüdümlememiş bir toplumda iş bölümünün aldığı toplumsal ve mekansal biçimler, aile, toplumsal katmanlaşma, tüketim kalıpları, mekan ve zamana ilişkin kavramlaştırmalar, tutum-alışlar ve diğer sistemler somut olarak nasıl değişmektedirler? Alan araştırmalarının, çok çeşitli tekniklerin kullanıldığı, ortaya koyduğu veriler ışığında toplumsal görüngüleri (Phenomena) belirleyen ilişkiler ve süreçler nelerdir? İşte Mübeccel Kıray'ın Çukurova köylerinden, Ereğli kasabasına, İzmir iş alanından, İstanbul'un mahallelerine

Mübeccel KIRAY

uzanan araştırma pratiğinde sürekli araştırılan teorik önemi yüksek sorunlardan bir kaçı..

Bu bilimsel portreyi tamamlayacak bir başka cephe de Kıray'ın öğretim ve bilimsel toplantılarda sürdürdüğü tartışma pratiğidir. Onun bireysel söylemi ve ifade biçimi ile tanışık olanların ortak kanısı, en soyut bilimsel kavramların "ayaklarını yere deydirmek" te, tartışmaları sadede getirmekte, veri bolluğu içinde kaybolmak yerine, somutta benzersiz (unique) olanın gizlediği teorik bir noktayı kolayca açıklığa kavuşturmakta, sosyolojik önermeleri bilinebilir kılmak için Türk halk özdeyiş ve geleneklerinden çağdaş edebiyat ürünlerine, Şarlo'nun filmlerinden moda dünyasının defilelerine dek uygun örnekleri çabucak sunmakta gösterdiği başarıdır. Kıray bilimsel söylemi yaşamaktadır diyebilir miyiz? Yanıt olumlu. Kendi sözleriyle "Heyecansız bilim olmaz". Bu heyecan araştırma alanında, derslikte, konferans salonunda sürekli yaşanmak zorundadır. Yalnız, salt heyecanla sürdürülebilecek bir uğraşı değildir bilim. Aynı anda incelenen gerçekliğin hem içinde hem de uzağında bulunmak, gerçeklikle içiçe yaşamının getirdiği körleşmeye ve kurutulmuş bir bilim bahçesine karşı bir

güvence oluşturur. Kısacası günlük yaşamın görüngülerinde yitmek ya da raflarda tozlanmak tehlikesinden sıyrılmış yaşayan bir sosyal bilim..

Peki, bu sosyal bilim pratiğinin felsefe pratiği ile ilişkisi nedir? Günümüzde özellikle Avrupada gelişen yeni felsefi ve epistemolojik tartışmaların genç sosyalbilimci adayların üzerindeki etkileri düşünerek bu konuda Kıray'ın tutumunu ele almakta yarar vardır. Kıray, felsefedeki gelişmeleri izlemeyi, bu konudaki yaklaşımın ve yöntem tartışmalarına katılmayı yadsımaz: Bunun yanında, edebiyat alanında sürekli okumayı, sanat ve kültür olaylarını yakından izlemeyi de içtenlikle destekler. Ancak bunların bilimsel nesnelliği geri plana itmesine daha da önemlisi ampirik araştırma yerine geçmesine karşıdır. O, titiz bir araştırma pratiğiyle beslenmemiş spekülasyonlara, masa-başı bilimin ve skolastik kılı kırk yarmalara itibar etmez. Nietzsche'nin "Zerdüşt Böyle Dedi"sinin ya da Kemal Tahir'in "Köyün Kamburu"nun sosyal bilim yapısı gibi ele alınması onun sosyal bilim anlayışı dışındadır. Bunların yerine, genç sosyal bilimcilerin Lynd'lerin "Geçiş içinde Ortakent"ini, Childe'in "Tarihte Neler oldu"sunu ya da

Mills'in "Ortakentlerin" Orta sınıfları"nı okumalarını ve bu tür yapıtların çağdaş sosyolojinin kilometre taşları olduğunu savunur.

Öğrenci ve meslekdaşları olarak diyebiliriz ki, yukarıdakilerin yanında Kıray'ın örneğin bir Ereğli'si, Örgütlemeyen Kent'i ya da Adana Köyleri üzerine İngilizce basılan çalışması genç sosyal bilimcilerin geçiş içindeki Türkiye toplumunun yapısal özelliklerini anlamaları yolunda eşit ölçüde önemlidir. Ülkemizde sosyal bilimcilerin tüketicilikten üretici bir bilim pratiğine geçmeleri de bu yönde yapılacak yeni araştırmalarla daha da hızlanacaktır.

Kıray'ın yapıtlarında sergilenen dokuya yakından bakalım:

Ereğli'nin "Giriş ve Problem" bölümü, Türkiye gibi bir Üçüncü Dünya toplumundaki bir küçük kasabada toplumsal değişimin nasıl incelenip, araştırılacağı konusunda kuramsal bir çerçeve sunar. Bu artık klasikleşmiş kısa girişte, her toplumun belirleme ve belirlenme ilişkileriyle birbirine bağımlı yapı ve süreçlerden kurulan bir bütün oluşturduğunu, bu bütünün alt-sistem ve kurumlarının farklı işleyişler ve tempolarla devindiğini ve değiştiğini, arada doğabilecek boşluk, yerinden kayma ve sürtüşmelerin "tampon kurumlar" olarak nitelediği geçiş biçimleriyle karşılandığını ve bu biçimlerin, giderek, değişimin önünde engeller konumuna gelebileceğini belirtir. (3) 1960'ların başında bu kavramsal çerçeve içinde sosyal yapısının önemli bütün cepheleri irdelenen Ereğli'nin sanayinin girişinden sonra geçirdiği dönüşümler sonucu bugün ulaştığı konum, yakında Kıray tarafından yeniden ve daha zenginleşmiş bir kuramsal çerçeve içinde incelenecektir.

Adana köyleri üzerine yapmış olduğu araştırmada (4) ise Türkiye'de tarımsal gelişme ve toplumsal değişim-dönüşüm ilişkisi odak noktasıdır. Teknoloji, toprak mülkiyet ve tasarrufu, emek örgütlenmesi ve işletme yapılarındaki değişimler ile toplumsal yapı, katmanlaşma ve değerler sistemi arasındaki boşluğun ne tür tampon kurum ve işleyişlerce karşılandığı araştırılan temel sorudur. Bu tür ara biçimler kırsal yaşam düzeyinin bütün katmanlarda eşit olarak yükselmesini mi doğurmaktadır, yoksa bu eğilimin önünde ciddi bir engel mi oluş-

turur? Pazarın kendiliğinden işleyişine bağımlı demokratik katılımın henüz yaygınlaşmadığı hemen bütün geçiş toplumlarında sosyal bilimcilerin sürekli sorunlaştırarak araştırmaları gereken sorulardır bunlar.

İzmir araştırmasında da (5) Kıray daha önce köy ve kasaba düzeyinde araştırdığı kuramsal ve pratik sorunları metropoliten kentlerin kuramsal ve mekansal yapısı düzeyinde ele alır. Bu çalışmada "Sanay Devrimi"ni gerçekleştirememiş bir imparatorluğun sanayi öncesi kentinden yarı gelişmiş bir metropoliten merkez durumuna geçişin tarihsel toplumsal dinamikleri incelenmiştir.

"Kıray Hoca"nın araştırma ve Türkçe'de, İngilizce'deki yayınlarının tümünün burada tartışılması olanaksız. Kendisi, araştırma ve yayınlarıyla, yetiştirdiği yeni kuşak sosyal bilimcilerle, ülkemizde olduğu kadar uluslararası düzeyde de kendi alanında yerini fazlasıyla kazanmış bir değerdir. Yalnız, buraya ulaşan yol kolay katedilmemiştir. Bilimsel anlayışla bağdaşmayan hoşgörüsüzlükler, kurumsal engeller karşısında çamurlu köy yollarını aşmak, zanaat atölyelerinde ellerini kirletmek, fabrika çarkları gürültüsünde anket yapmak, tozlu arşiv raflarındaki belgelerde anlamlı olanı arayıp bulmak, sıkıcı elde hesaplamalar ve bilgisayar tabloları arasında gidip gelebilmek ve nice benzer örnekler, bu yolun hangi güçlüklerle dolu olduğunu gösterirler. Mühnetli olduğu kadar zevkli bir yaşam boyu yolculuk. 1950'de A.B.D. de ikinci doktoraşını bitirip döndüğünde, önünde uzun süre açılmayan üniversite kapıları, bilim tutkusuyla sürdürülen "fahri" asistanlık, ekonomik sıkıntılar içinde bir haber bürosunda kültür işleri danışmanlığı, bir ilaç firmasında reklam uzmanlığı, üniversite dışında "serbest" olarak sürdürülen doçentlik çalışması ve sonunda 1961 yılında ODTÜ-Sosyal Bilimler Bölümü'nde yeniden başlayan akademik yaşam. Yeni koşullarda birden hızlanan verimli bir araştırma ve öğretim pratiği. Öğrencileri ve genç meslekdaşlarıyla birlikte oluşturulan ve sürdürüle gelen bir bilimsel "ekol". ODTÜ'de Bölüm Başkanlığı yanında 1968-69 da çağrılı olarak "London School of Economics" de verilen dersler, 1971'de Kahire'de bir toplu çalışmaya etkin katılım, İngiltere'de Kent Üniversitesi'nde konuk pro-

fesörlük. Kıray 1972 yılında, artık ağırlaşmış bilim-dışı koşullar nedeniyle Bölüm Başkanlığı'ndan ayrılır ve sonraki yıl emekli olur. İstanbul'a göçer ve hemen çağrılı olarak A.B.D'de bir konferans turuna çıkar. 1974'de İTÜ'de ek-görevli öğretim üyeliğine başlar. 1977'de Norveç'te bir üniversitenin konuk öğretim üyesi olarak bilim pratiğini sürdürür. Yurda dönünce İstanbul İTİA'nda tam görevli öğretim üyeliğine başlar.

Görüldüğü gibi, Kıray araştırma ve öğretim faaliyetleri için bütün olanakların kendisi için hazır edilmesini ve sunulmasını beklememiştir. Bu bakımdan Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi için olanakların bir ölçüde yaratıcılarca yaratılmasının mümkün olduğuna somut bir örnek oluşturur. Toplumu uzun demokratikleşme yolunda geçirdiği bunalımlar bilimsel üretimi etkilese de, böylesi bir örnek, Türkiye gibi bir geçiş toplumunda sosyal bilimlerin geleceği konusunda umudun yitmesi için bir neden olmadığını bütün somutluğuyla kanıtıyor. Bu umudun kaynağı ise sonunda gene kendi toplumumuzun tarihsel, kültürel ve bilimsel birikimi değil midir?

Emeğin ürünlerinin, hizmetlerin, bilginin ve bütün hak ve sorumlulukların demokratik katılım süreçleriyle ve eşitce paylaşıldığı bir topluma varıldığında geçiş toplumunun sosyoloğu Prof. Dr. Mübeccel M. Kıray unutulmama-yacaktır. Çünkü, bu yeni demokratik topluma giden yolu, geçişin bilgisinin ışığı aydınlatacaktır.

DİPNOTLAR

1-Bkz.E.Kongar, "Mübeccel Belik Kıray" Türk Toplumbilimcileri I, E.Kongar, der. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 466-7.

2-Özellikle yazarın kuramsal düzeyde bir tartışması için bkz. "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı Mimarlık Semineri (Ankara TMMOB 1969)

3-M.B.Kıray, Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası (Ankara: DPT Yayınları, 1964), 1-8

4-M.B. Kıray ve J. Hinderink Social Stratification as an Obstacle to Development (New York. Praeger, 1970)

5-M.B. Kıray, Örgütlemeyen Kent, (Ankara: Sosyal Bilimler Derneği, 1972).

GENELDEN ÖZELE KADIN SORUNU

Oya ÇİTÇİ

TÜM insan toplumlarında bireyin mutluluğu, gönenci ve özgürlüğü başat amaç olarak belirlenmektedir. Ne tür bir toplumsal örgütlenme söz konusu olursa olsun, kişinin toplumsal olanaklardan en ileri düzeyde ve eşit bir biçimde yararlanmasının amaçlandığı ileri sürülmektedir.

Bu son amacın nerede ne ölçüde gerçekleştiği günümüzde tartışma konusudur. Bunun yanı sıra özellikle 1970'li yıllardan bu yana tüm toplum ve kültürlerde kadın-erkek eşitsizliğinin bir toplumsal olgu olarak tartışma konusu yapıldığı gözlenebilmektedir. Gerçekten de kadın-erkek farklılaşmasının, bilinen en eski toplumsal farklılaşma türü olarak varlığını günümüzde de sürdürdüğü tartışılmaktadır. Kadın ve erkek sözcükleri, insan cinsinin biyolojik açıdan farklı bir cinsini belirlemenin ötesinde anlam taşımaktadır.

"Kadın" sözcüğü, bağımlılık, eşitsizlik, sömürü gibi kavramlarla birlikte anılmakta, kadınların "Sınıf", "Kast", "Alt tabaka" oluşturdukları ileri sürülmektedir. Toplumsal bağlamda kadının konumu nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, çözümlemelerde ne tür kavramlar kullanılırsa kullanılsın, üzerinde uzlaşılan, kadının bir toplumsal varlık olarak erkeğe eşit haklara sahip olmadığı, biçimsel olarak yasal haklara sahip olsa da bunları kullanamadığıdır.

İnsan türünün yapısal farklılıklarına koşut olarak biyolojik işlevleri de farklı olan iki cinsi (kadın ve erkek) arasındaki işbölümü, toplumların evrimi içinde gözlenen ilk işbölümü örneği olarak ortaya çıkmıştır. Kadının biyolojik işlevler açısından erkekten farklı özelliği çocuk doğurması ve emzirmesidir. Bu temel işlevde bir değişikliğin söz konusu olmamasına karşın, kadının toplum içindeki konumunun tarihsel gelişim içinde farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bir başka deyişle, kadın her zaman annedir, ancak tarihsel gelişim içinde, kadının toplumsal konumu ve kadın-erkek eşitliği toplumlarında geçerli üretim ve dağıtım ilişkilerinin bir sonucu olarak belirlenmektedir. Örneğin, ilkel toplumlar üzerinde inceleme yapanlar, bu toplumlarda mülkiyet ve sınıfa dayalı çağdaş toplumlardan çok farklı niteliklerin bulunduğunu saptamışlardır. Bu toplumlarda, birlikte üretim ve ortak mülkiyete dayalı olarak eşitlikçi toplumsal ve cinslerarası ilişkiler yürürlükteydi. Bir başka deyişle kadının üretime katıldığı anaerkillik sistemi, her iki cinsten olan kişilerin eşitlikten yararlandıkları, ayırım ve baskı ile yüzyüze olmadıkları bir sistemdi (Reed, s.xiv). Hayvanların evcilleştirilmesi, o zamana kadar kadının kullandığı çabının bir farklı türünü bunlar tarafından çekilmesine ve yerleşik tarıma geçilmesine o-

lanak sağladı, ancak kadını toplumsal üretime katılmakla sağladığı üstün konumdan da etti. Böylelikle kadının üstün analık hukukunun ekonomik dayanakları ile ilgisi kesilmiş oldu (Childe, s. 121). Sürü besleme ve tarla üretimine geçiş sonucu yaratılan artı değere üretimde doğrudan doğruya yer alan erkeğin sahip çıkmasıyla, "anaerkillik yerini varlıklarını miras bırakmak için tartışılmaz bir ataerkilliğe bağlı çocuklar isteyen erkeğin egemenliğine dayanan ataerkilliğe aileye bıraktı. Bu "Kadın cinsinin büyük tarihi bozgunu" oldu. (Engels, s. 82).

Ataerkillik düzenin yerleşmesinden sonra, din ve hukuk, kadın-erkek eşitsizliğini pekiştirmek için önemli görevler üstlenmişlerdir. Çıktıkları dönemlerde toplumsal ilişkileri düzenleme işlevini üstlenen tüm tek tanrılı dinler kadını anne ve eş olarak tanımlamış, kadın ve erkek arasında hiyerarşi kurmuştur. Hristiyanlıkta kadının ikincil nitelikteki konumunun pekiştirilmesi çabalarına kilise babaları da katılmıştır. Örneğin 13. yüzyılda Aquinalı St. Thomas kadınların erkeklere yardımcı olarak yaratıldığını, bu yardımın ise neslin sürdürülmesi görevi ile sınırlı olduğunu ileri sürüyordu. (Bullough, s. 175)

Dinin yanı sıra Hukuk da kadın-erkek eşitsizliğini kurumsallaştırmıştır. M.S. 6. yüzyılda yazılı hale gelen Roma Hukuku kadının medeni haklarını kullanmasına genel bir sınırlama getirmiştir. Örneğin, kadınlara vasi olmak hakkı tanınmamıştı; miras hukuku alanındaki hakları da sınırlıydı. Malvarlığına ilişkin işlemleri tek başlarına yapma hakları yoktu. Eğer aile babası egemenliği altında değillerse, kendilerine bu hukuki işlemlerde yardımcı olmak üzere vasi tayin ediliyordu. (Karadeniz, s. 176). Özünde durumları reşit olmayanlarla aynıydı.

Ataerkillik yerleştikten sonra Eflatun'dan günümüze dek, kadının toplumsal konumu ve nedenleri düşünsel alanda inceleme konusu olmuştur. Örneğin, Eflatun, kumaş dokumayı, hamur işi yapmayı kadınlara özgü işler olarak belirlemiştir. Bunların dışında, her işte erkeğin daha üstün olduğunu, kadının devlet yönetimiyle ilgili işlere katılabileceğini, ancak cinslerinin güçsüzlüğü gözönüne alınarak daha kolay işlerde çalıştırılmaları gerektiğini öne

Kadın-erkek farklılaşması, bilinen en eski toplumsal farklılaşma türü olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir

sürmüştür. (Eflatun, s. 193—196)

Aristo ise, dünyanın yöneten ve yönetilen unsurlardan oluştuğunu ve kadınların doğal olarak ikinci kategoriye girdiğini ileri sürmüştür. Kadınların zekaca ve ahlakca erkeklerden aşağı düzeyde olduğunu ve düşsel bir eşitlik ilkesi uğruna doğaya karşı çıkmanın hem bireyin, hem toplumun çıkarlarına ters düşeceğini düşünmektedir.

Eflatun ve Aristo'dan sonra, kadın-erkek eşitliğine ilişkin tartışmalar 18. yüzyılda gündeme gelmiştir. İnsanların doğuştan eşit ve özgür oldukları düşüncesiyle Fransız Devriminin düşünsel kaynakları arasında yer alan J.J. Rousseau, Emile'de içinde yaşadığı toplumun değer yargılarını dile getirmektedir. Buna göre, kadınlar, doğa yasalarına uygun olarak erkeklerin koruması altındadırlar. Kadınların ödevleri, "er-

keklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, kendilerini onlara sevdirep saydırmak, küçükken büyütme, büyüünce onlara bakmak, nasihat etmek, teselli etmek, hayatı zevkli ve sevimli hale koymaktır." Kendilerine öğretilmesi gereken de bunlardır. Bu çerçevede içinde, Rousseau, "kadın ve erkek aynı biçimde eğitilemezler" demektedir.

Fransız devrimini izleyen yıllarda, Batı toplumlarında kadın hakları hareketlerine öncülük eden görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. John Stuart Mill, hiçbir erkeğin kadınlara reva gördüğü yaşam biçimini kendisi için istemeyeceğini ve kadının evlilik çerçevesi bir köleden başka birşey olmadığını söylemektedir. Mary Wollstonecraft ise, kadınların bağımlılığının fiziksel zayıflıklarından kaynaklandığını, eğitim ve kültür yoluyla da pekiştirildiğini ileri sürüyordu. Buna karşılık

önerisi, kadınlara endüstriyel kapitalizmde etkin bir biçimde yer almalarını sağlayacak eğitim hakkının verilmesiydi.

Fenimizmin öncüsü olarak nitelendirilen ve "belli bir toplumda kadın özgürlüğünün derecesi, genel özgürlüğün doğal ölçütüdür" tümcesiyle tanınan Fourier, burjuva toplumunda kadının konumunu değerlendirme yolunda ileri bir adım atmıştır. Kurmayı düşlediği Falansterlerde kadınların erkeklere eşit koşullarda çalışacaklarını öne süren Fourier, "Barbar düzende kadınlar nasıl ahlaklaştırılıyor, pazarda satılmaya ya da sarayda kapatılmaya razı olsunlar diye bir ruh taşımadıklarına nasıl inandırılıyorlarsa, uygar düzende de evliliğin köleliğine, felsefi dogmalara elverişli duruma gelsinler diye aptallaştırılıyorlar." diyordu (Bouthol, s. 74)

19. yüzyılın ikinci yarısında Bachofen (Das Mutterrecht, 1861) ve Morgan (Ancient Society, 1877) tarafından yapılan araştırmalar, o zamana dek düşünülenlerden farklı olarak, ataerkil düzeni önceleyen anaerkil bir toplumsal örgütlenme biçiminin varlığını ortaya koymuştur. (Reed, s. 75). Morgan'ın araştırmasının bulgularına dayanan F. Engels, kadın-erkek eşitsizliği sorununa yeni bir boyut getirerek, kadının anatomisinin yazgısını belirlemediğini, üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki değişikliklere koşut olarak kadının durumunun da değişiklikler gösterebileceğini ileri sürmüştür. Engels'e göre kadının toplumsal eşitliğe kavuşmasının önkoşulları, özel mülkiyetin ortadan kalkması, kadının toplumsal üretime katılması ve evişleri yükünden kurtulabilmesidir (Engels, s. 104-105) Engels, geniş kapsamlı çözümlemesiyle biyolojik açıklamaların karşısına ekonomik diye nitelendirilebilecek ikinci bir yaklaşımı çıkarmıştır.

20. yüzyılda kadın haklarında önemli gelişmeler olmuştur. Kapitalist toplumlarda kadınlara siyasal haklar tanınırken, sosyalist toplumlarda çabalar, kadının toplumsal üretime katılması alanında yoğunlaşmıştır. Bu arada kadın konusundaki tartışmalar yoğunlaşarak sürmektedir. Varoluşçuluk felsefesi çerçevesinde soruna yaklaşan Simone de Beauvoir "kadının erkeklerin gözündeki varlığı içinde bulunduğu durumun başlıca etkenlerinden biridir" demektedir. De Beauvoir'a göre kadınlar

*Yoğun kadın çalıştıran bir alan: Sağlık kesimi
Fotoğraf: Sevim Cengizkan (AFSAD)*

bedensel yapılarından ötürü kadınlardır ve tarihin en eski çağlarından beri erkeğin boyunduruğundadırlar. Hakları soyut olarak kabul edilse bile binlerce yılın alışkanlığı, bunların somut alanda dile gelişini engellemektedir. Kadınlar ve erkekler iktisadi açıdan iki ayrı sınıf oluşturmaktadır. (S. de Beauvoir, s. 21-22). De Beauvoir kadın sorununun çözümünü kadının bir birey olduğunun bilincine varmasına bağlamaktadır.

Temelini cinsellikten alan maddeci bir tarih görüşü geliştirme çabasında olan Shulamith Firestone ise çözümlemesinde, kadın sınıfının özelliklerinin toplumda baskı altında tutulan herhangi bir sınıfın özelliklerinden farklı olmadığına değinmekte ve cinsel sınıf sisteminin evrensel olduğunu ileri sürmektedir. Firestone'a göre bu sınıf sisteminin ortadan kalkmasının önkoşulu "alt sınıfın kadınların" başkaldırması ve üretim araçlarının

denetimini ele geçirmesidir. Firestone düşlediği düzende, kadınların çocuk doğurma yükünden kurtarılmasını, çocuk bakımının tüm toplumca üstlenilmesini, kadın ve çocukların ekonomik bağımsızlık ve siyasal özerkliğe kavuşmasını, kadın ve çocukların toplumsal yaşama tümüyle katılmalarını öngörmektedir. Tüm bunların gerçekleşmesinin toplumsal ve ekonomik yapıda köklü değişiklikler yapılmasına bağlı olduğunu ileri süren Firestone'un toplumu iki ayrı biyolojik sınıfa ayrılmış saymakla önemli bir yanılgıya düştüğü söylenebilir.

ABD'de 1970 sonrasında yoğunlaşan "kadın özgürlüğü" hareketinin öncülerinden olan Kate Millett ise cinselliğin politik nitelik taşıyan bir sınıflama olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Kadınların durumunun böylesine değişmez ve sürekli oluşunun nedenini, toplumca kabul edilmiş siyasal yapılarda temsil edileme-

yişlerine bağlamaktadır (Millett, s. 48-50). Millett'in kadın bağımlılığı ve erkek üstünlüğünün nedenleri konusunda bütünlüğü olan bir kuram geliştirmedeği söylenebilir.

Bunların yanısıra cinsel kimlik (kadın ve erkek kişilikleri) ayrımları da inceleme konusu olmaktadır. Örneğin Lionel Tiger, erkeklerin siyasal ve toplumsal yönetimi elde etmelerini sağlayan bir toplumsal içgüdüye sahip olduklarını ileri sürerek, ataerkil düzeni ve erkek üstünlüğünü ussallaştırmaya çalışmaktadır. Buna karşılık Robert J Stoller "cinsel kimliğin çekirdeği olarak tanımlanan niteliğin 18 aylık çocuklarda gelişmeye başladığını, cinsin biyolojik, cinsiyetin ise psikolojik ve bu nedenle de kültürel olduğunu ve doğuştan sonraki etkilerle oluştuğunu" söylemektedir. (Millett, 56-57) Margareth Mead gibi antropologların kültürlerarası araştırmaları da evrensel nitelikte kadın ve erkek kişiliklerinin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kadın sorununa ilişkin olarak yukarıda özetlenmeye çalışılan görüşler, farklı yaklaşım ve çözümlemelerin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu noktada genelden özele inmek, sayısal veriler ışığında somut koşulları irdelemek önem kazanmaktadır. Sosyalist ve kapitalist ülkelerde yapılan araştırmalar, kadının somut koşulları açısından, bu toplumlar arasında temel farklılıklar olduğunu ancak toplumsal üretime katılma ve eğitim alanlarında büyük aşama gerçekleştiren sosyalist ülkelerde de ataerkil değer yargılarının yüzyılların yarattığı birikime bağlı olarak, varlığını bir ölçüde hala sürdürdüğü sonucuna varmaktadır.

Türkiye'de kadının somut koşulları az gelişmişlikten gelen bazı farklılıklara karşın, kapitalist ülkelerde yürürlükte olan kalıba uygun nitelikler taşımaktadır.

TÜRKİYE'DE KADIN

Türkiye'de kadın-erkek eşitliğine ilişkin görüşlerin büyük çoğunluğu Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin kadına erkeğe eşit haklar tanıdığı noktasında odaklaşmaktadır. Cumhuriyet döneminin kadının yasal hakları açısından bir aşama gerçekleştirdiği yadsınmaz, ancak evlilik ve miras

konularında yapılan düzenlemeler, eşit eğitim hakkının tanınması, seçme ve seçilme haklarının verilmesi kadınların gerçek durumunu değil, yasal durumunu belirlediğinden günlük hayata yansımış bir-kadın-erkek eşitliğinden söz etmek olanaklı değildir. Tüm kadınlar için biçimsel haklardan aynı ölçüde yararlanmanın da söz konusu olmadığı açıktır. Günlük gözlemlerimiz bile toplumda varolan farklılaşmaların bir sonucu olarak, kadın olsun erkek olsun kişilerin, biçimsel hakları tümüyle verilse de, bunları gerçeğe dönüştürme derecelerinin aynı olmadığını göstermektedir. Bunun bir yansıması olarak kadınlar arasında da toplumsal konumlarına koşut olarak ayrımların ortaya çıkması doğaldır. Ayrıca kimi kadınların kimi erkeklerden "daha eşit" olduğunu unutmamak "cinsel sınıf" yanlılığına düşmemek için gerekli gözükmemektedir.

Toplumda her sınıf kadının (erkeklerin olduğu gibi) eğitim olanakları çalışma olanakları, çalışma koşulları, biçimsel haklarından yararlanma dereceleri arasında farklılıklar vardır. Tarım işçisi kadın, sanayi işçisi kadın, kamu görevlisi olarak çalışan orta sınıf kadını ve çalışmayan kadının toplumsal kökenleri, eğitim olanak ve düzeyleri, çalışma olanak ve koşulları farklıdır. Yalnızca burada üzerinde durulması gereken konu kadınların ait oldukları toplumsal kategori içinde alt tabakayı oluşturmalarıdır. Toplumda geçerli eğitim politikası ve toplumsallaştırma sürecinin sonucu olarak, tüm kadınlar öncelikle anne ve eş olarak yetiştirilmektedirler. Geçerli ataerkil kültürün sonucu olarak, kadınların sınıfsal konumları ve cinsiyetlerine bağlı olarak çifte bir ayrımla yüzyüze oldukları söylenebilir.

Türkiye'de kadın işgücünün sayısal dağılımı ve nitelikleri bu görüşü kanıtlayacak özellikler taşımaktadır.

1980 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre çalışma çağındaki kadınların (12 ve daha yukarı yaşlarda) ancak yüzde 43.1'i işgücü içinde yer almaktadır. Buna karşılık yüzde 46.3'ü ev kadını, yüzde 0.7'si emekli, yüzde 6.6'sı da öğrencidir. Yani, kadının toplumsal üretime katılması tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. İşgücü içinde yer alan kadınların sektörleri göre dağılımı ise büyük çoğunluğun tarımda yer aldığını

Okuma yazma bilmeyen kadınların yüzde 95.7'si tarımda çalışmaktadır Fotoğraf-İbrahim Demirel

göstermektedir.

1980 yılında Türkiye'de işgücü içinde yer alan kadınların yüzde 84.7'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu sektörde tüm çalışanların yüzde 52'sini kadınlar oluşturmaktadır. Bu oran 1975 sayımında yüzde 50.2 idi.

Tarımda çalışan kadınların koşullarına baktığımızda bunların yüzde 61.5'unun okur-yazar olmadığını, yüzde 4.5'unun okur-yazar, yüzde 33.1'inin ilkokul mezunu olduğunu görüyoruz. Okuma yazma bilmeyen kadınların yüzde 95.7'si tarımda çalışmaktadır.

İkinci bir özellik olarak, bu kesimde ücretsiz aile işçiliği olgusunun yaygınlığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların yüzde 98.8'i tarımda çalışmaktadır. Tarımda çalışan kadınların ise yüzde 92.4'ü ücretsiz aile işçisidir. Özetle, Türkiye'de Tarım kesiminde çalışan eğitimsiz, ücretsiz, sigor-

casız, sosyal güvenliği olmayan bir kadın grubu vardır.

Sanayi de çalışan kadınlar ise işgücünde yer alan kadınların yüzde 4'ünü oluşturmaktadır. Bu kesimde çalışanlar arasındaki oranları ise yüzde 7.2'dir. Sanayi sektöründe kadın çalışması da kendine özgü bir takım niteliklere sahiptir. İlk olarak, burada kadınsı-erkeksi çalışma alanları ortaya çıkmaktadır. Tütün (% 53) ve dokuma (% 46) işçilikleri kadınların yoğun bir biçimde bulundukları, buna karşılık maden, metal ve inşaat sanayileri çalışanların yüzde 1'ini oluşturdıkları alanlardır.

İkinci olarak, sanayi kesiminde çalışan kadınların eğitim düzeyleri incelendiğinde bunların yüzde 27.4'ünün okuma-yazma bilmediği, yüzde 5.3'ünün okur-yazar olduğu, yüzde 58.1'inin ilkokul, yüzde 5.6'sının ortaokul

Sanayi kesiminde çalışan kadınların yüzde 27.4'ü okuma yazma bilmemektedir.

mezunu olduğu görülmektedir. Sanayide çalışan kadınlar, kadın nüfusun genel eğitim ortalamasından daha yüksek eğitim düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

Üçüncü olarak, sanayi kesiminde çalışan kadınların beşte birine yakın bir bölümü de ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (%18.2). Bunun yanı sıra, kadınlar sanayi sektöründe ucuz işgücü olma niteliği de taşımaktadırlar. Kadın erkek ortalama ücretleri arasında farklılık olmasının yanında, toplu iş sözleşmelerinde aynı işi yapan kadın ve erkek işçilere farklı ücret saptandığı da olmaktadır. (Altan, s. 142).

Dördüncü olarak bu sektörde çalışan kadınların büyük çoğunluğu sigortasız çalışmaktadır. Örneğin 1980 yılında sosyal sigortaların kapsamına giren kadınların oranı yüzde 8.2'dir (1980 İsta-

tistik Yıllığı, s.139). Sigorta kapsamına girmesi gereken kadınların yüzde 38.8'i sigortalı olarak çalışmaktadır. Ayrıca kadın çalışanların sendikalaşma oranının da düşük olduğu bilinmektedir.

Türkiye'de kadınların çalışma koşullarına ilişkin olarak en ayrıntılı kurallar iş yasasına ilişkin düzenlemelerde yer almıştır. Buna karşılık doğum öncesi ve sonrası izinlerin ve çocuk bakımı konusundaki düzenlemelerin yeterli olmadığı da bilinmektedir. Özellikle denetim ve yaptırım yetersizliği, kurallara uyulmamasına da olanak sağlamaktadır.

Türkiye'de işgücü içinde yer alan kadınlar, tüm kapitalist ülkelerde olduğu gibi zaman içinde hizmetler kesimine yönelmektedirler. 1955 yılında işgücünde yer alan kadınların yüzde 1.6'sı hizmetler kesiminde çalışırken 1980

yılında bu oran yüzde 7.8'e çıkmıştır.

Hizmetler kesiminde çalışan kadınlar diğer sektörlerle karşılaştırıldığında eğitim olanaklarından en fazla yararlanmış kümeyi oluşturmaktadır. Yüzde 20.7'si yüksek öğrenim, yüzde 46'sı lise ve dengi, yüzde 11.2'si ortaokul ve dengi, 14.2'si ilkökul eğitimi görmüştür. Yüzde 1.4'ü okur-yazarken, yüzde 6.1'i okuma yazma bilmemektedir. İşgücü içinde yer alan yüksek öğrenim görmüş kadınların yüzde 79.3'ü hizmetler kesiminde bulunmaktadır.

Hizmetler alanında kadınlar, ilmi ve teknik elemanlar ve bunlarla ilgili meslek üyelerinin yüzde 26.4'ünü oluşturmaktadırlar. Buna karşılık kamu kesimi ve özel kesim üst düzey yöneticileri arasında oranları yüzde 7 olarak belirlenmektedir. Yönetişel personel içinde yüzde 29.5 oranında bulunurken, ticaret ve satış personeli arasındaki oranları yüzde 3.6'dır. Hizmetler sektöründe çalışan kadınların yarısından fazlası (%59) kamu kesiminde çalışmaktadır. Kamu kesiminde çalışan kadınların Cumhuriyet döneminin sağladığı yasal olanaklardan en fazla yararlanan kent ve orta sınıf kökenli ailelerden geldikleri söylenebilir. Az gelişmiş ülkelerin özelliğine uygun olarak batılılaşmayı temel değer kabul etmiş olan bürokrat ve serbest meslek sahiplerinin kızları genel ortalamasının üzerinde eğitim olanaklarından yararlanmakta ve eğitim konusunda kazandıkları ayrıcalığı çalışma yaşamına da bir ölçüde yansıtabilmektedirler. Bu kesimde çalışan kadınların kendi içlerinde bir hiyerarşinin olduğu yadsınamaz, ancak bunlar sınıfsal konumlarının sağladığı olanaklardan büyük ölçüde yararlanmaktadırlar. Yüzde 65'i lise ve daha yüksek düzeyde öğrenim görmüştür ve ortalama eğitim düzeyleri erkek kamu görevlilerinden daha yüksektir. Bunun yanı sıra Türk kamu yönetiminde doktorluk, mühendislik avukatlık gibi saygınlığı yüksek uğraşlarda bulunan kadınların oranı gelişmiş kapitalist ülkelerde rastlanılan oranlardan çok daha yüksektir.

Kamu kesiminde çalışan kadınların bir başka özelliği de sürekli sayısal artış göstermelerine karşın belli alanlarda yoğunlaşmalarıdır. Bu alanlar da büro, eğitim ve sağlık hizmetleri olmaktadır. Burada değinilmesi gereken bir nokta da kadınların

yoğun oldukları alanlarda bile güvenli ve kararlı olmadıklarıdır. Örneğin, Türk kamu yönetiminde en yoğun biçimde bulundukları Milli Eğitim Bakanlığında 1978'e dek sürekli sayısal artış göstermelerine karşın 1980 yılında sayısal ve oransal olarak yerlerini kaybettikleri görülmektedir. 1978 yılında bu bakanlık çalışanları arasında yüzde 56.7 olan oranları 1980 yılında 36.2'ye düşmüştür.

(DPD, Kamu Personeli Anket Raporları 1980) Sayısal düşüş meslekten ayrılan ve emekli olanlara bağlanabilir. Ancak öğretmen okullarından mezun olanlara ilişkin sayısal veriler kız öğrenci sayısında bir düşüşün olmadığını göstermektedir. Buna dayanarak ayrılan kadın öğretmenlerin yerine erkeklerin alındığını söylemek olanaklıdır. Bu gelişme büyük ölçüde 1978 sonrasındaki toplumsal kargaşaya, siyasal iktidarların özellikle MEB üzerinde yoğunlaşan militan kadro yaratma çabalarına bağlanabilir. Militan kadro yaratmaya yönelik personel politikası, kadınların "kadınsı" çalışma alanlarının başında gelen eğitim alanında yerlerini yitirmelerine yol açmıştır. Kadınların çalışma yaşamındaki statülerini belirleme açısından bu olgu ilgi çekicidir.

Kadın sorununa ilişkin olarak önem taşıyan konulardan biri de kadınların biçimsel haklarından ne ölçüde yararlandıklarıdır. Tarım ve sanayi de çalışan kadınlar üzerinde henüz bu konuda kapsamlı araştırmalar yapılmamıştır. Kamu kesiminde çalışan kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, çalışan kadın nüfusun geri kalan kesimiyle karşılaştırılamayacak düzeyde öğrenim gören, çok daha güvenli koşullar altında çalışan kadınların yüzde 85'i, kadının öncelikle anne ve eş olarak eğitilmesi gerektiği kanısındadır. (Çitci, s. 182) Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre bir meslek edinmek için çalışanların oranı yalnızca yüzde 14'dür (s. 202) yüzde 88'i ekonomik zorunluluk nedeniyle çalıştığını söylemektedir. (s. 199), ekonomik zorunluluk olmasa çalışacaklarını söyleyenler yarısından biraz fazladır (%55). Kadın kamu görevlilerinin yüzde 74'ünün daha yüksek ücret ve yükselme olanağı sağlayan ancak evlerinden uzak kalmalarına ve daha çok çalışmalarına yol açan bir işi kabul etmeyeceklerini söylemeleri, meslek öğrenimi görmüş kadınlarda bile bu oranın

yüzde 78'e çıkması, (s. 232) çalışma ve meslek edinmenin kadınlar için olumlu bir değer haline gelmediğinin bir göstergesi sayılabilir.

Aile reisinin kim olacağına ilişkin tartışmaların gündemde olduğu bir dönemde üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de kadının gerçekte ev içi kararlarda ne derece etkili olduğudur. Olanakları ve eğitim düzeyi açısından işgücü içinde yer alan diğer kadın kategorilerinden çok ileride olduğu açık olan, kadın kamu görevlileri arasında kendi çalışma yaşamına ilişkin kararları kendisinin verdiğini söyleyenler yüzde 34.9, siyasal konularda tek başına karar verenlerin oranı ise yüzde 39'dur. Buna karşılık kadınlar bu konularda eşlerinin kararlarına kesinlikle karışmamaktadırlar (s.242). Kadının tek başına karar verdiği tek alan ev işleri olmaktadır (%67).

Yine tartışma konusu olan evli kadının çalışmasını kocasının iznine bağlayan Medeni Yasanın 159. maddesine ilişkin olarak kadın kamu görevlileri pek de tedirgin gözükmemektedirler, ancak yüzde 44'5'u bu maddenin kaldırılması gerektiği görüşündedirler. Ama neredeyse tam görüş birliğine ulaştıkları konu "yirmi yılda emeklilik" olmaktadır. Bu kadın görevlilerin yüzde 93'ü yirmi yılda emekliliğin yerinde bir düzenleme olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu düzenlemenin çalışma yaşamının genellikle ilk yıllarında çocuk sorunu ile yüzyüze olan kadına ne sağlayacağı da tartışmalıdır. Sözü geçen araştırmanın genel sonuçlarına göre kamu kesiminde çalışan kadınlar anne ve eş olarak çalışmakta, çalışma yaşamını geleneksel rol tanımının gereklerine göre değerlendirmektedir. Bu bağlamda, çalışma yaşamında eşitlik, yükselme ve ilerleme, eğitim gibi konular önem taşımamaktadır. Temel sorun çocuk, Temel istem de yuva ve kreşlerin açılmasıdır.

SONUÇ

Sayısal verilerin ve sınırlı sayıdaki araştırmanın sağladığı olanak ölçüsünde işgücüne katılan farklı kadın kesimlerinin çok genel bir değerlendirmesi bile, ayrı toplumsal kategorilerdeki kadınların farklı sorunlarla yüzyüze olduklarını ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe çalışan ücretsiz aile işçisi için yapılması gereken düzenlemeler vardır. Eğitim olanağı,

ücret, örgütlenme konuları öncelik taşımaktadır. Sanayide çalışan kadının yine eğitim, sigorta, sendikalaşma, eşit işe-eşit ücret, işgüvenliği sorunları gündemdedir. Kamu kesiminde çalışan kadınlar ise içlerindeki hiyerarşiye karşın, daha ayrıcalıklı bir kategori oluşturmakla birlikte toplumsal koşullanma sonucu biçimsel haklarını kullanamamaktadırlar. Bu sorunların çözümü ise Medeni Yasaya eklenecek bir-iki maddeyle gerçekleştirilemeyecek boyutta dönüşümler ve düzenlemeler gerektirmektedir.

Kaynakça

Altan, Ömer Zühdü, Kadın İşçiler ve Türkiye'de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu ile Korunması, EİTİA Yayınları, Eskişehir, 1980.

Aristoteles, Politika, (çev. M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Bollough, Vern, The Subordinate Sex, Penguin Books, New York, 1974.

Bouthol, Gaston, Toplum Bilim Tarihi, (Çev. Cemal Süreya), Varlık Yayınları, İstanbul, 1971

Childe, Gordon, Tarihte Ne Oldu?, (Çev. M. Tunçay-A. Şenel) Odak Yayınları, Ankara, 1974.

Çitci, Oya, "Türkiye'de Kadın Sorunu ve Çalışan Kadınlar" (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 1979.

De Beauvoir, Simone, Kadın-Gençlik Çağı, (Çev. B. Onaran) Payel Yayınevi, İstanbul, 1970.

D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı 1981 D.İ.E. Yayınları: 960, Ankara, 1981.

D.P.D. Kamu Personeli Anket Sonuçları 1980, D.P.D. Yayını, Ankara, 1981.

Engels, Friedrich, Ailenin, Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni, (Çev. K. Somer) Sol Yayınları, Ankara, 1971

Eflatun, Devlet, (Çev. H. Demirhan), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973

Firestone, Shulamith, Cinselliğin Diyalektiği, (Çev. Y. Salman), Payel Yayınevi, İstanbul, 1979.

Karadeniz, Özcan, Roma Hukuku, A.Ü.H.F. Yayınları : 346, Ankara, 1974.

Rousseau, J.J., Emile, Yahut Terbiyeye Dair, (Çev. H.Z. Ülken-A.R. Ülgener-S. Güzey), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1956.

Rowbotham, Sheila, Hidden From History, Pluto Press London, 1973.

Halide Edip ADIVAR (Son yıllarında)

«TATARCIK»TA TIPLER VE ULUSAL KÜLTÜR SORUNU

Ataol BEHRAMOĞLU

TATARCIK" Halide Edip'in ilginç ve tipik bir romanı. Savlı roman diye niteleyebileceğimiz türde bir yapıt. Dinamik bir kurgusu, akıcı bir anlatımı var. Bu özelliği de romanı okunur ve ilginç kılıyor.

Romanda kadın ve erkek tiplerin her biri, bir dünya görüşünün, bir yaşam ve toplum ülkesünün simgeleridirler. Halide Edip bu tipleri çizer ve taraf olarak ağırlığını belirgin biçimde koyarken, romanın yazıldığı dönemdeki Türkiye toplumu üstüne görüşlerini polemikçi bir dille açıklamış oluyor. Bu görüşler,

kanımca bu gün de tartışılmaya değerliklerini korumaktadırlar.

Çünkü romanda tartışılan sorunlar bu gün de yürürlükte. Bundan başka, romancının ileriye dönük sezgisini, kavrayışını, öngörüsünü veromandaki sorunları gündeme getirmedeki uygar cesaretini vurgulamak da gerekir.

Bu yapıtında Halide Edip, Cumhuriyetsonrasının ortaya çıkardığı yeni zengin sınıfa ağır bir eleştiri yöneltmekte, bu sınıfı Sungur Balta tipiyle simgelemektedir. Cumhuriyet öncesi dönemin soyluları tarihe karışmaktadır ar-

tık. "...İstanbul'daki konaklarını, Erenköyünde yahut Adalarda ki köşklerini çoktan satmışlardır. Onlar bu gün sadece tıpkı karaya vurmuş antika çarpık konutları gibi karaya oturmuş bir sınıfın son kalıntılarından ibarettir." (s. 11). Buna karşılık "Sungur Balta, Poyraz Köyü'ne dıştan gelen bir tek yalı sahibidir. Eski adı gerekli değil. Bu adam Milli Savaş'ın ilk Büyük Millet Meclisi'ne mebus bile olmuştur. Şimdi yeni zenginsınıfının ileri gelen bir kişisidir." (s.13).

Eski kültür yıkılmakta fakat yenisi de oluşmamaktadır. "Avrupalılaşmak" bir "akım"dır çünkü ve "bu akım içinde en çok tutan şey, doğum günü ziyafetleridir..." (s.163). Batılılaşmak, "Levantenleşmek" olarak anlaşılmaktadır. (s.173).

Yeni dönemin gözde kişisi Sungur Balta'nın dünya görüşü, sekreterine dikte ettirdiği şu sözlerinde özetlenmektedir: "Bizler zenginin millet ve devlete sağladığı yararı kavramışlarız. Bir toplumun gerçek âmiri, gerçek medeni kurucusu zenginlerdir. Bir milleti büyük yapan, kendi gayret ve dehalarıyla servet sahibi olanlardır." (s.167). Dünyanın her yanından mezhep ve cins ne olursa olsun sırf meslek birliğinden dolayı bir karından çıkmış gibi birbirine en çokbenzeyen müteahhit tiplerden" biridir o... (s. 173-74). Kurtuluş Savaşı yılları ve sonrası dönemin koşullarından yararlanmasını bilen açık gözlerdendir. Şimdi Poyraz köyünde (Boğazın Anadolu yakasının Karadenize yakın bir yerinde) yaptırdığı yalı, "yeni zengin zevkinin çığırkanlığıyla göze batmaktadır." (s.186)

Eski kültür değerleri, eski zevkler yıkılmakta, fakat yenileri oluşmamaktadır. Romanda Halide Edip'in asıl ortaya koymağa çalıştığı vebir aydın olarak ona en çok acı veren sorun belli ki budur. Roman kahramanı Tatarcık (asıl adı Lale), Tatar kökenli Osman Kaptan'ın kızıdır. Osman Kaptan, savaş kaçını Sungur Balta gibilerin tersine, Kurtuluş Savaşına katılmış teknesiyle savaşçılara silah ve cephane taşımış birkahramandır. Bağımsızlık Madalyasıyla ödüllendirilmiş, fakat kendi köşesinde, durgun bir yaşam içinde ölüp gitmiştir. Kızı tatarcık, babası gibi becerikli, bağımsız yaradılışlı ve bir parça yabancı bir kişidir. Boğazda yaz kış tek başına yüzecek kadar sportmen,

kolej sınavını kazanacak kadar çalışkan ve başarılıdır. Bir İstanbul yolculuğu sırasında onunla tanışan Amerikalı genç kız Helen Berkley'in gözünde o "...Büyük Savaşın sonra beliren dünya gençliğinin bir örneğinden başka bir şey değildi. Düşüncesini hareketle belirtmek isteyen, azıcık basit düşünceli, bununla birlikte becerikli ve realist bir tip..." (s.63) Bu noktada Helen şu soruyu sormaktadır kendisine: "Fakat Lale'nin arkasında esaslı ve özel bir medeniyet var mı, yok mu?"

Helen Berkley'in Türkler konusunda Avrupalı önyargılarla dolu zihni (s.63) bu sorusuna yanıtı, Lale'lerin evine konuk geldiğinde bulacaktır. "Deniz yönünde karşılıklı iki alçak minderin üstü, yaylalarda bahar günleri açan bin bir çeşit renkli (çiçekler gibi? A.B.) yerli kilimlerle örtülüydü. Pencerelede Şile bezinden mavi perdeler vardı. Krem muşamba örtülü yuvarlak bir masanın üstünde yeşil bir kavanozun için bir kucak kır çiçeği konulmuştu. Duvarlar yeni badanah, tahtalar siline siline pamuk gibi beyaz... Boğazın ferah aydınlığı içinde gözü gönlü okşayan bir köşe...Hava belli belirsiz bir sabun, deniz ve ot kokuyor... Gerçekten de Bebek'te gördüğü yeni zengin Türk evleri bazen zevkli, çoğu zevksiz, taklitçi ruhlu adamların yurdu hissini vermişti. Hatta orta halli kolej öğrencilerinden iki gencin evi de bu düşüncesini pekiştirmişti. Bir taraftan ucuz ve stüdyo, öbür tarafta otları fırlamış eski minderler ve döşemeler... Ne eskisi geçmiş bir medeniyet ve güzellik hissini veriyor, ne de yenisi ölü bir geçmişin üstüne aşıl原因an zavallı bir Avrupalılıktan ileri gidiyor. Gerçi ona bir kaç şaheser mi göstermişler, fakat bütün bunlar ve saraylar gibi sultanların yaptığı anıtlar, halk topluluğunun özelliğini gösteren ve kökleri geçmişte olan bir güzellik, bir hayat görüşü var mı? Böyle bir şey olabileceğini zaman zaman halkın ağırbaşlılıklarından sezmiş ve kendi kendine "Türklerin görüldüğünden fazla bir yanı olacak" demişti. Bu gün bu sofa ve üstüne açılan odalarda bir medeniyet ve zevk tabanını biraz daha kuvvetle duymuştu..."(s.62-63).

Romanda birbirine karşıt iki kadın tipi çizilmiştir. Lale, Halide Edip'in ideal kadın tipidir. Enerjik, sağlıklı, sade, bağımsız, modern fakat yerli bir tip.. Bir yerde,

Halide Edip ADIVAR (Cumhuriyet devri. Bornova)

dış görünüşüyle şöyle betimleniyor: "Buğday başağını her zamandan fazla hatırlatan kısa saçları azıcık karışıktı. Kafanın yandan çizgileri bu sert sarı ışık içinde iki gence ilk defa klasik kusursuzluğu ile göründü... Gerçi yüz, şiş kapaklı gözleri, elmacık kemikleriyle o kadar klasik değil. Fakat bir çocuk tenini hatırlatan düz ve genç boynu V şeklindeki yakanın arasında kehribardan yavaş yavaş mermer beyazlığını andıran göğsüne doğru iniyor... Kolları ne kadar güçlü, entarinin altında aşağı doğru sürahi gibi incelen uzun bacaklar, sandalları içindeki parmakları düzgün, tabanı kemerli, ökçe ve sıkı kundura bilmeyen tabii ve güzel ayaklar..." (s.131). Romanın çeşitli sayfalarında Lale'nin dış görünüşü şu sözlerle niteleniyor: "Amazon tipi kadın..." (s.87), "sağlık ve güç örneği kaba ve beyaz kız..." (s.109), "Gençlik, sağlamlık ve doğa kokusu" (s. 133).

Halide Edip, Lale'nin giysilerini betimlerken de, yeni toplumda Türk kadınının nasıl olması gerektiğini anlatıyor. Romanda yazarın olumlu erkek kahramanı sayılabilecek Hasan üzerinde Lale'nin dış görünüşünün bıraktığı etki şöyle anlatılıyor: "Bu levha

Hasan'ı çocukluğunda, Diyarbakır günlerine götürdü. Ne kadar orak biçen genç köylü kadınının sağlamlığı, güzelliği vardı. Fakat bu satrançlı entari ve kırmızı kemer.. Hasan bunun Kapalıçarşıdan alınmış bir dokuma olduğunu hiç hatırına getirmede. O kadar biçiminde, renklerinde yeni dünya sanatını hatırlatan bir şey vardı..." (s. 131).

Romanın sonlarında, Sungur Balta'nın yalısındaki bir kıyafet balosuna Lale'nin gelişinin bıraktığı etki şöyle betimleniyor: "Erkeklerin hepsinin gözü Lale'nin mermer sütuna benzeyen genç boynuna, uzun, sert ve yanık kollarının birer tunç sütun gibi canlı yuvarlaklığına, dar kalçalarının üstünde dimdik yükselen büstüne, özellikle dokumanın sertliği arkasında belli belirsiz uçları görünen genç göğsüne daldı." (s.

177). Balodaki bütün öteki kadınlar kıskançlıktan kıvrınmaktadır. "Şimdi ortak tehlike karşısında cephe alan, yararlarına dokunulmuş bir sınıf duygusuyla birbirine sokulma zorunda olan bir olay karşısındaydılar. Öyle ya, hepsi boyanmanın, giyinmenin en uygununu, en Hollywood'dakilere

benzeyenini bulmak için gecesini gündüzüne katmış, baş vurmamak güzelliği kurumu kalmamış, hepsi ayrı ayrı ne zorluklara katlanmıştı. Halbuki hepsinin koca yahut beğenmek istediği erkek, koku, boya, elmas, ipek içinde yüzen kadınları bırakmış, hem, kadınlıktan hiç payı olmayan, dokuma giyecek kadar zevksiz, Tatar suratlı kıza yılışıyordu..." (s.178)

Erkekler her ne kadar, hem "Amazon tipi kadına" hem "Kudreti cinsiyetten gelen kadına" (s.87); "Hem sağlık ve güç örneği kaba ve beyaz kızlara", hem de ışık içinde saz gibi dalgalanan hastalıklı, sarı, büyüğü güzel kadınlara" (s.109) düşkün olsalar da Halide Edip Lale'yi olumlu, tip olarak çizerken, bu ikinci tip kadınları acımasızca eleştirmektedir. Roman kahramanlarından Zehra, Lale'nin hemen arkasından şöyle betimleniyor: "Zehra'nın bileğinde büzülmüş bol siyah tül kolu arasından beni öp der gibi uzanan eli, uçları kırmızı beş ayaklı beyaz bir örümcek gibi Recep'e uzandı. Yasemin kokusu, siyah tül yığını üstünde omuzlarına gömülmüş küçük birbaş, saçları yarasa kanadı gibi gerilmiş, gözlerinde tuhaf bir ışıltı var, çökük yanaklar her zamandan fazla solgun, ağız birkan damlası... Recep'e bu görünüm geceleri insanların kanını emen bir yarasa düzmesi gibi geldi. Bir kaç dakika önce hatırladığı, deniz, yaz ve kır çiçeği kokusundan ne kadar başka..." (s.132)

Zehra tipinde kadınlardan Dürdane şöyle anlatılıyor:

"Dürdane aynadaki kendini baştan aşağı, genç gözlerinde katı, hesaplı bir bezigân bakışıyla süzdü. Tombul omuzlarını silkti:

—Bunlar nasıl olsa benim...

Bunları verebilecek adamı benim beğenmem lazım..." (s.166)

Yine bu tip kadınlardan Fitnat ise, zengin bir koca ya da dost bulmak amacıyla katıldığı kıyafet balosunda, "...Amerikan barı odasını açık kapısı önünde duran erkek grubunun hepsine birden dalmış"tır. "Kendisince hiç birine bakmadan hepsine birden bakıyordu. Siyah kıvrıkcıkların yer yer düştüğü dar alnının arkasında hepsi hakkındahükümünü, alacağı durumu belli etmeye çalışırken bile, Madam Recamier'nin yani düşünceden uzak güzel kadınlığın

gerektirdiği 'dümdüz bir yüz, bomboş, fakat parlak gözler' maskesini gerektirdiği kadar elde tutmak istiyordu..." (s.172)

Romanda, Lale'nin iç dünyası ve toplumsal sorunlar üstüne düşünceleri konusunda da bilgi ediniyoruz. Boğazda yaz kış tek başına yüzmesi, tek başına balığa çıkması, bağımsız kişiliğini gösteriyor. Tutucu kişilerin yaşadığı mahallede bisikletle dolaşması, yine bağımsız kişiliğinin bir göstergesi.

Roman kahramanlarından "komünist" genç Safa'nın gözünde Lale, "...komünizmin yetiştirdiği tip, yeni dünya kadını"dir... İnsan onunla el ele dünyayı komünist yapabilir., din denilen zehirden dünyaya şifa verebilir..." (s.136). Daha liberal görüşleri olan Recep (ki Lale'ye aşiktir), Lale konusunda Safa'ya yakın düşünmektedir: "...Lale'de de tek yönlü tutku, tek yönlü hayat kurmak eğilimi onu korkutuyordu..." (s.156). Fakat roman kahramanlarından Haşim'in babası Albay Nihat'ın evindeki bir gençler arası tartışmada Lale'nin toplumsal düşüncelerini de açıklıkla öğreniyoruz: "Bunların hepsi birer deyim... Siz tartışırken halk sizden ayrılabilir, hem halk böyle şeyler düşünmez ki... Hasta var, çocuk var, cahillik, yoksulluk, yıkık mahalleler var..." (s.158). İdeolojiyle Recep'ten farksız, fakat romanda ondan daha iyi ve belirgin çizilmiş bir tip olan Hasan'ın gözünde Lale, düşünsel yanıyla da gerçek tanımına kavuşmaktadır: "Yalnız o, ideolojiden, bilimsel sözlerden değil, halk için yapılacak hizmetlerden, halkın basit ve günlük ihtiyaçlarından söz ediyordu..." (s.159)

Böylece, Halide Edip'in ideal Türk genç kıızı olarak Tatarcık'ın kişiliği bütün özellikleriyle çizilmiş oluyor: Sadelik, enerji, sportmenlik, çalışkanlık, bağımsızlık, yeniliğe açıklık, pratiklik, yerlilik.. v.b.

Romanın olumlu erkek kahramanları, Lale'yle ortak görüşlerde birleşen Hasan, onlara yakın görüşteki Recep, eski kuşaktan da Albay Nihat'tır... Bu sonuncunun görüşlerini, onun Safa konusunda düşüncelerinden öğreniyoruz: "Albay, Safa'nın sesindeki tutkudan azıcık ürktü. Zaten o, zaman zaman kendisiyle tümüyle bir düşüncede sandığı gençlerin bile düşüncesini yadırgamıyordu. Safa'yı dinsiz demişlerdi, ciddi gö-

rünüyordu. Bundan dolayı ona kendini yakın var saymıştı. Halbuki Albayın dinsizliği on dokuzuncu yüzyılın sakin, liberal, heyecan karışmayan, prensipleri ancak kitaplar arasında saptanan bir din, Safa'nındaki daha karanlık ve azgın bir içgüdü'nün baş kaldırmanın, hükmedişi isteginin, doğurduğu karanlık ve ilkel bir din! Safa, Karl Max'tan, dinsizlikten söz ederken gözleri herhangi ilkel bir puta insan kurban edenlerin vahşi tutkusuyla ışıldıyordu..." (s.134-35). Bu satırıarda, Halide Edip'in marksizm konusunda önyargılarını da belirgin biçimde görmüş oluyoruz.

Albay Nihat'ın oğlu Haşim'e de bir kaç sözle değinmek gerek. Kendisini dışışlerinde parlak bir kariyer ve romandaki ikinci tip kadınlardan Dürdane ile bir izdivaç bekleyen Haşim, babasının düşünceleriyle şöyle betimleniyor: "Onda ne din, ne ideoloji var, ne de kafasının arkasında belirttiği bir hedef. Fakat bir kısım insanın eskiden beri kılavuzu ve hakimi, lideri doğmuş bir kişi. Daha çok fikir yönü bir örnek olan Albay, kendisiyle oğlu arasında bir uçurum sezdi. Fakat oğlunun ilk defa çok gerekli bir değere sahip olduğunu itiraf ediyordu. Onda kumanda heyetinin başındaki kabiliyet var. O olmasa güç birbirinden ayrı bölüklerden ibaret kalacak Onda bir binanın harcına benzeyen bir özellik var, o olmasayeni dünyanın yeni düzeni birbirine yapışmayan, her hangi sarsıntıyla dağılan bir taş yığını olacak..." (157). Bu, tartışmaya açık, fakat güçlü bir sezgiye dayanan tanımlarda da, ülkemize özgü bir olguyla, asker-sivil yönetici kadroların bir temsilcisiyle karşılaştığımızı sanıyorum...

190 sayfalık ve dili yer yer oldukça bozuk romanında Halide Edip, romanın yazıldığı yılların bu gün de geçerli olan bazı önemli toplumsal sorunlarını tartışıyor, birbireşime ulaşmaya çalışıyor. Özellikle ulusal kültür, ulusal kimlik konularında, derinleştirilmiş olmakla birlikte ilginç savlar getiriyor. Ulusal kalarak modernleşebilmenin çarelerini araştırıyor. "Batılılaşma" kavramına ve Cumhuriyet sonrası'nın yoz, fırsatçı ve vurguncu yeni zenginler olgusuna, romanın yazıldığı döneme göre oldukça cesur eleştiriler getiriyor. Bu bakımlardan "Tatarcık"ı Kemal Tahir'e çıkış noktası olmuş bir roman sayabileceğimizi de sanıyorum.

«OKUYUCULARLA»

Tartışmalarımız, ülkemizin kültür topraklarına bereket akıtsın

DERGI-OKUR ilişkileri ya da gazete-okur ilişkileri, ülkemizin basın-yayın geleneğinde gereken ciddiyet ve önemle yaklaşılamayan ve boyutlandırılmayan konuların başında gelir. Oysa sorunun özü bu olmak gerekir. Örneklerine bakıldığında gerek gazete ve dergilerde, gerekse TRT'de "okuyucu mektupları" yüzeysel bir kavrayışla salt "evrak kayıt defteri" anlamı dışında işlem görmüştür; görmektedir. Hoş görülürse, bugüne kadarki deneylerimizden çıkan gözlemlerimizle dayanarak söyleyebiliriz ki, Türkiye'de okuyucu mektuplarının duygu ve düşünce frekansına hiçbir gazete ve dergi bugüne kadar sahip çıkabilmiş değildir. Bir başka anlatımla, basın-yayın organlarımızın algılamalarıyla okuyucuların mektupları ile seslendirdikleri dünyaları arasında, büyük bir dengesizlik vardır ve bu olgu süregelmektedir.

Yapılan nedir?

Ya olduğu gibi okur mektuplarına gazete sütunlarında altalta yer vermek, ya herhangi muhayyeli "abla" ağzıyla yanıt vermek, ya da ekranda bir "teyze" marifetiyle, "Semraaa, Belmaaa, Orkuuu, Tayfuuu, Jaleee!" biçiminde seslenmek...

Hemen belirtelim ki, bu da bir ilişki biçimidir. Ancak ne kadar gelişmiş araçlar kullanılıyor olsa da bu algılama biçimi, ne denli ilkel olursa olsun, ne denli tekerlemeye dönmüş olursa olsun örneğin bir "kestane kebab acele cevap"ın duygu körpeğine ulaşmış değildir.

Gecikmeden vurgulamak isteriz ki, basın-yayın organları ile okuyucu ilişkilerini bekleyen başlıca iki tehlike vardır: İki popülizm, biriki elitizm. İkisi de birbirine yeglenemeyecek iki

hastalık. Okuyucuya güven yolda, iki ayrı şarampol. Düşüldü mü, yönleri ne denli farklı olursa olsun sonuç farkız... Denilebilirse salt şöyle bir fark: sağdan uçtu, ya da soldan uçtu!..

Bu saptamayı yaparken, Bilim ve Sanat 15 aylık deneyiyle bu konuda kusursuzluğunu ilan ve iddia etmiyor. Sadece içtenlikli bir yaklaşımı, sabırla, ölçerek ve tartarak gerçekleştirmek cabasında.

Bilim ve Sanat, yayın yaşamına başladığı günden bu yana okuyucu mektuplarının çokluğundan kuşanç ve onur duyarak 15. sayısına geldi. Ama bu süreyi, okuyucunun dergisini, derginin okuyucusunu tanıma, anlama, kavrama süreci olarak değerlendirmeye çalıştı. Geldiğimiz aşamanın, inanç, güven ve umudumuzu doğruladığını söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz bu sonucun gerçek gücü ve sahibi okuyucularıdır. Belge yüzlerce mektup, bir ç-kadar da Bilim ve Sanat'a ulaştırılan sözlü mesajlardır.

Bilim ve Sanat bu sayısından itibaren katı bir periyod anlayışı dışında bu sayfalarda gerçek sahipleriyle canlı bir diyaloga girme kararını verirken, ortak sorumlulukların payına düşeni, belki kaçınılmaz bazı kusur ve eksikliklerle ama kesinlikle içtenlikle yüklenmeye hazır olduğunu duyurmaktan onur duyuyor.

Bu güzel bir pollen olsun. Okuyucularımız tartışsın, yazarlarımız tartışsın, eksik ve kusurlarımızı kardeşçe örelim. Tartışmalarımız, ülkemizin, kültür topraklarına bilim ve sanat damarlarına kuvvet ve bereket akıtsın. Ulusal kültür ve değerlerimiz evrensel doruklara boy atsın, elele tutuşsın...

Koruk belki sabırla üzüm olabilir ama üzüm emekle bağ olur ancak... Bu inançla ve sevgiyle...

B.S.

● Demokrasi ve Sanat

ÜLKEMİZ kamuoyunda en çok tartışılan konulardan biri de, demokrasinin yurtdışında neden bir türlü sağlamlaşmadığı ve her on yılda bir neden kesintiye uğradığıdır.

Danışma Meclisi'nin çalışmalarına başladığı, demokrasi, anayasa, insan hakları ve özgürlükler gibi tartışma-

ların yoğunlaştığı gündeminde bu tartışma daha büyük bir önem ve ivedilik kazanmıştır. Farklı toplumsal kesimler ve güçler bu soruna kendi toplumsal konumları açısından yaklaşıp bu yöndeki tutumlarını belirleyeceklerdir.

Amaçımız, burada, şükranı sorunun sanatla ilgili yönlerine eğilmek.

Doğan DEMİR

bu yönde bir fikir verilmektedir.

Demokrasinin yaşaması için zorunlu iki koşuldan biri demokratik kurumların varlığı ve sağlıklı işleyişi ve demokrasinin yaşamasının diğer bir zorunlu koşulu da halk yığınlarının demokrasiye sahip çıkması, demokrasiye inanması, demokratik hak ve özgürlükleri sonuna kadar bilinçlilikle

kullanmasıdır. Ama bunlar demokrasi-
nin yapması için yeterli midir?
Hayır.

Demokrasi, demokratik kurumla-
rın yanında, toplumun tüm kesimle-
rinde belirli demokratik anlayışların
ve geleneklerin yerleşmesiyle sağlam-
laşır. İnsan değerlerinin, emeğe say-
gının, kişi hak ve özgürlüklerinin

yerleşmediği, yığınların politik hayata
aktif olarak katılmadığı, özgürlüklerin
bilinçle kullanılmadığı bir ülkede
demokrasi sağlamaz. İşte bu an-
layışların yığınlar içindeki kökleşmesini
sağlayacak olan, yığınları bu yönde
eğitecek olan kurumların başında
sanat gelmektedir. Demokrasi için
sanat vazgeçilmezdir, yâsamalıdır di-

yebiliriz. Bir de sanat açısından,
sanatın işlevini yerine getirebilmesi-
nin ön koşulları açısından soruna
eğilelim. Sanatın gelişebilmesi geniş
yığınlara ulaşabilmesi, sanatçıların
yaratıcılıklarını sergileyebilmesi için
demokrasinin var olması ve özgürlük-
lerin en geniş ölçüde sağlanması zo-
runudur. Bu durum, sanatın işlevini
tam olarak yerine getirebilmesi için
demokrasinin zorunluluğunu göster-
mektedir. Kısacası, demokrasinin ya-
şamını, sağlamasını için sanatın
demokrasiyi yığınlara kavratması,
yığınları bu yönde bilinçlendirip,
demokratik geleneklerin yerleşmesini,
insan değerlerinin, emeğe saygının
yerleşmesini sağlamalıdır. Aynı şekil-
de sanatın işlevini yerine getirebilmesi
için de demokratik hak ve özgürlükler
en geniş ölçüde sağlanmalıdır. Yani
demokrasi için sanat, sanat için de-
mokrasi...

Sanata ve sanatçıların görevler
düşüyor: demokrasiyi, insan değer-
lerini, emeğin yüceliğini savunmak...

● Dil Sorunu

BEN, derginizin ilk sayısından
beri dikkatli bir okuyucusuyum.
Genel anlamda -işlevsel olarak-
ülkemizde yayınlanan ekinel dergile-
rin en iyisinin Bilim ve Sanat olduğu
benim yadırganmaz bir gerçektir. Der-
ginizin 13. sayısında da belirtildiği
gibi sizi en geniş kitlelere yaymak
ancak eleştiri -yapısı- eksiklikler ve
yapılması gereken şeylerin okuyucular
tarafından belirtilip ve bunun da
yetkililerce görüşüne alınmasıyla olur.

Özellikle, dergide süre-kuramla-
rına değil -az yer verilmesi, derginin
düşüncüsel ve politik içeriğinin belir-
ginleşmesi, derginin işlevi açısından
özellikle vurgulamak istediğim dil
sorunudur. Günlükte önemli ölçüde
tartışılan dile, dilin özleşmesine katkı-
da bulunmanız gerektiği durumda siz
yabancı ya da yabancı kökenli sözcük-
leri dergide kullanıyorsunuz. Bilim ve
Sanat'ın 13. sayısındaki en güzel
hatırları çıkarttım, bunları yazıyo-
rum:

İfade etmek, aktif, abone, vesileyle,
mektup, adeta, tayin, sistem,
pekil, zaruri, iddia, varit, mütevellî,
memleket, millî, dinamizm, hiyerarşik
ihtiyaç, tamamen, teklif, faaliyet, hal,

muntazam, talep, husus, miktar,
kayıp, mensup, mücadele, cereyan,
refah, aynen, sadece, istihdam, acil,
bizzat, müdahale, haz, tahmin, tabii,
manevi, finans, takdir, hareket,
gayet, mihmandar, muthuluk, ciddi,
tahsil, layık, pedagojik, edebiyat,
sair, mesnevi, cesur, hesaba katmak,
taze, musamma, laf, hazin, merhum,
ala ü, hakiki, devamlı, üslup, entrik,
diyalog, modern, mesala, müteahhit,
nihayet, dramatik, reji, tulust, mesaj,
dinamik, mesele, zor, cevap, fayda,
habire, rüya, tabiat, mura, kitap,
haat, maddi, ideal, naif, sahici,
miras, azami, zengin, mümkün, pekil,
nâhi, daima, kategori, mevcut, fa-
liyet, ikame, keramet, menkul, ifade,
mürtezika, nefis, mürebbî, kaos, şıra-
ze, menfaat, ihare, pasif, intibak, ve
yabancı köke Türkçe ek getirmek
-fikrîsel, parçasal, akılsal, tarihsel,
askersel, dinîsel...- bu sözcükleri ço-
ğunlukla karşılayacak Türkçe sözcük-
ler yerine bunları kullanmak sanırım
istendiği bir devrim değildir. Dile de
bir sayfa HER SAYIDA ayırmak
gerekli. Diğer açılardan sizi kut-
ların dostlar, hep birlikte BİLİM ve
SANAT için...

Emir AKAR

Eksiklikler vardır

Haluk YEŞİLTEPE

Bu yılki yayın yaşamımızda ele-
ştirilerimizi soruyorsunuz. Evet belki
eksiklikler mutlaka vardır. Eksiksiz
olmak oldukça güçtür. Benim açı-
dan bugünkü olanaklarımız ölçüsünde
bundan fazlasını beklemek yanlış olur.
Var olan dergiler içersinde işlevini
yerine getirmeye uğraşarak, bunu da
yayınlanan yazılarda ortaya koyuyor-
sunuz. Kutlarını.

● Nedenler sadece ekonomik alt yapıya bağlanabilir mi?

Böyle bir derginin çıkışı biraz
gecikerek kutladığım için özür dilerim.

Ülkemizde yeniden uygulamaya
konulacak olan sorunda din eğitimi
üzerine düşüncelerimi açıklamak ve
örnekler vermek istiyorum. Fakat bu
konuya geçmeden önce bazı şeyler
söylemek, bir okuyucu olarak hakkımı
ve ödevimdir sanıyorum.

Bilim ve Sanat dergisi teorik
sorunlara ağırlık vermekle birlikte,
güncel sorunlara da gereken önemi
göstermesi gerekir. Elbette, güncelin
içinde kaybolmak belirsizliği getirir.
Ama Bilim ve Sanat'ın sorunlarını
önemli güncel sorunlardan soyutla-
mak da olanaksızdır.

Yüzyıllardan bu yana insanları
yönlendiren, davranışlarını belirleyen
ve sürekli gündemde tutulan bir
konudur din...

Genel olarak batıda din ile bilimin
çatışmasından ve engizisyonlardan

söz edilirken, ilahın etkin olduğu
ülkelerde din ile bilimin çatışması
görülmemiştir, ya da çok az görü-
lmüştür. Çünkü bu ülkelerde bilimle
uğraşıldığı da çok az görülmüştür. Bu
bir abartıma sayılmamalıdır. Biz şim-
dilik Türkiye'den örnekler verelim.

● Ülkemizde gerek anlamda bi-
limsel eğitim II. Mahmut'un zamanın-
da başlamış ve bir çok engellerle
karşılanmıştır.

● İlk kimya çalışmaları yüzyı-
lının başlarında ortaya çıkmıştır.

● İlk arkeoloji çalışmaları 1881'de
başlamıştır.

● İlk fizik çalışmaları yüzyı-
lının başlarında ortaya çıkmıştır.

● İlk Antropoloji Enstitüsü 1925'
de açılmıştır.

● Biyoloji çalışmaları, özellikle
evrim kuramının öğretilmesi çok
yeniştir.

● İlk rasathane 1881'de açılmış,
meteorolojik gözlemlere geçilebilmiş-
tir. (Tanrı katını göslediği gerekçe-

siyle baş vurulanlar az değildir)

● Botanik bilimi ancak yüzyı-
lının başlarında görülmeye başlan-
mıştır.

● İlk arşivleme çalışmaları Mus-
tafa Reşit Paşa tarafından başlatıl-
mıştır.

● Matbaa iki yüzyıl gecikmeyle
bize ulaşabilmiştir. (Bunların, hepine
'gavur icatları' diye karşı çıkmamış
madır?)

● İlk gazete 1831 yılında yayın-
lanmıştır.

● İlk roman 1871'de yayımlan-
mıştır.

● İlk karikatür dergisi 1869'da
çıkıştır.

● İlk resim ve heykel çalışmaları
yirminci yüzyılda ortaya çıkmıştır.

● Çok sesli müzik çalışmaları da
yakın zamanlarda başlamıştır.

Bu saydığımız tarihler tesadüf
olabilir mi? Nedenler sadece ekonomik
altyapıya bağlanabilir mi?

● İnsanoğlu bugün ortaçağ refleksiyle yaşamıyor

İnsanlık tarihi varoluşu boyunca silinmesi olası olmayan kara lekelerle doludur. Bu lekeler insanların gözü önünde, gözbebeklerine bakılarak işlenmiştir. Üretim bölüşüm yapısındaki eşitsizlik, yaşam ögesine de yansımış, tarihte zenci katliamları, köle ticaretiyle başlayan lekeler ağı. 19. yüzyıl sonlarına doğru ideolojik olarak deşifre edilmiş ve bu lekelerle karşı

çıkan güçler dünya üzerinde yerini almıştır

Tarihsel süreç içerisinde yok olmaya yüz tutmuş sistem ve ideolojiler barbarlaşmış, yarattıkları kamuoyu ile bu barbarlıklarını haklı çıkarma yolunda önemli adımlar atmışlardır.

Şunu da vurgulamak gerekir ki, insanoğlu bugün ortaçağı yargısıyla,

Oktay ATIL

refleksiyle yaşamıyor... Bugün nötron veya bir G3 mermisinin insanlık için farklı sonuçlar yansıtmadığı gözleniyor. Torunlarını, onların torunlarını, tüm insanlığı düşünen dünya barış savunucuları için nötron lekesinin tarihe kara leke olarak kazınması, bu silahların sonuçlarının haykırılması yaşamsal önem taşıyor. Silahsız, savaşı, barış dolu günler dileğiyle.

● Gerçek sanatçı ve aydınlarla halk arasına öylesine büyük bir uçurum açılmış ki...

SİZLERE SEKİZ SAATLİK iş ve beş saatlik bir öğrenim gününün sonunda, lodoslu bir BURSA gecesinden yazıyorum. Bu ay ben dergiye ulaşamadım ve iki sayısını birlikte almak zorunda kaldım.

Yazınımı "Çok zor savaşımızda başarılar" sözüyle başlamak isterim. Böyle başlıyorum çünkü, kapitalizmin bilim, sanat ve kültür dahil her değeri amacı doğrultusunda kullandığı bir dünyada, ulusların en büyük değerleri sayılan ekinlerine sahip çık-mak için savaşım vermesi, gerçek

ekini yaratan halkın, kendi ekinine ve halk için olması gereken bilim ve sanata sahip çıkması öyle zor ki...

Ulusların en büyük değerleri kültürleridir dedik... Halkın, Bilim ve Sanat dergisini anlaması için belli bir kültür düzeyinde olması gerekir. Buysa 20. yüzyılda okuma yazma seferberliği açılmasına gerek duyulan bir ülkede olanaksız olmasa da olanaksızca yakın... Bilim ve Sanat'ın özünde eğitim yatar, yüceltecek olan da eğitimidir. İşte Türkiye'mizin en büyük kanayan yaralarından biri "Eğitim Sorunu". Bu gün eğitim yalnız-

Nejla GÜMÜŞ

ca belli bir zümreye sesleniyor. Oysa Atatürk, ilkokulundan üniversitesine dek bireylerin eşit koşullarda öğrenim görmesini isterdi. Bu istemi yozlaştırıldıktan öte... Kültür düzeyi çok düşük olan ülkemizde, kitle iletişim araçları sadece eğlenceye yönelik, burjuvazinin parlak yaşamının sözcülüğünü yapıyor adeta... Bunun da ötesinde, henüz feodal değer yargılarından soyutlanmamış halkımıza Amerikan dizileriyle emperyalist kültür empoze ediliyor. Örnek mi istiyorsunuz? Binlerce örnekten sadece biri; toplumunda aile namusunu baş-tacı eden insanımız saatlerce J.R ve Suelen'i tartışabiliyor. Lumpen kültürün bir hastalık gibi her gün biraz daha ülkemizi sardığı, insanımızın, çoğunluğunun tek kültür gıdasının ticarete yönelik yayınlar ve televizyon olduğu, değerli yapıtlar okuyan insanlara kuşkuyla bakıldığı bir ortamda ben Eylül sayısında Doğan DEMİR arkadaşımız kadar iyimser olamıyorum. Bilim ve Sanat dergisinin halka ulaşmasından daha önemli olan bilim ve sanatın halka ulaşması, halk için yapılması... İşte o zaman Bilim ve Sanat gecekondular mahallelerine ulaş-masa da biz ona ulaşırız.

● Dilde anlaşmaya karşı değilim; ancak...

Benim derginizde eleştireceğim bir tek şey var şu an için: Dil. Evet dil. Yanlış anlaşılmasın, anlaşmaya karşı değilim. Toplumda her alanda yenileşmeden, değişimden yanayım. Ama

arı dil yapacağım, kullanacağım diye bazı yazarlarımızın henüz Türkçe'deki anlamını bile bilemediğimiz sözcükleri kullanması niye? Hem de bu sözcükler sürekli olarak kullanılırsa ve kullanı-

Mithat BASIN

lan bu sözcüklerin sayısı hayli kabarık olursa, konuya uyum sağlamak yerine yeni öğrenilen sözcüklerin anlamını araştırmak zorunda kalıyorum. Bu ise dergiyi ve yazıyı asıl amacından saptırıyor bence. Yeni sözcükler günlük yaşamda ve her alanda kullanıla kullanıla dilimize yerleşecek. Hani ben sabırsız davranılmamalı, alıştırmalı kişiler buna diyorum. Böylelikle istenilen sonuca daha çabuk ulaşılır..

● Dünyanın dört bir köşesinden enstitümüze gelen yüzlerce öğrenciye yarar sağlayacak

Prof. Irene MELIKOFF

(Institut D'Etudes Turques-Strasbourg)

Türkiye'nin kültür hayatında çok önemli bir yeri olduğuna inandığımız derginizin dünyanın dört bir köşesinden Türk kültürünü öğrenmek için

Enstitümüze gelen yüzlerce öğrenciye sağlayacağı yarar inanınız büyük olacaktır.

Birinci yaşını doldurduğunu memnuniyetle öğrendiğimiz derginize bundan böyle candan başarılar diler, sevgi ve saygılarımızı yollarız.

● «Merhaba»

Kenan SARIALIOĞLU

Ne yüzünüzü tanırım, ne sesinizi.. Hepinize bir "Merhaba" demek istedim. İnsanın sevgi ile ürperdiği anlar çok seyrek.. Ama sizler gibi Bilim ve Sanat'a emek veren kişiler çoğaldıkça umudun ateşi hiç sönmeyecek demektir. Başarılar.

● Övgü Yazmayacağım

Mualla OVACIK

Ben sizlere Bilim ve Sanat hakkında övgüler yazmayacağım. Sadece bizleri böyle bir dergiye kavuşturduğunuz için teşekkürler..

Halk sanatçıyı anlar diyor arkadaşımız, anlar mı dersiniz? Pek sanmıyorum.. Gerçek sanatçı ve aydınlarla, halk arasında öylesine büyük bir uçurum açılmış ki... Bu koşullarda ne halk sanatçıyı ne sanatçı halkı anlar. Sanatçının imgeleminde halk ne kadar soyutsa, halkın imgeleminde de sanatçı o kadar soyuttur.

Kendi sorunlarını dile getiren, yani halkın sözcülüğünü yapan sanatçıyı ve buna bilimsel bir yaklaşım getiren Bilim ve Sanat Dergisini anlamak istemez; çünkü, ona göre bu çözüm değildir. Zaten anlamaması için de her olanak seferber edilmiştir. Bir yanda süslü püslü, cilalı bir burjuva yaşamı, diğer yanda kendi sefil yaşamı... Bir köşeyi dönme sloganı atılmıştır ortaya, oysa bu köşeler sömürgeci tarafından çoktan tutulmuştur. Bizler bu sloganla Spor-Toto, Milli Piyango, bayileri önünde kuyruklar oluştururken o köşesinde bıyık altından gülmektedir.

İBN HALDUN'UN ÜNLÜ YAPITI MUKADDİME'DE KADIN

Serap CAN

I 332-1406 yılları arasında yaşayan ünlü düşünür, tarihçi, sosyolog, iktisatçı, siyaset kuramcısı, bilim adamı, bunların belki hepsi birden, İbn Haldun, gerek çağının Müslüman ve Hristiyan toplumları için, gerekse daha sonraki çağları etkilemede, önde gelen adlardan biridir. Yapıtı Mukaddime'de(★★) hem kendisine "çağdaş anlamıyla ilk siyaset bilimcisi" dedirtecek kurgusal ustalığa erişmiş, hem de çoğu düşünürde bulunmayan bir çeşitlilik gösterebilmiştir. Yine bazı sınıflandırmacılarca, kalıplara uymama "huyu" yüzünden "bağımsız düşünür" olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışma açısından önemli bir başka niteliği de, İbn Haldun'un özellikle "asabiyyet" kavramını incelerken psikolojik öğelere verdiği ağırlıktır. Şimdilik gerek Mukaddime'nin hepimizce bilindiği, gerekse zaman azlığı nedenlerinden ötürü kitap üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmayacağım, yalnızca seçilen başlık açısından aydınlatıcı gördüğüm birkaç noktaya değinmekle yetiniyorum. Asıl konuya geçmeden önce, içinde kadın imgelemine bağimsız olarak belirginlik kazanmadığı, zamanla da olumsuz değer yüklendiği İslam dinine ait bir düşünürün üstelik 14. yüzyılda yaşamış-yapıtında ne hikmetle 'kadın' aradığını belirtmek istiyorum. Bunun müsebbibi bizzat İbn Haldun'dur. 'Devletin mahiyeti' gibi karmaşık bir konudan tutun da, sihir ve tılsım bilgileri gibi 45 yaşının komşu mahallesini ilgilendiren meselelere el atacak

genişlikte, işine geldiğinde zülf-ü yâre (şeriat) dokunmamak için kıvrak zekasını büyük bir incelikle kullanabilen bir ustada, kendi ilgi alanını bir anlamda oluşturan konuyu araştırmak istedim.

Morgan'ın insanlığın gelişme aşamaları sınıflandırmasına bakacak olursak, insanların yücelmeye (süblimasyon) uğramadan, sürü halinde yaşadığı vahşet (aşağı-orta-yukarı) döneminden barbarlığa (aşağı-orta-yukarı), işbölümünün kadın erkek arasında gerçekleştiğini görmekteyiz. İnsanın yücelmesini sağlayan en önemli olay, akrabalarla sevişmeyi tabu kılan cinsel yasaktır. Sonunda bunun ortaya çıktığı **ana-hanlık** dönemi, insanlık macerasının en 'demokratik' evresidir. 'Demokratik' unsurun kısmen tahrife uğraması sonucu, **baba-hanlık** dönemi başlamıştır. Yasak fikrinin toteme dönüşmesi de aynı dilimde oluşmuştur. Buraya kadar insanlığın tezi bir arada olmaktadır. Bir sonraki aşama; uygarlık, hem antitezi getirmiş, hem de antidemokratik özelliklerini yerleştirmiştir. Bunlardan bir tanesi de kadının, emeğini belki eskisinden de fazla üretime katmasına karşın, toplumsal-siyasal süreç içinde katılmacı işlevini yitirmesi, bir meta haline dönüştürülmesi, tarih sahnesinden silinmesidir.

Benzer bir olguyla, mitoloji alanında karşılaşmaktayız. İlk tanrılar, anaerkil düzenin gereği olarak kadın biçiminde tasarlanmışlardır. Erkeklerin besin bul-

mak, avlanmak ve dövüşmek için topluluktan uzaklaşmak durumunda kalmaları yüzünden, topluluğun işlerini kadınların yürütmesi ve topluluk erkeklerinin, tüm topluluk kadınlarının eşi olabilmesi sonucu doğan çocukların anasoylu bilinmesi gibi etmenlerle oluşan kadının egemenliği, Ana Tanrıca, Toprak Ana gibi kavramları geliştirmiştir. Önceleri kadın tanrıların sevgilileri, oğulları olarak düşünülen, hatta tanrıçaların eşcinsel beraberliğinden bile çıktığı varsayılan erkek tanrılar, babaerkil düzenle birlikte ön plana çıkmışlardır. Tek tanrılı dinlerin getirdiği ise a-seksüel bir tanrıdır. Ancak çocukların literatüründe zaman zaman nasıl oluyorsa 'baba' ekini de alıvermektedir bu a-seksüel tanrı!

Tek tanrılı dinlerin sonuncusu İslam, kentleşmiş bir toplumun ideolojik önderliğinden (Mekke-Medine) orta barbarlık vurucu gücüyle sentez sonucu gelişmiş bir inaç-hareket-uygarlıktır. Sentezi oluşturan öğeler yüzünden İslam çıkışı itibariyle; eşitlikçi, dayanışmacı, yardımseverdir. Muhammed ve dört halife dönemlerinin bitişiyse, devletleşme sürecinin gereği başka özellikler kazanmış ve çıkış niteliklerini yitirmiştir. İbn Haldun'un Mukaddime'yi yazdığı yıllarda (bitirisi 1377) artık İslamın "Dünya imparatorlukları" çağı başlamıştır. Yaşamı boyunca farklı toplumların varlıklarını incelemek, çok sayıda 'bilgin'le tanışmak, tartışmak olanağını bulan İbn Haldun'un, özellikle bedevi-hazeri ayrımı ve birinden ötekine geçiş süreci çalışmalarında gözlemleme fırsatını bulabileceğine inandığım kadın konusunu Mukaddime'de aramanın düşünürce fazla haksızlık etmek olmayacağını sanıyorum.

Zakir Kadiri Ugan tarafından çevrilen Mukaddime'nin 1. cildinde kadınlarla ilgili kısım pek azdır. Bunlardan ikisine göre kadın kavramının olumsuz bir biçimde geliştirildiğini söyleyebiliriz. Peygamberden bahseden bir bölümde nakledilen hadiseye göre (S.231) Muhammed'in eşi Hatice, vahiy getiren meleğin varlığını sınamak için eşinin abasının altına girer. Melek, gelirse de hemen savuşup gider. Bunun üzerine Hatice, "gelen şeytan değil, melektir" der. Bu sözle meleklerin kadınlara yanaşmadıklarını anlatır. Hükümdarlarla ilgili bir başka bölümde ise (S.496) devleti ele

geçirmek isteyenlerin, hükümdar olacak çocuğu keyif ve sefaya alıstırdıkları, perde arkasında kadınlarla birlikte oturmak, erkekliğini unutturmak, taya ve sütanelerin huy ve ahlaklarına sahip olmak gibi olumsuz yüklü fiillerle donattıkları görülür. Diğer yandan kendine hayranlık duyulan kadın kahramanlar da vardır. Sözleri hadis olan Ayşe (S.253), Osman'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıkan siyasal kargaşada önemli rol oynamıştır. (s.574- 581) Sıfatı müminler: annesidir.

Mukaddime'nin II. cildi içereği bakımından I. den farklı oldu-

ğundan burada kadın konusu gerek hacim gerekse konuya ilintisi açısından değişme göstermektedir. II. cildin, "Hüner ve Sanatlar" başlıklı bölümü altında yeralan ebelik mesleği adlı kısım, çağın kadınlarına ait bir mesleğin inceliklerini vurgulaması açısından ilginçtir. Mesleğin tanımı, "çocuğu mülayemetle (ve usul dairesinde) annesinin karnından çıkartma ve doğurduktan sonra elbisesini hazırlama, çocuğun ve annenin halini onarma gibi usullerin ilmi" (s.430-438)'dir. Kadınlar avret yerlerini birbirlerine göstermekten çekinmedikleri için bu meslek kadınlara özgüdür. İbn

İlaldun, doğurtma ameliyesinin ayrıntıları üzerinde durduktan sonra, doğumu takip eden dönemde bile ebeğin ne denli önemli olduğunu belirtmektedir.

II. cildin "Şarkıcılık ve Müsiki" adlı bölümünde ise Abbasiler devrinde şarkı ve musikinin Bağdat'ta son derece gelişerek sonraki dönemleri etkilediğinden söz edilmektedir. Eğlence ve hoş vakit geçirmeye özen gösterilmesi sonucunda raks için ayrı ayrı giyimler, aletler ve raksa mahsus şiir ve şarkılar icad edilmiştir. Raks için "küre" adı verilen ayrı suretler, ağaçtan yapılma eğerli at biçiminde, geliştirilmiştir. Bunları giyen kadınlar raks ettiklerinde ata binmek halini temsil etmekte, birbirlerine saldırmakta, kaçamak göstermekte, maharetle birbirleriyle yarışmaktadırlar. (s.473-474)

Mukaddime'nin III. cildi, incelediği konular açısından ilk ikisinden tamamen farklıdır. Nitekim kadınlarla ilgili yaklaşım da öncekilerden değişiktir. Bu ciltte en baştan itibaren kadın konusunun geçtiği yerde sevgi-sevda sözcükleriyle de karşılaşmaktayız. Örneğin sihirle ilgili kısımda sevenleri birbirine bağlamak için kullanılan usullerden söz edilmektedir (s.9-10) Bu ciltte, aynı zamanda Mukaddime'nin tümünde kadın kavramının en fazla kullanıldığı 52. Fasil (Mukaddime c.3, s.268-352) "Çağımız Araplarının ve Şehirlilerinin Şiirleri" başlığını taşımaktadır. Göçebe Arap şiirlerinden birinde, Şerif Bin Haşim, uruğuyla birlikte çekip giden sevgilisi cariyeye için yanıp yakılmaktadır. Sevgiliden uzaklaşmanın yanısıra şairi üzen bir husus da cariyenin vücudunun sıkıntılarını giderecek bedevi gencinin varlığıdır. Yine bir başka göçebe Arap şiiri de, kendileriyle savaşıyor ve düşmanları olan Zenateler Emiri Ebu Sa'id Bakri'ye hicviyedir. Hicveden Su'da adında bir kadındır. Olayları sıraladıktan sonra söylediği şu cümle ilginçtir; "..... Sanki ciğer parçası oğlu yabancı ellerde ölmüş de uruğundan uzak düşmüş, sersemlemiş ve saçları dağılmış, üstelik misafirleri konuklamasını bile bilmeyen göçebe araplar arasında kalarak, hakir ve zelil düşmüş bir kocakarı haline geldim. Ben de ciğerimin bu yanıklığından şikayet ederek ve kaygıları açığa vurarak kavmime bu yerden göçetmesini emrettim..." (s.280-

DOSTLAR TIYATROSU SALONUNDA
Baro Han- TÜNEL

BİLGESU ERENUS

Kelaynaklar

OYUN
2 BÖLÜM

Esin AFŞAR - Ali ERDEMCI

Yönetim ve Koreografi:
Mehmet AKAN

Müzik:
Tarik ÖCAL

Sahne Tasarımı:
Vecdi SAYAR

Kuklalar:
Ergün İŞILDAR

Yapım:
İstanbul
Sanat
Etkinlikleri

281) Daha sonra yeralan göçebe Arap şiirlerinde şairler, sevgililerinin güzelliklerinden, dürüstlüklerinden dem vurmaktadırlar. Bunun güzel bir örneği, Sultan bin Muzaffer bin Yahya'ya aittir. Özeti şöyledir: "... Beni bu üzüntülü aşka katlandırın sevgili, Hicazlı bir göçebe arap kızıdır. Adi oğullarındandır. Maksat ve amacı uzak olan bir sevgilidir. O, göçebelğe düşkün olup, köy ve şehirlerde yaşamaya alışkın değildir. Çadırlarını yumuşak kumlu yerlere kurar. Her kışı Amman'da geçirmeyi ister. Bütün atlı bölükleri onun sevgisine düşmüştür, onun aşkı doğrudur... Onun kuşağı papatya çiçeğindendir.. Sevgilinin içtiği süt ise Ganimet devesinin katıksız sütü ve yediği et de geyik etidir. O sevgili, ıstıraplarına katlanan yiğit ve gençleri ihtiyarlastıran, kapılarda ve duraklarda yani köy ve şehirlerde yaşamaktan tiksinimektedir. Sağrı ve yanakları tombul birçok çöl kadınları beni uykusuz bırakmıştı. Ben Tanrı'nın yaratıkları arasında o güzel kadınların ahenkli gülümsemelerinden daha güzel ve tatlı hiçbir şey görmedim. Bundan başka taze, gönül çekici ve kirpiklerinin güzellikleri keman kirişlerini büyüleyen birçok kızlar da beni kendilerine bağlamışlardı..." (s.283-284). Ko cası öldürülen bir göçebe kadın da ağıtında kavminden olanları intikam almak üzere harekete geçmeye davet etmektedir: "Urugun Ümmü's-Selâme adlı kadını bu ağıtı gözlerinden yaşlar akarak söyler ki ona acımayan kimseyi Tanrı korkutsun. Evinin, çocuk çoluğunun başına gelen felaket onun halini bir anda değiştirdi. O, eşi hakkında kaygılı bir haber işitmekle, bir an içinde, sevgili eşini kaybetmiş oldu. Gözünün bebeğine çöp batmış bir adam gibi bütün geceyi uykusuz geçirdi. Çünkü ben eşim Şibabu'd-Din'i kaybetmişim. Ey Kays urugu. Siz onun öcünü almadan uykuya daldınız. Bunun sebebi nedir? Söyleyiniz. Mektup geldiğinde beni sevindirecek, kaygı ve hasretimin ateşini hafifletecek bir haber iletirim diye sanmışım. Bütün ümidim de boşa çıktı. Mektup, saçlar ve sakallar taranmadan çözüp salıverilen bir vakte rast geldi. Güzel kızların tenlerinin aklı ve güzelliği bile şerefimizi korumaya ve bu utancı gidermeye sevketmedi." (s.301)

Endülüs tarzı şiirle birlikte, güzelliği anlatılmakla bitmez, ve-

lakin kavuşulması imkansız kadın-femme fatale- ortaya çıkmaya başlamaktadır (s.303). Bu sevgili, vekarlı, nazlı, oynak, acı vericidir. Aldatıcıdır, aşk oyunları ile öldürür. Ebu Bekir bin Ebhaz'a ait bir şiirde bunun güzel bir örneğini görmek olasıdır: "O ince belli dilber olmasa papatya bahçelerinde şarap içmek bana zevk vermez. Fakat onunla beraber bulduğumda neşem o dereceyi buluyor ki sabahleyin veyahut ikindi vakti cilde ve nazı ile beni sarhoş ettiğinde, şaraba ne oldu da benim yanağıma çarptı, poyraz eserek elbisemin içindeki taze bir dalı andıran bel ve boyumu bir tarafa meylettirdi, der. Kalplerimizi mahv ve helâk eden sevgili ürkek ürkek bize doğru yürüyor. Ey sevgili! Bize göz ucuyla iltifat ederek günahları artırır. Onun lezzetli dudağı, yüreği yanık hasta kalbli aşkın aşk ateşini serinletti. O aşık ki verdiği sözünden hiçbir zaman dönmez. Daima vuslat umar, halbuki o bundan yoksundur." (s.307) İbni Sabunî'ye ait bir başka şiirde yine vefasız sevgiliden şikayetçi olunmaktadır "Vecdli ve kaygılı olan aşkın hali ne kadar kötüdür. O kendini iyileştirmesi beklenen tabibi tarafından hasta düşürülmüş. Sevgilisi ona çekingenlik gösterdi. Sonradan uykusu da sevgilisinin arkasından gitti. Uyku gözlerime cefa verdi, fakat bunun için ağlamam. Ancak onun hayalini kaybettiğim için ağlarım, işte uykudaki bu hayali vuslattan bile bugün mahrum kaldım, halim ne kadar kötüdür ki hayalinden bile mahrum bulunuyorum. Bununla beraber gerek doğru gerek yanlış olan yola, bana cefa edene karşı acı sözler söylemem" (s.314) Vezir Ebu 'Abdullah bin Hatip ise şiirinde sevgiden duyduğu acıyı şöyle dile getirmektedir: "...Kalbim cömertlik göstererek sizi kendisinde hapsedmiştir. Siz bu hapishanenin yıkılmasını istiyorsunuz. O kalb emel ve arzularını anlatan sözlerle size yaklaşmıştır. Halbuki o size kavuşmaktan uzaktır. Sevgili, batıyı nuriyle parlatmış olan bir aydır. O aya düşkün olan talihli ise de yine bahtiyardır. Günahkarla iyi amel işleyen kimse onun sevgisi uğrunda bir olup, her ikisine de iyiliği ve kötülüğü vâdedebilir. Onun gözlerinin karası insanı sihirler, esmer dudakları bal halini almıştır. O, benim vücudumda ruh ve nefes gibi dolaşmaktadır. Okunu doğruladıktan sonra yırtıcı bir hayvanın vuruşuyla kalbime

vurdu. Her ne kadar bana zulmetti, emel ve arzularımı boşa çıkardı, kalbim aşk ve vecdin ateşiyle yandı ise de, yine o kalbimin en yakın dostudur. Sevgi hususunda sevgilinin suçu yoktur, zayıf düşürdüğü kaburgalar ve kalb kendi emri altındadır. Ona boyun eğmiştir, sevgili bu hususta bakışlarını ona hakem yaptı, kalb ile kaburgalar onun önünde duruştular. Bakışlar nefeslerin zayıflığını göz önüne alarak zalime mazlumun hakkını ödetti..." (s.318-319) 14. yüzyılın önde gelen şairlerinden Ebu Abdullah Alusf, Sultan Bin Ahmer'e yazdığı kasidenin girişinde sevgilisinden yana yakıla bahsetmekte, hatta: "...Benim sevgilim kalb ateşlerini söndüren bir ahu- dur; halbuki benim kalbim dağdağın ağacının kızgın ateşi içinde, yani aşkın en şiddetli ateşiyle yanmaktadır. Bu nefis ve zarif ahunun bakışları aslanların kalblerine işler. Bilmiyorum aslanlar neden o bakar bakmaz hemen ölür? Bu ahu gülerse bu aslanlar hemen dirilirler, ağıtlarını söyledikten sonra gülüşmeye başlarlar. Bu ahunun küçücük ağzı yüzüğe benzer. Gülümsediği vakit gözükken dişleri parlak ve güzeldir. Onun ağzı güya bir kavmin hatibi imiş gibi kendisini öpmeye çağırıyor. Onun dudağı ve dişleri pırlanta ve mercandan dizilmiş ne güzel bir dizidir. Dizen bu mücevheri dudağının taze tüylerini misk'e benzetenler hata ederler. Kara karganın iki kanadına benzeyen saçlarını aşağıya doğru sarkıtmıştır, ondan ayrıldığı geceler gurbette geçirdiğim gecelerdir. Onun teni süt renginde, pek aktır; fakat bu süt adı süt değildir, çobanlar bu sütün benzerini hiçbir zaman sağlamamışlardır. Memeleri turunca benzer ve serttir. Bunlardan önce bu gibi nefis ve sert memeli kadınlar görülmüş değildir. Bunların memeleri sertlikte somaki taşından yapılmış heykellere benzer. Semizliklerinden karınlarının aşağı tarafında husule gelen bükümler altında belleri o kadar ince gözükmektedir ki, inceliklerinden bakılınca adeta belirsiz kalır. Senin ifadenle anlatırsam dinimden bile incedir. Ey benim sahibim, benim bu sözlerimin yalan olmadığını sen de biliyorsun. Sana aşık olan dinini nasıl muhafaza edebilir? Sana boyun eğenin dini ve aklı çekilip alınıyor. Aşık ona baktığı ve onu göz altında bulundurduğu zaman o zor olan ağır yükü yüklüyor. Fakat bakınca o, çok görmezse

gadr eder, veyahut hiyanet edip bir tarafa çekilip gider. Aşıkları ise onu araştırırlar. Geldiğinde ona (kalbinde) yer veriyorsun çekip gittiğinde bile o benim gözlerimden kaybolmaz." (S.332-333)

Fas, Tunus, Kahire'li şairlerin yazdıklarında artık tam bir 'vamp' imajı ortaya çıkmıştır. İbni Sücca'nın şu şiiri bunun güzel bir örneğidir: "Çağımızın güzellerini sevmek hususunda, gönlünün dileğine uyan kimse yorulur. Ey Filan! Sen onlara aldırış etme, bu takdirde güzellik kalbine tesir edip seninle oynamaz, pek çok güzeller sevgilerine sadık kalacaklarına söz vermişlerse de, aldatmışlardır. Senin yüreğinde sakladığın gibi seni gönlünde saklıyan güzel az bulunur. Onlar aşıklarını aldatıp, kavuşmaktan çekinirler. Aşıklarının kalblerini parçalamak isterler. Kavuştukları zaman bile hemen aradaki bağları keserler. Söz verirlerse, herhalde aldatırlar. Ben bunu kendim denedim. Bir güzeli sevmiştim, kahrından yüreğim parça parça oldu; yanaklarımı nail yaparak onun ayaklarına geçirmiş, kalbimin ortasını onun için döşemişim. Kalbime de: 'Kendinde konaklıyan sevgü'ye saygı göster, onun yüzünden katlanacağın her düşkünlüğe tahammül et, aşkın korkunç hallerinin başına geleceği şüphesizdir demiştim. Her hükmüne rıza göstererek onu kendime efendi yaptım, onun emirlerine boyun eğdim.. fakat o buna bakmadan beni aldattı." (s.341-342)

Yine bu dönem şiirinde eşcinsel sevgiye de raslanmaktadır. Bir kayık sefası sırasında birlikte bulunulan güzel bir genç için şiirlerden üçünü örnek alabiliriz. İsa al-Belidî, "Kalbim kurtulmak hevesine kapılmış ise de artık iş isten geçmiştir, aşk oklarını kalbime atmış isabet etmiştir. Sen saldırışlarının biçare aşık ne kadar ıstırap vermekte olduğunu görüyorsun, bundan dolayı o büyük bir işle karşılaşmıştır. Her ne kadar öteki sürmeli, ahu gözler aşkın gözlerinden uzaklaşmış ise de, o şimdi işte bu sürmeli gözlerin tutkunu olmuştur"; Ebu Ömer Zahid, "Oklar kalbime saplandı, bir kimse aşık olursa, aşkın okları kalbine batar, onu bu bedbahtlığa ve azaba katlanmaya ne sevk etmiştir? Sevgili aşkın her türlü oyunlarını oynuyarak önümde durdu; aşkın bu oyunları birçok

kimseleri öldürmüştür."; Ebu Hasan Mukrî, "Gündüzün aydınlığı gibi parlak ve nefis olan sevgilinin vasıfları beni şaşırttı. Şarap ile güzel, etrafımı tavaf etti. Öğle uykusuna dalanlar söğüt ağacı altında uyumakta, ud çalanlar da nağme ve teranelerle udunu çalmakta ve teranelerle (teganni etmemedir)" diye yanlarındaki genci övmektedirler (s.321, 322, 323). Yazarı bilinmeyen bir başka şiirde ise eşcinsel sevgi şöyle dile gelmektedir: "Ey bu koruluğun fellahları! Sizin köprüünüzde öyle bir ahuyu sevdim ki onun güzelliğini düşünmek, yırtıcı aslanları ihtiyarlatmaktadır. Onun boyu ve gövdesi taze bir dal gibi, bakireleri kendine tutkun kılmaktadır. O görününce dolunayın adı anılmaz." (s.351)

İbn Haldun Mukaddime'sinde Kadın çalışmasına başlarken oldukça kötümser olduğumu itiraf etmem gerekir. Öyle ki, kaynak taraması yapmadan önce sonuç bölümü hakkında söyleyeceklerimi üstünkörü hazırlamıştım bile.. Ama çalışma ilerledikçe, hayretle gördüm ki, beklediğimden çok daha fazla kullanılacak bilgi bulunmaktadır. Hatta yukarıda söz edilenler dışında gözden kaçanlar bile olabilir. Yineleme tehlikesine karşın, III. cildin çalışma açısından önemi, başta söylenenler anımsanacak olursa, kapalı bir biçimde de olsa, göçebe toplumla uygar toplum arasında kadın anlayışının farklılaşmasını ortaya koymuş olmasıdır. Göçebe toplumun dürüst, atik, 'serbest' kadınına karşın şehirde, kirpikleriyle oklar atan, dudaklarıyla yakan, silahlanmış, süslü, araç-kadını bulunmaktadır. Kuşkusuz İbn Haldun, yapıtında kadınların siyasal alanda etkinliklerinden söz etmemektedir, çağın gözlemlenen olgusu bu değildir. Yine de yapıtın hemen tümünde olaylar anlatılırken, üçüncü çoğul şahsın kullanılması, bu saklı olarak 'erkekler' anlamına da gelse, en azından yazarın anlatım ustalığını sergilemektedir. Bazı yerlerde 'insanlar' ya da 'insan cinsi' diye başlayan genel cümlelerde ise kastedilen, kadın ve erkekler topluluğudur. Ayrıca kadının açıkça altı çizilmemekle birlikte, "Mehdi'nin annesi Fatıma", "Müminler anası Ayşe, "İsa'nın annesi Meryem"; anne olarak ayrıcalıklı bir yerinin olduğu sezinlenebilir. İslam'ın ilk yıllarında, peygamberin eşleriyle ilgili bölümlerde de anlaşılabileceği üzere, kadın hala kendisine dani-

şılabilir, şahadeti geçerli bir yarıktır.

Bu çalışmadan amaç, çağdaş kadın anlayışı açısından Mukaddime'ye bakıp bir inceleme yapmak değildir. O nedenle buraya kadar anlatılanlar konuya açıklık getirmesi açısından yeterli olacaktır sanıyorum. Zaten kanımca, İbn Haldun bazı konularda evrensellik boyutuna ulaşmış bir yazar olmasına karşın, kitabının içinden çıkarılacak her konunun bu ölçüte vurulması hatalıdır. Bizi tek yönlü, gerçek dışı sonuçlara götürebilir. Onun için kadın konusu gibi, toplumsal değişmeye sıkı sıkıya bağlı bir konuda, bugünün gözlemlerini çıkarıp, yargılamayı yaparken yazarı çağının koşulları içinde incelemek, öneriler getirmemesini, suskunluğunu, döneminin icaplarıyla açıklamaya gitmek sağlıklı bir bakış olacaktır. Yine de bir demet şiirden esinlenerek genellemelere gitme sakıncasını saklı tutup, bu bilgileri ipucu olarak daha ileri düzeyde çalışmalarda kullanma olasılığını gözardı etmemek gerekir. Hem İbn Haldun, üç ciltlik yapıtını şu sözcüklerle bitirmiyor mu: "Tanrı'nın doğru düşünce ve açık bilgi bağışladığı kulları bizden sonra yetişerek bizim bu eserde yazdığımızdan ve anlattığımızdan daha geniş ve daha derin bir surette bu bilginin meselelerini incelerler ümidindeyiz. Bir bilgiyi ilk önce ortaya koyan kimsenin ödevi, ancak o bilginin konularını tayin etmek, kısımlarını ayırmak, o bölümlerde incelenen konular hakkında söz söylemektir. O kimseden sonra yetişenler ise o bilgiyle ilgili olan meseleleri azar azar o bilgiye eklerler ve bu yolda onu ilerletirler." (s.352)

★ Bu makale 1977 yılında Dr. Ümit Hassan tarafından yönetilen "Ortaçağ İslam Düşüncesi" dersi için hazırlanan sınav kağıdıdır. Değiştirilmesi uzun zaman ve çaba gerektireceği ve yazının özgün çerçevesini çarpıtacağı için, yalnızca son bölümdeki örneklerle eklemeler yapılmıştır. Son derece zevkle izlenen bir ders yaşatmaktan öte, sınav için bile 'beyin zorlaması' yöntemiyle bilimsel özgürlüğün savunuculuğunu öğrettiği için Dr. Ümit Hassan'a teşekkürüm sonsuz. Yanılığarsa, kuşkusuz bana ait.

★ ★ İbn Haldun, Mukaddime (3 cilt), Zakir Kadiri Ugan (çev.) Maarif Basımevi, İstanbul, 1957

1924

1341

1924

M. Zekeriya Sertel tarafından çıkarılan ve Halikarnas Balıkcısı'nın da yazı yazarak ve resim yaparak kadrosunda çalıştığı «Resimli Ay» dergisinin başlığı

Resimli Perşembe, Resimli Hafta, Çocuk Ansiklopedisi, Tan Gazetesi, Tan Cep Kitapları, Görüşler, Projektör ve Cumhuriyet gazetesinde fıkra yazarlığı v.s.

Sabiha Sertel, ilk gençlik yıllarında eşi ünlü gazeteci Zekeriya Sertel'den ötürü, ülkenin o dönem kalburüstü gazeteci, edebiyatçı, düşünce ve eylem adamlarıyla tanışmıştır. Çıkarıldıkları gazete ve dergilerin aynı zamanda yönetim yeri de olan evlerinde Halide Edip, Ömer Seyfettin, Ruşen Eşref, Fuat Köprülü, Ali Canip, Reşat Nuri, Hasan Ali, Mehmet Emin Yurdakul, Sedat Sınavi, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi vb. yüzyüze gelmiş, konuşmuş, tartışmıştır.

Zekeriya Sertel çıkardığı Büyük Mecmua'dan ötürü (Mayıs 1919) tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne konulmuştur. Sabiha Hanıma göre Mecmua sürdürülmelidir. Denebilir ki fiili gazeteciliği de böylece bu tarihte başlar. O zaman yirmibir yaşındadır. Halide Edip Sorar:

-Şimdi dergi ne olacak?

-Ben çıkaracağım. İmtiyazı ben üzerime alıyorum.

Halide Edip tepeden tırnağa beni süzdü:

-Sen daha çocuksun, dedi.

-Yavaş yavaş büyüyeceğim" (Roman Gibi, S.27)

İşgal Kuvvetleri.. Korkak ve teslim olmuş o günün birtakım yöneticileri... Sansürün göz açtırmayan baskısı v.s. **Büyük Mecmua** bir süre sonra temelli kapanır.

A.B.D. dönüşü çıkardıkları **Resimli Perşembe**'de Cevat Şakir'in (Halikarnas Balıkcısı) bir yazısından ötürü eşi Zekeriya Bey (ve tabii Cevat Şakir) Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanır ve cezaya çarptırılırlar. Cevat Şakir Bodrum'a, Zekeriya Sertel Sinop'ta kalebentliğe mahkum olurlar. Bu iki önemli yönetmen olmayınca bütün iş Sabiha Hanıma kalmıştır. Sabiha Hanımın ilk işi, basım evine gidip mürettip Hayri Ustadan ders almak olmuştur. Hurufat, çizgi, sayfa bağlama yöntemi v.s. Adeta ders çalışır gibi öğrenmeye çalışır; ezberler kimi zaman... Sevimli Ay dönemi başlar.. 1925'in sonlarında, Cumhuriyet'in yıldönümü dolayısıyla

KADIN HAKLARI SAVAŞIMI SÜRECİNDE SABİHA SERTEL

Remzi İNANÇ

Sabiha Sertel, düşünce hayatımızın seçkin adlarından biridir. Özellikle 1920-1950 yılları arasında, toplumsal kurumsallaşma döneminde, eşiyle birlikte ve kimi zaman tek başına, basın-yayın yoluyla yaptığı onurlu ve cesur savaş unutulmayacaktır.

Türkiye'nin çağdaş sorunlarıyla savaşım için kendini iyi yetiştirmiş, bu cesur olduğu kadar kültürlü insanın yaşamı öğrenilmeye değer.

Sabiha Sertel 1898'de Selanik'te dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te Terakki İdadisi'nde tamamlamış, bir süre de bir Fransız okuluna devam etmiştir. Balkan Savaşı yıllarında ailesiyle birlikte İs-

tanbul'a yerleşmişlerdir. Ülkenin ve dünyanın en bunalımlı yıllarıdır.. İstanbul işgal altındadır. 1917 yılında gazeteci Mehmet Zekeriya (Sertel) ile evlenmiş ve 1919'un son ayında A.B.D.'ne gitmişlerdir. Sabiha Sertel Columbia Üniversitesi'nde o plüm bilim öğrenimi görmüş, Zekeriya Sertel de gazetecilik bilgi ve deneyimini arttırmıştır. 1923'ün ortalarında ülkeye dönmüşlerdir. Bir süre Ankara'da kalan Sertel'ler (Zekeriya Bey'in kısa süren Basın-Yayın Genel Müdürlüğü görevi nedeniyle) sonra İstanbul'a yerleşmişlerdir.

Bu tarihten sonra Sertel'lerin yoğun bir basın-yayın yaşamı başlar... **Resimli Ay** (ilk sayısı 1.2.1924) kapatılınca **Sevimli Ay** sonra tekrar **Resimli Ay**,

çıkarılan aftan yararlanarak Zekeriya Bey İstanbul'a işinin başına döner.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında, etkin ve güçlü kalemiyle Sabiha Sertel, ülkemizdeki savaş kışkırtıcısı odaklarla sürekli çatışma halinde olmuştur. Aydınlik ve gözöpek yazılarıyla, demokrasi düşmanlarının bu yerli temsilcilerini sergilemiş ve acımasız eleştirmiştir. Ama Sertel'ler bu savaşın bedelini oldukça pahalı ödemişlerdir. 4 Aralık 1945'de, başyazarı olduğu Tan Gazetesi ve basımevi, **La Tırquile** ve **Yeni Dünya** Gazeteleri, **ABC Kitabevi**, kışkırtılmış gençler tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu olaydan sonra da baskılar durmamıştır. Evleri sık sık aranmış, çeşitli bahanelerle karı koca Sertel'ler dört ay Sultanahmet Cezaevinde tutuklu kalmışlardır. Bütün bu olaylardan sonra ülkede yaşama ve yazma özgürlüğünün kalmadığına inanan Sertel'ler kızları Yıldız'ı da yanlarına alarak yurtdışına çıkmışlardır. (9 Eylül 1950) Önce Paris'e, daha sonra Azerbeycan'ın Bakü şehrine gitmişlerdir.

Sabiha Sertel, gerçekten büyük demokrat, büyük savaşımçı bu değerli insan, 1968 Eylülünün ilk günlerinde, yurdundan çok uzakta, Bakü'da hayata gözlerini yummuştur. Selanik nire, Bakü nire..

Basın hayatımızın unutulmaz adlarından biri olan Zekeriya Sertel de 1980 yılında Paris'te ölmüştür. Kızları Sevim Sertel A.B.D'de Yıldız Sertel ise Paris'te oturmaktadır.

Kadın Hakları Savaşçısı

Sabiha Sertel'in kadın sorununa özellikle eğilmesinde, kendi çocukluk yılları çokça etmen olmuştur. Daha sekiz yaşında iken, annesinin babasına olan aşırı saygı ve minnet duygusu kendisini rahatsız etmiştir. Annesine bir gün sormuş:

"-Sen babamın hizmetçisi misin?

-Her kadın kocasının hizmetçisidir, dedi.

-Ben kocamın hizmetçisi olmayacağım.

-Olacaksın.

-Öyleyse evlenmeyeceğim.

-Evleneceksin."

(Evlendim, ama kocamın

Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel ve kızları (1921)

hizmetçisi olmadım. - Roman Gibi: S.19)

Sabiha Sertel'i kadın haklarını savunmaya iten ilk tepki budur. İkinci olay da, annesiyle babasının ayrılış biçimleridir. Annesi, gittiği kızkardeşinin evinden geç dönünce, babası sinirlenmiş, sandalyeyi kaptığı gibi üzerine yürümüş ve gürlemiş:

"-Boş ol, seni boşadım."

Sabiha Hanım bu olayı hiç unutamamıştır.

Okumak, bir şey olmak, hayatını kazanmak istiyordu. Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması Sabiha Sertel'in çocuk ruhunda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordu. Hayata ilk girişinde "Büyük Mecmua"da kadın konusunu ele almasının en büyük nedeni bu olsa gerektir. O günleri şöyle anlatır Sertel, adı geçen kitabında: "...Daha genç yaşımda, kadınlara üniversite tahsili yapmak mümkün olma-

yan günlerde, genç arkadaşlarla birlikte "Tefeyyüz Cemiyeti" adında bir okuma grubu kurmuştuk. Üç erkek öğretmenden ders alarak tahsilimi geliştirmeye çalışmıştım. Bütün emelim bir meslek sahibi olmaktı. **Büyük Mecmua**'da (1919) yazı yazmak fırsatını bulunca kadın meseleleriyle uğraşmayı kendime ödev edinmiştim."

A.B.D'de kaldıkları üçbuçuk yıl içinde (1920-1923 Temmuz) Sabiha Sertel çok şey öğrenmiştir. Önce yabancı dilini iyice ilerletmiş, yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Öğretmenleri arasında özellikle Prof. Ogbrun'a çok şey borçlu olduğunu söyler Sertel. İlk kez Ogbrun, kendisine salık verdiği Morgan, Le Play, Engels ve Bebel'in yapıtlarıyla sınıf bilincine varmıştır. Bundan önceki öğretmeni Prof. Giddings insanlar, uluslar, ırklar arasındaki çıkar çarpışmalarını, sermaye ile emek arasındaki çatışmayı, ikinci derecede bir çelişki olarak görüyor, bunun toplumda sosyal adaleti sağlamakla ahenkleştirileceğini söy-

lüyordu. Ona göre ana çelişki "cins çelişkisi"dir.

Sabiha Sertel bu dönemini, ilk kez 1935 yılında yayınlanan **Kadın ve Sosyalizm**- çevirisinin önsözünde şöyle anlatır:

".... Amerika'da öğrenimde iken Prof. Ogbrun'un sosyoloji kurslarını izliyordum. Profesör aile konusunu araştırmak için birçok metin kitapları 'text book' vermişti. Bu kitaplar arasında özellikle **Kadın ve Sosyalizm**'i salık verdi. Bu eserin şimdiye dek kadın sorunu üzerine yazılmış en bilimsel eser olduğunu söylemişti.

Türkiye'de henüz başlayan kadın değişimlerinin içinden çıkmış, dünyanın kadınlarına en çok hak verdiği bir memleket gitmişim. Memleketimde kadına karşı gösterilen baskı ve sömürünün kinini taşıyordum. Bu kitabı böyle bir ruh hali içinde okudum.

Bebel, benim düşünce hayatımı büyük ölçüde etkiledi. Bebel sanki beni kafamdan yakaladı, bir top gibi yeni ve bilmediğim bir evrenin içine fırlattı. Gözlerimi açtığım zaman kendimi başka bir evrende buldum. Memleketimdeki kadının, bütün dünyadaki kadının niçin, neden acı çektiğini, olaylarıyla, kanıtlarıyla ve tanıklarıyla gözümün önünde gördüm.

Kadın sorununu, hala emperyalistlerin ve kapitalistlerin ellerinde bir kukla gibi oynattıkları kadın örgütlerine, bir uçurtma kuyruğu gibi yapışarak savunduklarını sananlara, gerçek hastalığın nerede olduğunu, kurtuluş hareketinde çıkarlarının hangi cephede bulunduğunu göstermek istedim.

Evde, işde, makinede, dairede, çalışıp sömürülen kadına, bu hayatın kaderin alnına çizdiği bir damga olmadığını, bu hayatı, çıkarının nerede olduğunu bilinçle kavradığı gün, kendisinin yıkmaya güçlü olduğunu göstermek için bu kitabı çevirdim."

Kadın ve Sosyalizm'in Öyküsü

1966 yılında **Kadın ve Sosyalizm**'i, bu ilginç ve yararlı kitabı yayınlamayı düşünüyordum. Ama bir türlü aslını bulamıyordum. Sabiha Sertel'in çevirisi önümde duruyordu. 1935 yılında **'Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı'**ndan çıkmıştı. Tam otuzbir yıl önce yayınlanmıştı. Dili oldukça eskimişti. Günümüz

Sabiha Sertel

müz koşulları için artık **genel** sayılabilecek **birdolu** ayrıntı ve istatistik vardı kitapta. Oturup kitabın dilini günümüz Türkçesiyle sadeleştirdim. Gereken ayıklama ve düzenlemeleri yaptım. İki cilt halinde çıkardım. (Sonraları hep tek cilt halinde yayınlanmıştır) İkinci cildin sonuna da ilercici sosyolog Dinçer'in **"Türk Toplumunda Kadın Sorunu"** adlı incelemesini koyduk. Bu çalışma yayınevimiz için hazırlanmıştı. Böylelikle Kadın ve Sosyalizm'de bir anlamda Türkiye maddesi oldu. Denebilir ki, Evinç Dinçer'in bu çalışması o güne dek yapılmış bu konuda ilk ciddi çalışmalardan biridir.

Kadın ve Sosyalizm'i ve o güne dek çıkardığımız kitapları, Aziz Nesin'den aldığımız adrese, Bakü'ye, Sertel'lere postaladık. Doğrusu çok merak ediyordum. Sabiha Hanım nasıl karşılayacaktı, çok önem verdiği bu kitabının 31 yıl sonraki yeni baskısını. Eşi Zekeriya Sertel'den aşağıdaki mektubu aldım. Aynen yayınlıyorum.

"Azizim Efendim, göndermek lütfunda bulunduğumuz kitapları aldık. Bizi ne kadar sevindirdiğinizi bilemezsiniz. Yıllardır gurbet illerde yaşayan bizler için vatandan gelen her kitap, her gazete, her dergi, sevgili yurdumuzun havasını ve kokusunu da beraber getirdiği için, bizi derinden heyecanlandırıyor. Onun için size nasıl teşekkür edeceğimizi bilemiyorum. Var olun, sağolun.

Sabiha da size minnetlerini bildiriyor. Kitabının yeni baskısını alınca sevincinden ne diyeceğini bilemedi. Çok sevilen, fakat beklenmeyen bir dostun ani ziyareti gibi bir şey oldu. Bu sebeple size çok çok teşekkür eder. Saygılarımla. **Zekeriya**. 27 Nisan 1967"

Projektör

Sabiha Sertel'in kadın hakları konusunda bir önemli hareketi de 1936'da tek sayı olarak çıkarabildiği **Projektör** dergisidir. Bilim ve Sanat'ın geçen sayılarından birinde etrafıca tanıtmaya çalıştığımız bu dergi, zamanın İçişleri Bakanının emriyle toplatılmıştır. 'Mebus Bayanlar Niçin Susuyorsunuz?' başlıklı yazısında, o günlerde Meclis'e kadınların da yol vergisi vermesi konusunda bir kanun tasarısı getirecek olan bir bayan milletvekili ile yaptığı ciddi ve kapsamlı tartışmayı yazıya dökmüştür Sertel. Çok haklı ve o kadar da acımasız olan eleştirisinin ardından; başarılı bir gazetecilik yaparak, İstanbul'daki çeşitli iş yerlerinde alabildiğine yoksul ve yoksun koşullarda çalışan kadınlarla ilgili röportajını yayınlamıştır.

Sabiha Sertel'in sayısız yazı ve incelemelerinden, kitap halinde saptadıklarımız şunlardır: (Te'lif) **Çitra Royle Babası**, roman, 1935- 36, **İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tefrik Fikret**, 1945- 1969, **Roman Gülbahar** (son baskı tarihi 1978. (Çeviri) 1930-1936) arasında: Adoratski'den **Diyalektik Materyalizm**, 1936 **Sovyet Anayasası**, Lenin'den **Harp ve Sosyalizm**. Kauteki'den **Sınıf Kavgası**, Bebel'den **Kadın ve Sosyalizm**. Ayrıca Thorndike Metoduyla ilkokulların beş sınıfı için okuma kitabı. (Bakanlıkça kabul edilmiş ve okullarda okutulmuştur.)

Bir derginin sayfalarında yer alacak ölçüde iyice özetlemeye çalıştığımız Sabiha Sertel'in yaşamı ve çalışmalarını bir öneriyle bitirmek istiyorum:

Gazetecilik Enstitüsü, toplumbilim ve siyasetbilimi kürsüleri, son altmış yılımızı yeterince değerlendirmek üzere, öğrencilerine Sertel'lerin yazdıklarını, yayınladıklarını, savaşımalarını bir doktora çalışması olarak vermelidirler.

KADINLAR VE BARIŞ ÜSTÜNE

Jülide GÜLİZAR

YIL 1962..O yıllar şilir yazıyorum.. Daha doğrusu yazdıklarımın şilir olduğuna inanıp uğraşımı sürdürüyorum bu yolda. Ankara Radyosu'nda da spiker olarak çalışıyorum. Radyoda, "Kadın Şairlerimiz" adıyla bir dizi programa başlanmış. Yapımcı arkadaş, dizinin son programını bana ayırdıklarını bildirdi bir gün.

Zamanı gelince yaptık programı. Her yerde dil sürçmesi sonucu barıştan çok savaştan yana olduğumu söylemişim. Oysa tam tersini söylemekti amacım. Ama kontrolsüz bir anımda ağızmdan öylece çıkıvermiş. Ne ben, ne yapımcı, ne montajı yapan arkadaş ve ne de programı denetleyen yetkili, hiçbirimiz yanlışlığı farketmemişiz ve cümle o haliyle yayınlanmış.

Programın yayınlanmasının üzerinden iki gün geçmişti ki mektuplar yağmaya başladı. Haftalarca da ardı-arkası kesilmedi. Mektup sahipleri genellikle anlattıklarına övgüler sıralıyor, bir yere gelince "ama" diyorlardı, "o savaştan yana tutumunuzu hiç beğenmedik."

Önceleri anlayamadım bu tepkiyi. Çünkü ben öyle bir tutumla konuşmamıştım. Her mektupta aynı çıkışları görünce, bandı çıkarttırıp yeniden dinledim. Gerçek o zaman çıktı ortaya. Eleştiriler haklıydı.

Sonraları olayı bir gün kendi aramızda konuştuk. Yapımcı ve montajcı arkadaşlar hiç farketmediklerini söylediler. Denetimi yapan yetkili ise ilginç bir yanıt verdi: "Ben farkındaydım ama, kavgacı ve asi bir karaktere sahip olduğun için savaştan yana olduğunu söylemen doğal geldi bana." Yanıt üzerinde günlerce düşündüm. Asi ve kavgacı bir karaktere sahip olmakla, barıştan yana olmamak nasıl bağdaşır, bir türlü bulamadım. Doğrusu hala da bulabilmiş değilim. İnsan haklı olduğu şeyleri savunmak için kavga verebilir ama bu, savaştan yana olmak demek midir? Neyse, bu işin bir yanı. Ama asıl ilginç olan neydi biliyor musunuz?

Gönderilen mektupların hemen beşte dördü kadınlardan geliyordu. Ve bu kadınlar o cümleye ateş püskürürcesine bir tepki içindeydiler. Hatta içlerinden bir tanesi beni kadınlıktan nasibini alamamış olmakla suçluyordu. O yıllarda bu tepkiyi çok iyi değerlendirebildiğimi sanmıyorum. Ama kadınlarla barış kavramı arasındaki ilişkiyi ilk kez bu yanlışlık dolayısıyla somut bir biçimde görmüştüm.

O günden sonra sık sık düşündüm konu üzerinde. Kadınları savaşa buncasına başkaldırtan şey neydi? Savaş ve barış, kadın erkek tüm insanların sorunuydu. Ayrıca insanlığımızı bildik bileli cepheye erkekler gidiyordu, kanla ateşle yüzyüze, ölümle gözgöze erkekler geliyordu. En etkin acıyı onlar çekiyor, acı çekenleri onlar görüyor, onlar ölüyor ya da sakat kalıyordu. Ölmeyip yurdu-na yuvasına döndüğünde beklenmedik olaylarla karşılaşanlar, savaş sonrası yaşama ayak uydurmakta güçlük çekenler de gene erkeklerdi. Oysa kadın ne yapıyordu, kocası, nişanlısı, kardeşi, babası ya da oğlu olan erkek savaşta olup bitenleri yaşarken ve de ölüyor? Cephe-den bir mektup bekliyordu içi titreyerek, bir kara haberin gelmemesine dua ederek.

Kadınların tepkisi kafamı bir kez bu konuya takmıştı. Ne türden olursa olsun, okuduğum savaş üstüne her yazıya özellikle bu açıdan bakmaya başladım o günden sonra. Gördüğüm gerçekler hiç de düşündüklerime uymuyordu. Kadınlar savaşın acılarını en az erkekler kadar çekiyorlardı, çoğu kez daha da fazla. Bu bütün ülkelerin kadınları için böyle, bütün çağların kadınları için böyleydi. Anneannemden dinlediğim bir savaş öyküsündeki acıyı, İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış bir sonraki kuşak kadınlarının anlattıklarında da buluyordum.

İnsanlar ufak-tefek savaşların, yerel kalan savaşların yanı sıra iki büyük dünya savaşı da görmüşlerdi. Bu savaşlar,

okumamışından en okumuşuna kadar bütün kadınlara çok şey öğretmişti. Ama en önemlisi "savaşın" ne olduğunu öğretmişti. Zaman zaman soruyordum kendime, savaşın ne olduğunu bir kadın için. Ve sonra sıralamaya başlıyordum yanıtları..

-Savaş, açlıktır, sefalettir, yokluktur.

-Savaş, alın terine, el emeğine indirilen darbedir, gözyaşlarının ve acıların kaynağıdır.

-Savaş, çocukların etinden, ekmeğinden, sütünden her gün bir lokma koparıp alan canavardır.

-Savaş, silahlanma yarışına ayrılan milyarlardır.

-Savaş, sevgili ölümler, yarım bedenler, sakat ruhlar ve bunalımlardır.

-Savaş, savaş kıskırtıcılarının suyu, ekmeği, katığıdır.

-Savaş, toplumların büyük bir kesimi yoklukla kıvrılırken belirli bir kesimin palazlanması, semirmesidir.

-Savaş, silah tüccarlarının ekmek kapısı, varlık nedenidir.

-Savaş, insanlığın ortak malı olması gereken sanat ve kültür anıtlarının yıkılması, yok olmasıdır.

Gezdiğim dolaştığım yerlerde rastladığım kadınlara savaşı barışı da soruyorum. Yabancı ülkelerin kadınları da var bunlar arasında. Hatta savaşlara katılmış kadınlar da. Her ülkeden ve toplumun her katından kadın hep barıştan yana konuşuyor. Savaş sözü geçtimi tüyleri diken diken oluyor hepsinin.. Çünkü biliyorlar savaş yolunda harcanan her kuruşun, bebelerinin lokmasından kesilen birşeyler olduğunu, insanlığın gelişmesine indirilmiş bir darbe demek olduğunu. Oysa analar çocuklarının sağlıklı ve mutlu bir ortamda büyümesini, insanlığın gelişmesine iyi katkılarda bulunmasını istiyorlar.

Jeannette Vermeersch'in dediği gibi "ikinci bir korkunç dünya savaşından sonra ve emperyalist savaş kıskırtıcılarının daha da korkunç bir savaş hazırladıkları dönemde milyonlarca kadın, kendilerini kocasız eşler, çocuksuz anneler, cesetlerin nişanlıları haline getiren bu haksız savaşların sorumlularına karşı amansız bir kavga vermenin gereğini anladılar ve uyardılar"

Ve bu uyanan kadınlar başka bir türküyü söylüyorlar artık:

«EKONOMİK» OLAN İLE «SOSYAL» OLAN BİR BÜTÜNDÜR

Tunc TAYANÇ

24 OCAK 1980'de alınan, sonraki günlerde de yeni boyutlar kazanan ekonomik kararlar üzerine, iki yıldır, çok yazıldı, çok çizildi. Daha da yazılacak, çizilecek. Olumlusu da, olumsuzluğu da.

Geçen iki yıl, doğruları da sergiledi, yanlışları da; herkesin kendi doğrularını ve yanlışlarını da.

Enflasyonun frenlenmesi, sonra düşürülmesi temel amaç olarak vurgulandı. Mühendis cetveliyle ölçüldü, biçildi; yüzde 40'a indi, yüzde 30'a inecek, yüzde 25'in altına inmesi sağlanacak, vb. dendi. Ölçü çok basitti: Fiyat endeksleri. Hani, hem Ticaret Bakanlığı, hem de İstanbul Ticaret Odası'nca düzenlenen ve her ikisi de farklı fiyat artışları gösteren fiyat endeksleri. Hani, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve OECD gibi kuruluşlarca bile güvenilir bulunmayan fiyat endeksleri. Hani, alışverişe çıkan, çarşıdaki pazardaki fiyatlar karşısında, nasıl olup da fiyat artışlarının durduğunu bir türlü anlayamayan kişi için hiç de anlamlı olmayan fiyat endeksleri.

Tasarrufu artırmak temel amaç olarak vurgulandı. Ölçüldü, biçildi. Bankalardaki mevduatın ne kadar arttığı anlatıldı. Faiz oranı enflasyon oranının üzerinde tutulunca tasarruf eğiliminin yükseldiği, bunun olağan olduğu söylendi. Bir zamanların "örgütlenmemiş sermaye piyasası"nın örgütlenmesi sonucu oluşan "piyasa bankerleri"nce verilen faiz oran-

larının reklamlarıyla doldu gazeteler, dergiler. Sonra, günün

birinde, bu işin kumar olduğu, kazanılacağı da, kaybedileceği de, zaten çok kazanmanın riskinin de çok olduğu söylendi.

Ihracatın artması temel amaç olarak vurgulandı, seferberlik ilan edildi. Birikmiş stoklar tüketildi, iç piyasada fiyatları yükseltme naahasına her şey ihraç edildi. Ölçüldü, biçildi. İhracatın, Cumhuriyet tarihinin bugüne kadar gördüğü en yüksek düzeye ulaştığı, yüzde 60, hatta 70 arttığı saptandı.

Yapılan onca devalüasyona, kur ayarlamasına, ihracata tanınan onca teşvike karşı, artanın değer mi, miktar mı olduğu üzerinde durulmadı. Salt artış ile

yetinildi. Ama bir başka artış, dış ticaret açığının artışı üzerinde pek durulmadı. Hem de yatırımlar durduğu, ithalat baskı altına alındığı halde.

Sözün kısası, bir yandan, ekonominin yıllarca "içe kapanık" yaşadığı, şimdi ise "dışa açılma" zamanı olduğu; öte yandan, ekonomiye, Devletin müdahale etmemesinin sağlanacağı, ekonomide "serbest piyasa"nın kurallarının egemen kılınacağı, altı kalın kalın çizilerek, belirtildi.

Ama ne olduğunu kimse anlamadı. Sorular birbirini izledi: "İçe dönük" sanayiler ne zaman kurulmuştu; kuran kimdi, kurulmasını özendirilenler kimlerdi? "Dışa açılma" cezbisine ne zaman tutulun-

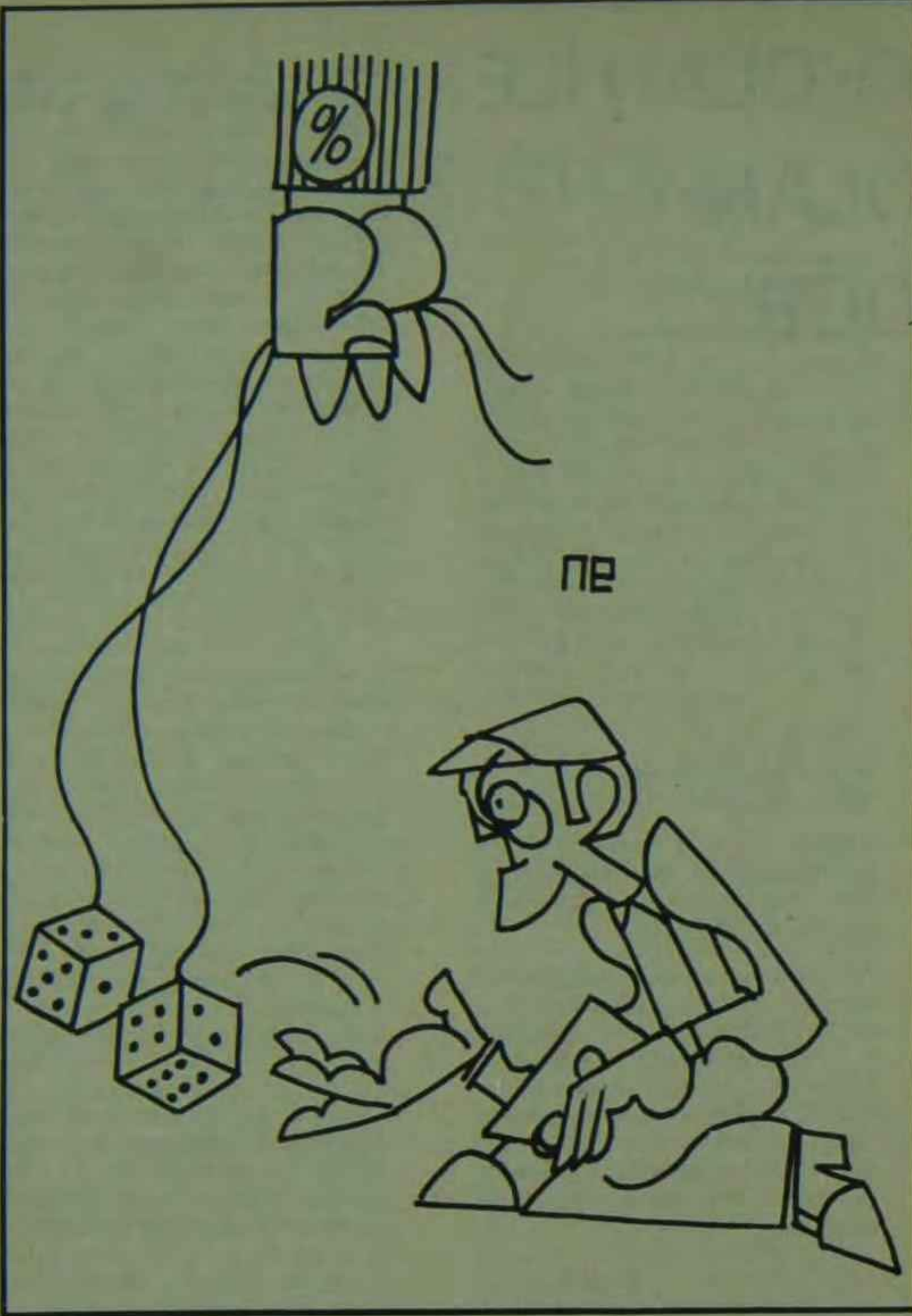
muştu; "İçe dönük" sanayileri kuranlarla "dışa açılma"yı fetişleştirenler aynı kişiler miydi? Devlet ekonomiye müdahale edecek miydi, etmeyecek miydi; edecekse, ne zaman edecekti? Serbest piyasa neydi? Fiyatın serbest piyasa koşullarına göre oluşması, "serbest piyasa mekanizması"nın işler kılmak içinse, emeğin fiyatının oluşumu neden "serbest piyasa mekanizması"nın dışında kalıyordu? O zaman, bu "serbest piyasa" denen piyasa ne zaman serbestti, ne kadar serbestti? Kamu iktisadi teşebbüsleri, gerçekten başa bela mıydı? Ekonomiye yük oldukları doğru ise, neden yük olduklarını araştırmak gerekmez miydi? vb.

Ekonomik anlamda tam bir kavram kargaşası. Ama yaşandı, daha da yaşanacak. Sorulara sorular eklenerek. Yaşanmasında da yarar var, sorulmasında da. Yaşananların sosyal yansıması da ekonomi biliminin terminolojisiyle açıklanmaya çalışıldı. Gerçek ücretlerin 1963 düzeyinde olduğu söylendi, rakamlar sergilendi. İşsizliğin vardı boyutlar gitgide daha önem kazanıyor oldu. Memurların ne denli acı çektikleri, çekirdek satarak ancak geçinebildikleri örnekleriyle şansız basına. Vb.

Bunların hepsinin, izlenen ekonomik politikaların sosyal yansımaları olduğuna kuşku yok. Rakama dönüştürmek, istatistikler vererek anlatmak mümkün.

Ama dana da önemlisi, niceleştirilmesi pek de kolay olmayan göstergeler. Onlara bakıldığında, toplumun, giderek, pek de farkında olmadan, belli bir yaşama biçimine doğru yol aldığı gözleniyor: Çalışmadan kazanmak. Spor-Toto milyonerlerinin fotoğrafları, yaşam öyküleri, kazandıklarını nasıl harcadıkları gazetelerde yer alıyor. "Talih Kuşu"nun bir gün başına konacağı umuduyla yaşıyor milyonlarca kişi. Bileşik faiz hesabını herkes biliyor artık. Böbreğini satıp bankere yatıran da, emekli maaşını ikiye katlamayı düşleyen de.

Ekonomik anlamdaki kavram kargaşasını unutturan bir yaşama kargaşasıdır gidiyor, kök salıyor. Diyebilirsiniz ki, bu eskiden de böyleydi; değişen bir şey yok. Eskiden de, çalışmadan paralar kazanılırdı, şimdi de kazanılıyor. Böyle düşünmekte haklı olduğunuza kuşku yok. O anlam-

da belki değişiklikten söz etmek mümkün değil. Ama işin boyutu, ölçeği şimdilerde çok farklı. Eskiden istisna olarak görülen, hatta arada sırada ayıplanan olaylardı bunlar. Şimdiyse olağandan sayılıyor. Açık seçik, gazetesinden TV'sine kadar reklamı yapılıyor, özendiriliyor. Hatta izlenen ekonomik politikalar bile, çalışmadan kazandırmaya yönelik.

Neden? Çalışarak kazanmak isteyen, emeğinin karşılığını alamayınca, satın alma gücünün her geçen gün düştüğünü görünce, yaşamını sürdüreceği başka yollar aramaya başlıyor ister istemez. Kiminin satacak malı mülkü oluyor, az ya da çok. Tarlasını, çiftini, çubuğunu, altınını satan-

dan oturduğu konduyu, hatta böbreğini satana kadar. Sağlanan birikim de, en yüksek faizi elde edecek şekilde kullanılıyor. Satacak malı mülkü olmayan ise, çalışma saatlerinden artan zamanında bulabilirse ikinci bir iş yaparak, çekirdek, leblebi satarak vb. geçinmeye çalışıyor. Ve toplum bütünüyle kumar masasına oturmuş, herkesin dikkatle izlediği büyük bir oyun oynuyor. Kazananlar, yitirenler; ama oyun devam ediyor. Önemli olan 'gelecek' olmaktan çıkıyor yavaş yavaş. Önce bugünü düşünüyor insanlar. Yaşam kavgası onu gerektiriyor çünkü. Benzer sahnelere Amerikan kovboy filmlerinde, Charles Dickens'in romanlarında ve başka birçok yerde rastlamanın

mümkün olduğu bir yaşama biçimi bu.

Ve bu yaşama biçiminin 24 ocaktan bu yana hız kazandığını söylemek hiç de yanıltıcı olmayacak. Başka şeylerin hız kazanması gibi. Örnek mi? Devletin ekonomiye müdahale etmemesi, serbest piyasa mekanizmasının egemen kılınması felsefesi öylesine boyutlar kazandı ki, genellikle, bırakın Sosyal Devlet'in, Devlet'in temel görevleri arasında sayılan kamu hizmetlerinin görülmesi bile 'kamu hizmeti' olmaktan çıkmakta. Ankara'da 'halk otobüsü' adı altında kentiçi ulaşımın özelleştirilmesi doğrultusunda atılan adım bir örnek. İstanbul'da, her gün binlerce yolcu taşıyan vapur seferlerinin iptal edilmesi bir başka örnek ("Biz denizciyiz, ama önce bankacıyız") Böylece Devlet, ekonomik faaliyetlerin her kesiminden elini ayağını çekmekte, 19. yüzyıl kapitalizminin savunma, adalet ve iç işleri ile sınırlı Devlet rolünü benimsemektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Reagan, İngiltere'de Thatcher ve başka ülkelerle başkalarının uygulana gelen ekonomik politikaların Türkiye'deki yansımaları bunlar. 'Reaganomics', 'Thatcherizm' vb. kendi ülkelerinde bile ağır eleştirilere uğramakta. Kapitalizmin kalelerinde başarılı olmayan ekonomik politikaların kapitalistleşme sürecinin başlarında bulunan ülkelerde başarılı olmasını beklemek neden?

Buradaki anahtar sözcük ise, baştan beri vurgulamaya çalıştığımız gibi "başarı" Birtakım 'saf' ekonomistlerin anladıkları başarı, enflasyonun yüzde kaçtan kaçta çıktığı, kaç puan oynadığı; ihracatın ne kadar arttığı; marjinal tasarruf eğiliminin ne kadar yükseldiği, vb. Toplum yaşamının yalnızca bu tür göstergelerle açıklanmaya çalışılması, "başarı"nın tek ölçütü olarak bu göstergelerle yetinilmesi olanaksız. Ama tartışma, bilinçli olarak, bu tür göstergeler üzerinde yoğunlaştırılıyor. Başka gelişmeler göz ardı edilmek isteniyor.

Ekonomik gelişme, bu gelişmeyi açıklayan göstergeler tartışılmasın demek istemiyoruz. Tartışılmalı. Doğrusu ile, yanlış ile. Ama yalnız bu tartışmalarla yetinmemeli. Meğer ki, izlenen ekonomik politikaların başlıca savunucularından Friedman'ın söylediği gibi, "sosyal sistemin tümü yanlış" denmesin.

BİR BATILILIŞMA OLAYI

Çetin YETKİN

H ANIMEFENDİLER! İştirakten çekinmeyiniz."

Elli yıl önce 3 Ocak 1931 sabahı "Vakit" gazetesinin kadın okuyucuları birinci sayfada işte bu çağrı ile karşılaşmışlardı. Gazete, bir yarışma açılacağını bildiriyor ve soruyordu: "En güzel bacak kimin?"

Bu yarışmaya katılabilmek için yerine getirilmesi gereken koşullar şunlardı: Yarışmacının takma adını ya da gerçek adını bildirmesi, bir liste biçiminde belirtilen ve ayrıca bir bacak resmi üzerinde işaretlenen yerlerin bir terzi metresi ile ölçülüp sonucun gönderilmesi, ayrıca ister çoraplı, ister çorapsız yarışmacının bacaklarının fotoğrafını çektilip yollaması... Listeye göre bacağın ölçülecek yerleri de şunlar: bacak bileğinin kalınlığı, baldır kalınlığı, diz kapağının kalınlığı, bacak bileğindeki kemikten dize kadar, dizden bacağın belde sona eren kemiğe kadar olan bölümler...

Yarışma iki aşamalı olarak yapılacaktı. Birinci aşamada fotoğraflar gazetede yayınlanacak ve en çok okuyucunun oyunu alan yarışmacı bu aşamayı kazanmış olacaktı. İkinci aşamada ise, bildirilen ölçüler doğru mudur, değil midir, bunun anlaşılması için kazananların bacakları ölçülecekti.

Gazetede 8 Ocak'ta yayınlanan ilk bacak resmi Bülent Hanımın, 9 Ocak'da Vakit açıklıyor: "En güzel bacaklı kadın müsabakamız tahminin fevkinde ragbet gördü."

İşte artık bacak fotoğrafları birinci sayfada hergün yayınlanmaya başlanmıştır. Yarışma, bacaklarının en güzel olduğuna inanan kadınların fotoğraflarının yayınlanmasının birbirini izlemesi ile sürüyor..

Ne var ki, bazı çevrelerden ve bu arada İstanbul Darülfünunun (Üniversitesinden) eleştiriler gelmekte gecikmemiştir. Köprülüzade Fuat (Mehmet Fuat Köprülü'nün de içinde bulunduğu bazı müderrislerin (profesörlerin) bir gazeteye böyle salt bacak fotoğrafı yayınlamanın uygun bir davranış olmadığını açıkladıklarını görüyoruz.

"Vakit" durur mu hiç! Hemen bir kampanya.. Çeşitli "otorite"lerin düşünceleri sorulup yayınlanır. İşte, hukuk profesörü Ethem Akif Bey: "... böyle bir müsabakanın yapılması gayriahlaki değildir. Sokakta görülen, dersanelerde teşrih edilen, heykel ve tablolarla seyredilen bir bacağın gazete sütunlarında neşredilmemesi için hiçbir sebep görmüyorum."

Darülfünun Emini (Üniversite rektörü) Muammer Raşit Bey'in (Sevig) düşüncesi ise şöyle: "... mazhur yoktur... bir telakki meselesidir." Şair Halit Fahri Beye (Ozansoy) gelince o da "müstehtecenlik asla mevzu bahis olamaz" diyecektir. Selim Sırrı (Tarcan) ise kesin konuşmuş: "Bence bu bahsin münakaşaya bile tahammülü yoktur."

11 Ocak'da da Vakit gazetesinin yazarlarından Sadri Etem karşı saldırıya geçmiş: "demokrasi devrinde Totemik bir ahlaktan bahsetmek geri bir harekettir... Profesör efendiler, sözü, gürültüyü, hiddet-ü şiddeti bırakın da biraz kültürümüzü sistemleştirmek için çalışınız."

Yine aynı yazara göre: "Demokrasi kültürüne alışmak kolay değildir."

Bu tartışmalara bir de aydın bir kadını karıştıveriyor. "Münevver Bir Hanımımızdan Müderrislere Cevap" da 14 Ocak 1931 günlü Vakit'de deniliyor ki: "Ce-

miyetimizin ahlakının çoraplı ve çorapsız bir bacak bozacaksa büyük bir tehlike karşındayız demektir. Bu endişe, Türk camiasına sarıh bir tecavüzdür. Bu müsabakayı Almanya'da yakından gördüm. Berlin'in en yüksek ailelerinden bir çok kadınlar, hatta Jeneral Ludendorff'un akrabası gibi maruf aile kızları da iştirak etmişti."

Görüldüğü gibi, yarışma kısa sürede bir ilerici-gerici, batıl-şarıklaşma, demokrasi tartışmasına dönüşmüş. Öylesine ki, Yugoslav "Politika" gazetesine göre bile bu yarış Türk kadınının özgürlüğe kavuşmuş olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü, "...çarşafın altında yaşamaya mahkum olan Türk kadını hürriyetine kavuşmuş ve tekamüle başlamıştır" (Vakit, 26 Ocak 1931)

Biz yine yarışmamıza dönelim. Fotoğrafların yayınlanması 20 Şubat'da sona ermiş ve arkasından da okuyucuların oyları açıklanmıştır. Bu oylamanın sonucu şudur:

B. Hanım 608

Nurten Hanım 256

Bülent Hanım 228

toplam oy sayısı ise 2776'dır. 44'ncü gelen Can Işık Hanım 40 oy alabilmiştir.

Fakat, Avrupa örnek alındığına göre, bir de oradaki bacak ölçülerine bu sonucun uygun olup olmadığına bakmalı değil mi? Yarışmayı düzenleyen gazete bu konuda şu bilgiyi veriyor:

"Avrupa milletleri arasında yapılan bacak müsabakalarında esas olmak üzere ihrai hesaplara istinaden tanzim olunan vasati ölçü şudur:

Bilek: 20 santim

Baldır: 32 santim

Diz muhiti: 34 santim

Kalça altı muhiti: 50 santim

Aşık kemiğinden

diz kapağına kadar: 40 santim

Dizkapağından kalçaya: 54 Snt.

Bu nedenle, kazanan yarışmacılar çağrılıp bacakları ölçülmüştür. Kazanan, Avrupa standartlarına göre yeniden saptanmıştır. Bu kez kazananlar birinci Nevzat Hanım, ikinci Nurten Hanım, üçüncü de Melda Hanım olmuştur. Herşey batıdan alındığına göre, kadınlarımızın bacak ölçüleri de Avrupa kadınlarınınki gibi olmalı!

Ödüller mi? Birinciye Nisan birden gelecek 1932 Nisan sonuna değin bir yıl süreyle her hafta bir çift ipekli çorap, ikinciye aynı süre içinde dört ayda bir bir çift ayakkabı!..

BİLİMSEL DÜŞÜNCE VE BOŞ İNANÇLAR

2- Sayı gizemciliği

Osman GÜREL

ONÜÇ SAYISININ uğursuzluğunu (!) hepimiz biliriz.. Hele ayın onüçünde veresiye defterini kapatamamış, aylığını tüketmiş dargelirlinin üzerine çöken karabasan bunun en güzel kanıtıdır. Peki, bu onüç bize neden böyle kötülük etmektedir? Bu olumsuz sayının şerrinden bizi koruyacak başka iyiliksever sayılar da var mıdır? Kısacası, sayıların insanoğluyla alıp veremediklerinin kökeni nedir?

Önce sayı dediğimiz bu hem var hem yok olan şeyin ortaya nasıl çıktığına bakalım. İnsanoğlu, yaşamını sürdürebilmek ve güvence altında tutabilmek için, kimi doğal nesneleri "biriktirmeye" başlamasıyla birlikte, onları "saymaya" da başlamıştır. Böylece, edinilen nesneyle, onun niceliğini belirleyen kavram, yani sayı, tarihimizin en eski çağlarında biraraya gelmişlerdir. Gelgelelim insanoğlunun topladığı, sağladığı, giderek ürettiği nesnelerin çeşitleri ve nicelik-

lerinin artmasıyla, sayı kavramındaki aşamalar pek de atbaşı gitmemiştir. Bu durumun örneklerine Afrikadaki Hotanto'larla, kuzey kutup yöresinde yaşayan Eskimo'larda rastlanmaktadır. Bu iki topluluk ancak üçe kadar sayabilmekte, benzeri nesneler ya da varlıklar üçten fazla ise -kaç tane olurlarsa olsunlar- onları "çok" olarak göstermektedirler. "Sayı" kavramı ile "sayma"nın bire bir çakışması ancak belli çokluklara (niceliklere) kadar görülmekte, bundan sonrakiler, benzerliklerle anlatılmaktadır. Gökteki yıldızların, deniz kenarındaki kum taneleri kadar olduğu, ya da Nasreddin Hoca'nın "sakalımdaki kıllar kadar" demesi gibi...

Sayıları, matematiğin temel öğeleri olarak ele alan ve onlarla işlemler yaparak, yalnızca "sayma"nın bir anlamda ötesine geçen toplumlar, elimizdeki bulgulara göre Antik çağda Ege Denizi kıyılarında yerleşmiş olanlardır. İyonya'da akılcı felsefe gelişirken, İsdan önce 530

yılında Samos adasından İtalya'ya göçen Pitagoras ve yandaşlarıyla da, bir yandan deney ve gözlemi öne çıkaran, bir yandan da doğayı yorumlamaya gizemci yaklaşımlar boy göstermektedir. Pitagoras, Aristo gibi, evreni yaratan dört öğenin, yani hava, toprak, su ve ateş'in, dört ayrı niteliğin birleşmesinden oluştuğunu düşünmektedir. Bu dört nitelik, sıcak, soğuk, kuru ve yaştır. Örneğin su, soğuk ve yaştan, ateş, kuru ve sıcaktan oluşmaktadır.

Pitagoras, sayılara temel ilke olarak bakmakta, onlarda bir tür kutsallık olduğunu düşünmektedir. En yetkin sayı $10 = 1 + 2 + 3 + 4$ olduğundan gökte on cennet bulunması gerekmektedir. Bu ışıltılı alemlerin yalnız dokuzu görünebiliyorsa da, gözleyemediğimiz bir "karşıt dünya"nın var olması gerekir. Ayrıca titreşen tellerin boyları ölçülerek, bir sesin beşinci ve sekizinci (oktav) selenlerinin tel boylarında 6:4:3 oranına erişildiğinde çıktığı saptanınca, gezegenlerin dünyadan uzaklıklarının da böyle müziksel bir silsile gösterdiği öne sürülmüştür. Evrenin temeli sayılarda gizlidir. Hattâ tüm nesneler, duyulur hale gelmiş sayılardır. Erkek ve dişi özelliklerini taşıyan 1 sayısı hem tek hem de çifttir. 2 sayısı 1'i özümlese 3 elde edilir ki bu, üçlükte tekliktir. Üç bir katılırsa dört elde edilir ve diğer tüm sayılar bu ilk dört sayıdan türerler.

Sayıların simgesel işlevlerinin ötesinde gizli güçler içerdikleri inancı, başka ülkelerde, başka biçimlerde de ortaya çıkmıştır. Alcmaeon'a göre, mikrokozmoz olan insan, makrokozmoz dediğimiz evrenin bir minyatürüdür. Bedeni, dünyanın yapısını, ruhu da sayıların uyumunu yansıtır. İnsanın doğumundan önce 3. ila 4. yüzyıllarda yaşamış Çinli filozof Hui Tzu, sayılardaki gizemsel güçlere inanışını ilginç bir savla ileri sürmektedir: "Bir doru atla, bir boz öküz üç eder. Çünkü bunlar ayrı ayrı alındıklarında iki, birlikte alındıklarında bir ederler. İki, bir daha üç eder." (!)

Doğrusu bu mantığa diyecek yok. Ne yazık ki insanoğlunun, dış gerçekliği kendi inanışlarına uydurabilmek için düşüncele-
rinde yaptığı canbazlıkların tek

не

örneği bu değildir. Sayıların gizemli niteliklerine inancı temel alan görüşler, İsladan sonra 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'da ve niden canlanıyor. Mirançia'lı John Pico, Maria de Novaro gibi matematikçiler, yeni Pitagoras'çılar olarak evrenin matematiksel modellerini kurmaya çalışıyorlar. Hristiyanlığın temel öğretisi işlevini yüklenen iskolastiğin, "quadrivium" denilen yüksek düzeyli eğitiminin dört öznesi olarak geometri, aritmetik, müzik ve astronomiyi seçmesi yeni Pitagoras'çılığın izlerini taşıyor.

Batı dünyasının bu aritmetizm'cilerine koşut olarak doğuda da hurufilik tarikatı sayılara özel önem vermiştir. Onaltıncı yüzyılda doğan hurufilik, öğretisinde harflerden ve sayılardan dinsel anlamlar çıkarmayı öngörür. Bu yaklaşımı bir örnekle açıklayalım. Hurufiliğe göre insanda yedi kara hat vardır: iki kaş, dört kirpik, bir saç. Erkeklerde yedi kara hat daha vardır: iki bıyık, iki sakal, iki burun deliği ve bir çene. Her iki gruptaki hatlar bir kez kendileri ve bir kez de yerleri dolayısıyla on-dördü ederler. İki ondört yirmisekizdir ki bu da Kur'an'daki yirmisekiz harfe karşılık olur..

Tarikatın inanışları, inancı temel alan ve bilimsel kuşkuluktan uzak kalan tüm öğretilerin tipik dogmatikliğini yansıtmaktadır. Nitekim, Cizvit papazı Gaspar Schott, 1658 yılında yayınladığı "Magia Universalis Naturea et Artis" adlı kitabında bakire Meryem'in sıfatlarının sayısının

$$2^{256} = \langle (2^2)^2 \rangle^2$$

olduğunu ortaya koymuştur. Bu sayı yaklaşık $1,6 \cdot 10^{77}$ kadardır ve üç aşağı beş yukarı tüm evrendeki elektron, proton, nötron gibi temel parçacıkların sayısına eşittir. Bilge papazın ömrünce saysa ulaşamayacağı bu sayıyı nasıl bulduğunu bilemiyoruz ama İncil'den gizemsel bir takım çıkarımlarla ürettiği çok olasıdır.

Kutsallık yorulan sayılara bir kaç örnek verelim:

Üç: Bu sayı çeşitli ilkel toplumlardan türemiştir. Üçleme inanışının sayısını oluşturur. Kökünün erkek-kadın-çocuk olgusuna dayandığı sanılıyor. Giderek, yaratı sürecinin bu sayıda gizli olduğuna inanılmış ve gökyer-su inancında; Hindistan'daki

Brahma-Vişnu-Siva tanrılarında; Hristiyanlığın, baba-oğul-kutsal ruh üçlemesinde; alevilerin Allah-Muhammed-Ali inancında görülmüştür. Üçlemede bir olanın aynı zamanda üç olması, üçün de bir olması söz konusudur. Kimi masallarda ve söylencelerde önemli bir öğe olarak kullanılmıştır. Üç kez okuyup üçleme, üç kez tövbe etme, üç kez destur dileme gibi göreneklerimizde görülür.

Yedi: Bir başka uğurlu sayı, olup Babilli astrologların gökte

buldukları yedi yıldızdan türediği sanılmaktadır. Yahudilerin yedi kollu şamdanı, yedi kat gökteki yedi gezegen -ki çok sonraları, Jupiterin dört uydusunu gözleyerek kutsal yedili sistemi bozdu diye Galileo'nun başına dert açılmasına neden olacaktır-, dünyanın yedi günde yaratılması, haftanın yedi gün olması, insan kafasında yedi delik, beyaz ışıpta yedi renk bulunması, muskanın yedi kat müşambaya sarılması hep bu sayının gizli gücünden doğan çağrışımlara neden olmuştur. Öyle ki Platon, örnek devleti betimlediği yapıtında her bölgeye 5040 aile yerleştirmeyi öngörür.

Bu da 1x2x3x4x5x6x7'den oluşan gizemli bir sayıdır.

Kırk: Bu sayı da bir çok inancın kutsal öğelerindendir. Eski Mısır uygarlığının armağanı olduğu saptanmıştır. Kırk ikinci yağmurlarından başlarsak, Muhammed'e kırk yaşında yalvaçlık verilmesi, loğusa kadının kırkinci günü sokağa çıkabilmesi, ölünün ardından kırkinci gün Lokma yapma, söylencelerdeki kırk yiğit, kırk kız öğeleri, kırk gün çile doldurma gibi kırk çeşit konu sayılabilir. Yeniçeri ve Bektaşî gûlbanklarında (toplu ve yüksek sesle yapılan yakarı) üçler, yediler, kırklar, Tanrının sevgili kulları olarak anılırlar.

Sayıların gizemli niteliklerinin etkisi yalnızca geniş kitlelerde görülmüyor. Çağlarında iz bırakmış bilginlerin bile kimileyin bu safsatalara kapıldıkları görülmüştür. Augustus de Morgan, 1872'de yayınlanan bir kitabında ünlü Fransız ansiklopedistlerinden Diderot'un başından geçen bir olayı anlatmaktadır. Diderot, çarîcenin konduğu olarak Rusya'da bulunmaktadır. Parlak zekası ve güçlü kişiliği ile saray çevresinde oldukça tutulmaktadır ama, tanrıtanımazlık üzerine düşüncelerinin soylular arasında giderek yayılması, kimi saray adamlarını endişelendirmektedir. Bu zararlı düşüncelerin moda olmasından çarîçe de pek hoşlanmamaktadır. Sarayda konuk olan filozofun doğrudan kulağını bükme ayıp olacağından, bir düzen hazırlanır. Diderot'ya, saraya gelen ünlü bir matematikçinin Tanrının varlığını cebirsel yolla kanıtlayacağı duyurulur. Toplantı günü matematikçi -ki bu adam Euler'dir- çarîçe ve soyluların önünde Diderot'ya yaklaşır.

Sakin ve kararlı bir sesle "Mösyö"der, "şimdi,

$$\frac{(a+b^n)}{n} = x$$

dir. Demek ki Tanrı vardır. Yanıtlayınız..." de Morgan, Diderot'un bu yadsınması olanaksız (!) apaçık kanıt karşısında şaşalayıp mahcup olduğunu ve çarîçeden izin alıp apar topar Fransa'ya döndüğünü yazıyor..

Sayı hayranlarına zamanı-

mızda da rastlanmaktadır. Bir takım akli evveler, kimi sayılar, olgular, nesneler arasında benzerlikler, yakınlıklar kurarak, sözümona evren yapısı kuramları ortaya atarlar. Bunlara tipik bir örnek, kendisini "yeniden doğan İsa" olarak tanıtan Norman Bloom adlı Amerikalıdır. Bloom'un insanlığı kurtarma görevi içinde ileri sürdüğü sav şudur: "Binlerce yıldan beri dünya tarihini ebedi bir zihin ve el biçimlendirip denetlemektedir."

Bu savı kanıtlamak gerekiyor. Bloom'un içerik ve biçimce eski kutsal kitapların yorumlarını andıran kanıtlarına bir göz atalım. Kanıtlardan birine göre, güneş ya da ayın yeryüzünden görülme açısı yarım derecedir. Tüm gök çemberini 360 derece sayarsak, bu açı tüm çemberin

1/720'si kadardır.
720 = 1x2x3x4x5x6'dır. Dolayısıyla Tanrı vardır (!)

Bir başka kanıt, bu ebedi zihin ve el'in, kutsal kitaplardaki Tanrı ile özdeş olduğunu matematiksel olarak ortaya çıkarıyor.

Yahudilerin kutsal kitabı Tekvin'in beşinci ve onbirinci bölümlerine göre, Adem'den 1948 yıl sonra İbrahim doğduğunda, babası Terah yetmiş yaşındaydı. Romalılar, Kudüs'teki ikinci tapınağı İlsadan sonra yetmiş yılında yıktılar. Gönümümüzdeki İsrail devleti ise 1948 yılında kuruldu. Dolayısıyla...

Kanıtlardaki çatlaklıkları bir bakışta görmemek olanaksız. Gelgelelim bu sayı hastası kolay pes edeceklerden değil. Öyle ki; 1975 yılında savını ve kanıtlarını yazdığı broşürleri, Princeton Üniversitesindeki bini aşkın öğretim üyesine dağıtmış ve kanıtları çürütecek kimseye de 1000 dolarlık bir ödül önermiş. Altı ay içinde hiç kimseden bir yanıt alamayınca da "sükut ikrardan gelir" diyerek Princeton üyelerinin tezini benimsediğini öne sürmüştür. Bloom'un en sağlam saydığı kanıt ise, 235 yeni ayın, yalnızca 19 yılda bir harikulade doğrulukla çakışmasıdır. "Ey insanlık iyi bak" diyor. "Siz bir saat üzerinde yaşıyorsunuz. Bu saat günde yalnız bir saniye sapan bir doğrulukla zamanı ölçmektedir. Göklerdeki algılayan ve bilen bir varlıktan başka kim böyle bir saati düşünüp uygulayabilir?"

Gizemli öngörülerde bulunanların kanıtları her zaman eksik ve yanlış bilgilerle desteklenir. Bu kanıtta da bir çok bilgi yetersizliği vardır. Konuyu biraz dikkatle inceleyelim. Astronomide çeşitli aylar, türlü yıllar kullanılır. Dünyanın, uzak yıldızlara göre, güneş çevresinde bir dönümüne yıldız yılı denir. Bir yıldız yılı, 365,2564 ortalama güneş günüdür. (Bloom bu yılı kullanmaktadır) İkincisi yerin mevsimlere göre güneş çevresinde bir dönüm olup buna dönüncel (tropikal) yıl denir. 365,4222 gündür. Üçüncüsü yerin güneşe en yaklaştığı iki ardışık an arasındaki süre olup ayrık yıl olarak adlandırılır ve 365,2596 gündür.

Yılları oluşturan aylar da çok çeşitlidir. Yıldızal ay, ayın uzak yıldızlara göre yer çevresinde bir dönümü için geçecek süredir ve 27,3217 gündür. Kavuşum ayı, iki dolunay arasında geçen 29,5306 günlük süredir. Ayın yer çevresindeki yörünge düzlemleri, yerin güneş çevresindeki yörünge düzlemini iki noktada deler. Bunlara ay yörüngesinin düğümleri denir. Ejder ayı, ayın aynı iki düğümden geçişleri arasındaki 27,2122 gündür. Ayrık ay ise, ayın yere en yakın olduğu iki ardışık an arasındaki 27,5546 günlük süredir.

Astronomide kullanılan bu yıl ve ayların birbirlerine göre üstünlük ya da öncelikleri yoktur. Bilimsel araştırmalarda konu gereğine en uygun olanlar seçilir ve hesaplar yapılır. Bloom ise kendi keyfine göre bu üç tür yıldan birini seçip ondokuzla çarpıyor ve dört tür aydan istediği birisine de bölüp kanıtına destek çıkarıyor. Biz de seçtiğimiz bir yılı ondokuzla çarpıp dilediğimiz bir aya bölebiliriz. Böylece onun bulduğu 235 sayısı kadar anlamlı olan 252, 254, 255 değerlerini elde edebiliriz. Ama bu sayılar bizim dahinin hiç de işine gelmez...

Unutmadan söyleyelim, ondokuz sayısı da Davut'un 19. mezmuru olup "Gökler onu kutladı..." diye başladığı için seçilmişmiş!.. Göklerden sözeden başka mezmurların ne günahı vardı acaba?

Sayılar simgesel değerlerinin dışında metafizik görüşle gizemli nitelikler yormak, bilimsellik kisvesi altında da olsa, insanları böyle çıkmazların batağına saplar.

AKIL HASTANESİNDEN YAŞAMA DÖNÜŞ SÜRECİNDE «GUGUK KUŞU»NUN ANIMSATTIKLARI

Ataman TANGÖR

GEÇEN yıl izleme olanağını bulduğum filmler içinde beni en çok etkileyeni "Guguk Kuşu" oldu desem yeridir. Bu etkilenme mesleğim açısından mı, yoksa filmin insancıl yaklaşımı açısından mı oldu bilemiyorum. Film 1950'ler ABD'sinin akıl hastanesi koşullarını yansıtıyor. Yani bu ülkede "Akıl Sağlığı Hareketi" (Action of Mental Health) daha başlamamış, ya da henüz başlamış. Bu dönemde akıl sağlığı ve akıl hastalığı kavramları 19. yüzyıldan bu yana çok aşamalar geçirmişler, ancak hala akıl hastalarına karşı katı buyurgan (otoriter) uygulama egemen.

Psikiyatride normal ve normal dışı kavramları üzerindeki tartışma günümüzde hala sürüp gitmekte. Her psikiyatrik okulun normal anlayışı birbirinden farklı. Bu çerçevede içinde psikiyatride "anormal"i yadsıyan "anarşist" bir akımın da doğduğunu görüyoruz: Antipsikiyatri. Bu akıma göre akıl hastası diye bir olgu yoktur; kişiye bu damgayı vuran geleneksel toplum kurallarıdır. Ancak, toplumda akıl hastası varolduğuna göre, bunu tümünden yadsımak gerçek dışı bir davranış olacaktır. Bunun yanı sıra insanı ruhsal hasta yapan nedenlerin arasında toplumsal etmenlerin payının çok önemli bir yer aldığını da bilmekteyiz.

Filmde, McMurphy yani öykünün odak noktası olan kişi gerçekten bir hasta mı, yoksa değil mi? Kitabı hastalık tanısı "psikopat"; yani topluma, toplumsal kurallara ayak uyduramayan, başkaldıran bir davranış özelliği. Psikiyatri insanla toplum ilişkilerini en yakından ele alan ya da alması gereken bir tıp bilim dalı. Dolayısıyla felsefesi, yani dünya görüşü olmayan bir

psikiyatri düşünülemez. Bu nedenle de gerici, durağan (statik) psikiyatri anlayışına göre psikopatı denen bu hastalık, kalıtsal, iflah olmaz bir durum. Oysa, ilerici görüş bu hastalığın adını değiştiriyor; sosyopati. Yani içine bir "sosyo" ekliğini katarak, kişinin bu duruma gelmesinden toplumu sorumlu tutuyor. Çoğumuzun bildiği gibi Hitler faşizmi Almanya'sında bu tür hastaların katli vacibti, ya da kısırlaştırılmaktaydılar.

Evet, McMurphy bir psikopat ve "adam olsun" diye bir akıl hastanesine kapatılıyor. Kendi deyişiyle: "Hastane; mahallelerde, okullarda, kiliselerde yapılan hataları düzelter bir onarım yeri, yani, düzenin fabrikası." Ancak McMurphy'nin bu hırçın, boyun eğmez kişiliğinin arkasında son derece zeki, sevgi dolu, güven veren bir insan yatıyor; insancılık yatıyor; ve düzenin bozukluğuyla inceden inceye, zekice bir alay yatıyor. Ama bunlar önemli değil, önemli olan McMurphy'nin pes ettirilmesi. Böylece toplum kendi kurallarına uygun, sesi sedası çıkmayan bir birey kazanacak.

Filmde 50'ler ABD'si akıl hastanelerinin katı kurallarının "tedavi" adı altında hastalara nasıl uygulandığını görüyoruz; kapalı kilitli kapılar, koğuşlar, katı, soğuk gardiyanımsı baş hemşire, bilgisiz ürkek hemşireler, dar kafalı doktorlar, ilaçlar, elektroşoklar, dayak, deli gömlekleri ve kurallar, kurallar... Acaba bu bir tedavi mi, yoksa pes ettirme mi?

60'lı yılların başında, akıl hastanelerinde uzun süre kapalı kalan hastalarda "kurumlaşma hastalığı" (nevroz) adı verilen, aptallaşma ve içe kapanmayla birlikte giden bir tablonun ortaya çıktığı

görüldü. Bu durum bundan yirmi yıl kadar önce SSCB'de farkedilmiş ve hastanın hastanede kalma süresini kısaltan önlemler alınmıştı. Bugün gelişmiş ülkelerdeki "gündüz hastanesi" uygulaması o dönemlerde başlamıştı. Yani bu uygulamayla hasta hem işini gücünü sürdürebiliyor ve hem de hergün hastanenin tedavi olanaklarından yararlanabiliyordu.

ABD ve Batı Avrupa'da akıl hastalarının tedavisinde yeni bazı uygulamaların başlaması 2. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir. Aslında bu bir rastlantı değildi; savaş sonrasında yalnız ABD ordusunda 750.000 ruhsal sakat vardı. Dolayısıyla hastaların tek tek uzun süreli yöntemlerle tedavisi olanaksızlaşmıştı. Böylelikle grup tedavileri uygulamaları başladı. Yani hastalar bir grup içinde görülerek değerlendiriliyor ve uyumsuzlukları giderilmeye çalışılıyordu. Ve 50'lerde "Akıl Sağlığı Hareketi" devlet tarafından finanse edilen bir örgütlenme biçimine sokuldu. ABD de 1946'da akıl sağlığına 2,5 milyon dolar ayrılırken, 1973'de "Akıl Sağlığı Hareketi" 700 milyon dolarlık bir bütçeye kavuştu. İngiltere'de "kilitli kapı" sistemi adı verilen açık, yarım gün hastaneler oluşturulmaya başlandı. Başta SSCB olmak üzere, diğer sosyalist ülkelerde 30'larda başlayan akıl hastalarına insancıl yaklaşım ilkesi geliştirilerek, koruyucu akıl sağlığını hedef alan toplum akıl sağlığı merkezleri yoğunlaştırıldı.

Evet, kahramanımız "psikopat" McMurphy'yi pes ettirmeyi büyük hemşire Bn. Ratched aklına koymuştu. Oysa, McMurphy çevresine yaydığı neşe, insancılık ve dopdolu bir yaşam biçimiyle hastalara enerji veriyor, onları iyileştiriyordu; yılların donuklaşmış hastası dev kızıldereli Büyük Reis konuşmuş ve hatta kişiliğine kavuşmaya başlamıştı. Ne hekimler ve ne de büyük hemşire bu olumlu gelişimin ayırdında değillerdi. Onlar için varsa yoksa kuralların ve uydumcu (konformist) bir kişilik yapısının perçinlenmesini sağlama vardı.

Ruh hekimliği zor bir zanaat; insanları sevmeyi, onları anlamayı, engin bir dünya görüşünü, demokrat olmayı gerektiriyor. Bu yetenekler olmadı mı, hastaya yaklaşmadığın ve ona yardımcı olmadığın gibi, hastasına rast-

larsan onun oynacağı olman işten bile değil.

"Akıl hastasının tedavisi hastanede değil, hastanenin çıkış kapısında başlar" diyor çağdaş psikiyatri. Bugüne dek, akıl hastalığının tedavisi dendiğinde, akıl hastaneleri akla gelirdi. Oysa bugün, akıl hastanesinin tedavideki yeri en son sıralara kaydı. Hastanenin hastayı toplum dışı bırakan, yeteneklerini körelten, girişimciliğini engelleyen bir öge olduğu konusundaki görüşler günümüzde paylaşılmaktadır. Akıl hastanelerine gelince, bu kuruluşlara kuşkusuz gereksinim vardır; bilincini yitirmiş, hezeyanlar içinde, saldırgan ya da ölüm isteğiyle dopdolu bir kişinin kontrolü bu kuruluşlardan başka bir yerde sağlanamaz. Ancak bu gibi ivedi durumların süreci kısadır; hele günümüzdeki çağdaş ilaç tedavilerinden sonra son derece kısadır. Hastayı, düzelmeye sürecinde hala kapalı kapılar altında tutmak ise bir insanlık suçudur. Günlük etkinliklerini sürdürerek yarım gün hastane programına giren hastaların, yeniden hastalanma sıklığı tam gün hastanede yatarak çıkarılan hastalara oranla 4 kat daha azdır.

Ülkemizde bu genel bilgilerin tersine, akıl hastaneleri ve yataklarını arttırma çabalarını görüyoruz. 1973 yılında bir hastanın akıl hastanesinde ortalama kalış süresi 52 gün iken, 1974'de bu süre 75 güne çıkıyor. (DİE, Vital İstatistikler, 1973-74). Yatan hasta sayısı 1973'de 959.665 iken, 1974'de 1.194.342'ye yükseliyor. Oysa, İngiltere'ye bakıyoruz; akıl hastanelerinde yatak sayısı 1959'da onbinde 3,4'den 1963'de 2,8'e ve 1975'de 1,8'e düşüyor.

Akıl hastasının tedavisinin hastanenin çıkış kapısında başladığını söyledim. Demek ki, akıl hastanesinde geçirilecek dönem kısa tutulması gerekli bir süredir ve böyle olmalıdır. Hastanın topluma, toplumsal yaşam koşullarına yeniden döndürülmesinde iki temel koşul görüyoruz: 1. İş (çalışma), 2. Uyum sağlama.

Bireyin toplumda varoluşunun temel gerekçesinin, anlamının onun üretimine, ya da üretime olan katılımına bağlı olduğunu biliyoruz. Ayrıca, bireyin üretime olan uzaklığına, üretim araçlarından kopuşuna, üretim araçlarının

kendinin olmadığı duygularına katılışının derinliğine bağlı olarak onun kendisine ve çevresine yabancılaştığını ve de bunun huzursuzluğunu duyduğunu da biliyoruz. O halde, bireyin ruhsal açıdan sağlıklı olmasının temel koşullarından biri ve belki de en önemlisi, onun üretmesi ve üretime katılmasıdır. Ruhsal sorunu olan bir kişi az ya da çok, üretimden kopmuş, yaratıcılığını yitirmiş veya tümüyle kendi içine kapanmıştır. Sorun onu bu koşullardan çıkarmak ve yeniden üretebilir, işini, ürettiği şeyi sevebilir, üretim sürecindeki arkadaş ve dostlarıyla mutlu olabilir ve de ürettiğinin karşılığını alabilir hale getirmektir. Bunun pek kolay bir iş olmadığını bilmekteyiz. Yeri gelmişken hemen vurgulayalım; ülkemizde akıl hastanelerinde uygulanan "uğraş", yani hastane içi sanatsal-zanaatsal işlevlerin hiç biri "iş" değildir; çiçek, saksı, resim vb. şeyleri yapmak, ya da spor gösterileri; mehter takımı eşliğinde bir ileri iki geri yürümenin işle hiç bir ilgisi yoktur. Tersine bu tür uğraşlar uzun sürdüğünde hastada bir tekdüzellik oluşur, ve kişi bunu oyun gibi algılamaya başlar.

İş (çalışma) düzeni hastane içinde başlar ve basamaklı olarak bağımsız çalışma koşullarına ulaşana dek sürdürülür. Basamaklar içinde, sağlık ekibi, kamu kuruluşları, işçi-memur sendikaları etkin bir biçimde yer almaktadır. Bu kuruluşlar belirli bir örgütlenme düzeni içinde yerlerini alırlar, parasal ve örgütsel katkılarını koyarlar. Bazı ülkelerde yalnızca sakatların çalışabileceği özel iş yerleri kurulmuştur. Örneğin, İngiltere'de bu amaçla 87 fabrika kurulmuş olup, çalışan 6800 işçinin 1/3'ünü akıl hastaları oluşturmaktadır.

Uyum Sağlama konusuna gelince, çalışma ile bir bütün içinde ele alınması gereken bu koşul da hastane içinde başlar. Şunu hemen belirtelim; geleneksel akıl hastanesi koşulları uyum sağlama konusunda son derece elverişsizdir. "Tedavi edici ortam"ın sağlanamadığı bir hastanede uyumdan söz etmek anlamsızdır. Hastaların, hekimin, sağlık personelinin, sosyal hizmet uzmanı ve sosyal hemşirenin günün hemen her saatinde, her koşulda bir araya gelip, en demokratik koşullarda tartışıp karar alınmasının olası olduğu ortamlara "tedavi

edici ortam" adını veriyoruz. Bu toplantılar, ya da bir araya gelişler günaydın, çay, oyun, yemek, piknik, eğlence vb. nedenlerle oluşmaktadır. Bu koşulların güçlükle sağlandığını, yürütüldüğünü ve de çoğu kez hekimin, sağlık personelinin bu gibi toplantılarda deneyimsizlik ve yeteneksizliklerinden ötürü çaresiz, yardım arar duruma düştüğünü biliyoruz. Hasta karşısında buyurgan olmak çok kolay ve rahat bir iş. Ancak gerçek demokratik bir ortamda uyum sağlayabilmenin, yönlendirebilmenin ne denli zor bir iş olduğunu deneyen bilir. Ve ancak bu gibi bir ortamda hasta kendisine yardım elini uzatana güvenir, endişeleri azalır, olumlu yapıcı davranışlara yönelebilir.

Oysa, tımdaki büyük hemşirenin ve onun dar kafalı doktorunun yönettiği sözümona demokratik toplantıların "Filipin demokrasisi"nden farklı olmadığı ortada. Ben söylerim, ben dinlerim tipi "otoriter" bir "demokrasi"nin tedavi edici ortamda kuşkusuz yeri yoktur.

Bununla birlikte, temel ilke hastanede yatış süresinin olabildiğince kısaltılması, ya da bazı ülkelerde olduğu gibi, akıl hastanelerinin tümüyle ortadan kaldırılarak, yatakların genel hastane bünyesi içine sokulmasıdır. Bunun yanında, gece-gündüz hastaneleri gibi yarım gün hastane sisteminin kurulması hastanın işine, evine gidip gelmesini ve onun toplumsal uyumdan kopmamasını sağlar.

Daha 1850'lerde Belçika'da Geel kentinde hastaneden çıkan hastalar yabancı aileler yanına yerleştiriliyorlardı. Böylece, hasta işine gücüne kavuşana dek sağlıklı bir ortamda kalarak normal yaşama uyum sağlama olanağına kavuşuyordu. Bu gibi uygulamalarla akıl hastanesinden çıkan hastanın örgütsel planda uyum mekanizmalarına kavuşabilmesi için yüz yıldan fazla bir süre geçmesi gerekti. Örneğin, bugün İngiltere'de işçi sendikalarına bağlı "Bristol Ev Edindirme Birliği" ve devletçe finanse edilen "Endüstriyel Rehabilitasyon Örgütü"nin işbirliğiyle akıl hastaları konut sahibi olabilmektedirler.

Hastane koşullarının katı, buyurgan yapısı içinde iyileştirilemeyen, ya da pes ettirilemeyen

"Guguk Kuşu"ndan bir sahne

McMurphy'ye sonunda bir beyin cerrahisi uygulanıyor. Evet, böylece savaş kazanılmıştır. Kahramanımız artık uysaldır, dünyaya, çevresine anlamsız bomboş gözlerle bakmaktadır. Ne önemi var, akli başında insanları huzursuz etmemektedir ya. Bir hastaya ilaç verirken hep düşünmüşümdür; acaba yarar mı, yoksa zarar mı veriyorum? Öyle ya, bu ilaç beyinde nelere yol açmaktadır? Hala kesin bilemiyorum. Her gün birbiriyle çelişkili araştırmalar, yayınlar okuyoruz. Acaba ilaçlar beyinde geri döndürülemeyen bozukluklara yol açmaktadırlar? Kuşkusuz bir ölçüde evet. Biz bunları irdelerken bir bakıyorsunuz bazı "bilim adamları" akıl hastalarında beyin cerrahisi yöntemlerinin faziletlerinden dem vuruyorlar: "Beynin frontal lobudur, hastanın bu toplum dışı davranışlarından sorumlu olan. O halde beynin bu bölümünü kesip atalım, hastayı iyileştirelim". İnsanı, onun tarihini, gelişimini, toplumsal dinamiklerini hiç mi hiç bilmeyen bu sözde bilim adamları, insanın geleceği konusunda gönül rahatlığıyla ne de kolayca kararlar verebiliyorlar. Neyse ki, akli selim sahibi bazı bilimciler çıkıp, kendi ülkelerinde bu tip girişimleri yasaklatıyorlar. Bugün, bir çok ülkede bu tür beyin cerrahisi yöntemlerinin uygulanması yasaklanmıştır.

Bütün bu tartışmalardan çıkan sonuç şu: Sorun hastayı pes

ettirmek mi? Yoksa, onun yeteneklerini, zekâsını, üretken bir biçimde kullanmasını sağlayacak koşulların yaratılması mı? "Kuşkusuz ikincisi", diyeceksiniz şimdi. Peki öyleyse neden uygulanmıyor? Daha doğrusu uygulanmıyor? Burada iki engel söz konusu; birincisi, hastayı çevresinden kopuk, biyolojik ağırlıklı, durağan, değişmez bir varlık olarak ele alma alışkanlığı, yani idealizm batağı. İkincisi, akıl sağlığı alanında örgütlenme yetersizliği ya da yokluğu. İnsana tarihi, kökeni, çevresi, gelişimi ve biyolojik yapısıyla bir bütün olarak bakamayan ve onun gelişiminin bu yapıların diyalektik etkileşimi ile oluştuğunu göremeyen, ve de bu koşulların değişimlerine bağlı olarak insanın psikolojik yapısının da değişebileceğine inanmayan bir ruh hekiminin, rehabilitasyon'dan da bir yarar ummayacağı ortadadır. Akıl sağlığı hareketinin örgütlenmesi de bu bağlam içinde değerlendirilmelidir. Bilimsel bilginin hızla gelişmesi, diyalektiğin ve yasalarının bilimin temelini oluşturduğunun her geçen gün biraz daha berrak bir biçimde kavranması, ruh hekimlerinin ve ruh bilimcilerinin de insanı ve onun ruhsal sorunlarını çözmede daha gerçekçi davranmasına yol açıyor. Bu tür sorunların ele alınmasında kadercilikten arınmış, yapıcı yöntemler geliştiriliyor.

Çağdaş psikiyatride temel so-

run, yalnızca hastalanan bireyin tedavisi değil, ondan da daha önemlisi, bireyin hastalıktan korunmasıdır. Sosyal devlet ilkesinin benimsendiği ülkelerde koruyucu akıl sağlığına genel bütçeden önemli paylar ayrılmaktadır. Bu arada, ülkemizde genel bütçeden sağlık hizmetlerine ayrılan payın yüzde 2,5 olduğunu ve halka gerçekçi bir sağlık hizmeti götürebilmenin ancak yüzde 15'lik bir bütçe katkısıyla oluşabileceğini anımsatmakta yarar var.

Sonuç olarak, akıl hastalarının topluma yeniden kazandırılabilmesi için temelde devletin bir akıl sağlığı politikası olması gerekir. Devletçe oluşturulan bu akıl sağlığı hareketinin içinde sağlık kurumları, sosyal sigorta kurumları, işçi sendikaları, etkin bir biçimde yer almak durumundadırlar. Bu işbirliği ve parasal destek olmadan akıl hastalarının topluma yeniden kazandırılmasından, yani, rehabilitasyondan söz etmek olanaksızdır.

Hastayı toplumsal bir varlık olarak görmeyen, onu salt tek başına bir birey olarak ele alan idealist-mekanik yaklaşım, kişiyi topluma kazandırma yerine, onunla başetmeyi yeğler. Oysa bu tür bir yaklaşımı benimsiyen hekim giderek kendisini hastalara yenik düştüğünün ayırında değildir. Bu durumda hastanın mı yoksa hekimin mi yardıma gereksinimi olduğu konusu ortada kalıyor. Tıpkı kızıldereli büyük Reis'in kendisine yaşam enerjisini aşıl原因, beyni tıbben iğdiş edilmiş, "psikopat" McMurphy'nin anlamsız yaşamına son verdikten sonra, hastanenin demirli pencerelerini yıkarak özgürlüğe koşmasında olduğu gibi.

KAYNAKÇA

1. Psychiatric Hospital Care and Rehabilitation. Report on a Traveling Seminar. Warsaw and Bristol, 13-22 sept. 1967. WHO Regional office for Europa. Copenhagen.
2. Weston, W.D.: Community Psychiatry. in "Comprehensive Textbook of Psychiatry-II" edit Freedman, A.M. Kaplan, H.I., Sadock, B.J. Williams, Wilkins Comp. Baltimore 1976
3. Gleiss, Seidel, Abholz: Soziale Psychiatrie. Fischer, Taschenbuch Verlag, 1973.

KÜÇÜK ADAMIN BÜYÜK ÖYKÜSÜ :

AST'da Bir Revü:

Küçük Adam N'oldu Sana?

Emre KONGAR

HANS FALLADA adıyla ün-lü olan Rudolf Ditzgen, dünyanın en bunalımlı dönemlerinden birini oluşturan 1893-1947 yılları arasında yaşamış bir Alman yazarı. Babası bir yargıçtı Hans Fallada'nın. Küçüklüğünde çiftlik işleri ile uğraştı. Romancı olarak ününü, ezilenlerin yaşamlarını konu alan yapıtlarıyla yaptı. Almanya'da Nazi'lerin yükselişi sırasında yaşamış olması, yapıtlarının tarihsel bakımdan önemini iyice vurgulamaktadır.

"Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar" adlı yapıtında Holstein'de köylülerin ayaklanmasını anlatır. Bu romanı 1931'de yayımlanmıştı. Son romanlarından biri olan "Herkes Yalnız Ölür" adlı yapıtı, Nazi'lerin yenilgisinden sonra yayımlanır. Bu kitapta, Nazi'lere karşı umutsuz bir savaşıma giren küçük burjuva bir çiftçinin dramı anlatılır.

"Küçük Adam Ne Oldu Sana" adlı yapıtı 1932'de yayımlanmıştır. Fallada'nın. Bu yapıt 1942'de Türçe'ye aktarılmış. O sırada, Yılmaz Onay, henüz beş yaşında olduğunu yazıyor. Kırk yıl sonra Fallada'yı revüleştirerek yeniden yorumlayan mühendis-yönetmen, ailesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın zorluklarıyla boğuşmakta. Kendisi de aslında "büyük" bir "küçük adam". Fallada'nın ve Pinneberg'in deneyimlerinden, insanoğlunun birikimlerinden yararlanarak, çizgisini çizmiş ve "büyümüş" bir "küçük adam".

Ankara Sanat Tiyatrosu ilginç bir atılım içinde. Ondokuz yıllık geçmişini yadsımadan, tam tersine, bu onurlu geçmişin üzerine,

daha ileri ve etkin bir sanat çizgisi oturtmaya çalışıyor. Toplumsal sorumluluklarından ve bilincinden kaçmadan, fakat, "gerçek tiyatro"ya saygıyı "yeniden yaratarak". "Yeniden yaratarak" diyorum, çünkü, 1960'lı yılların özgürlük ortamı içinde, sonunda Türkiye'yi geri götürecek yanlışlar arasında "tiyatrodan uzaklaşmak" da vardı. Sanıyorum, AST, bu yanlış en erken gören ve ona karşı çıkan topluluk olma onurunu da koruyor, hem de çizgisini pekiştirerek.

AST'ın yöneticisi Rutkay Aziz şöyle diyor seyircilerine "Sanatımızda gerçek demokrasinin ışıdığı, tüm özgürlüklerin doyasıya kucaklanıp, kalıcı ve etkin bir barışın püf püf esip coştugu bir dünyanın yolcusu olmayı kim istemez?"

"Küçük Adam N'oldu Sana" yı 1930'lu yılların Almanya'sından alıp, 1982 Türkiye'sinde, evrenselleştiren görüş, işte Rutkay Aziz'in dile getirdiği görüş. Bu görüşü, evrenselleştirilen bir metin çerçevesinde enfes bir tiyatro oyunu olarak seyirciye aktaran ise, birlikte çalıştığı insanlara saygısıyla yücelen Yılmaz Onay.

Yılmaz Onay, Fallada'dan bir revü çıkarmanın zorluklarını belirttikten sonra şöyle diyor: "Tüm bu zorluklarıyla, "Küçük Adam N'oldu Sana" romanını oyunlaştırmak belki bir cürettir. Ama, AST, gücünün üstünde bir fedakarlıkla buna girmeyi üstlenmişse, kadrosu, konuk sanatçılarıyla bu işe sarılıyorsa, Timur Selçuk müziğini, Metin Deniz çevre düzenini, Altan Tekin sanat danışmanlığını yükleniyorsa, birçok sanatçı sanatsal katkılarını esirgemiyorsa

(örneğin AFSAD'lı arkadaşların fon için dia çalışmaları gibi), o zaman bu bir cüret değil, bir 'görev' değil midir?"

Yılmaz Onay'ın nitelikleriyle, yaptığı işin, bir "cüret" olmadığını ben rahatlıkla belirtebilirim. Revü'yü seyrettikten sonra da yüklendiği "görev"i büyük bir başarıyla yerine getirmiş olduğunu söylemeyi bir borç biliyorum.

"Küçük Adam N'oldu Sana"nın metni üzerinde durmak isterim önce. Hiç kuşkusuz, Onay'ın metni, Fallada'yı daha bir evrenselleştirmiş. Çünkü, koşullar ne olursa olsun, bir yapıtı, 1930'lar Almanya'sından 9180'ler Türkiye'si'ne aktarmak, ancak özgüllükten, evrenselliğe sıçrayış ile olanaklı.

Genel yaklaşım bakımından, oyun, tezgahartılıktan, yani "beyaz yakalı işçilikten", küçük esnaflığa atlama düşleri kuran, bir "küçük adam"ın, dürüst ve namuslu bir vatandaş, hem de politikaya "bulaşmaktan" korkan bir bilinçli (!) kişi olarak başına gelenleri anlatıyor. Pinneberg gerçekten dürüst bir kişidir. Yalnız "kanundan ve borçtan" korkan bir babanın oğludur. Aynı korkulara o da sahiptir.

Yani "Örnek bir vatandaş" Pinneberg. Bir kız sever Pinneberg. Bir amelenin kızını. Yani bir "mavi yakalı işçi"nin kızını sever. Tüm isteği sıcak bir yuva, bir iş ve bir de çocuktur. Kendi küçük dünyasına kapanmak ve orada mutlu olmak istemektedir. Mutlu olmayı hak etmiştir de. Çünkü, namuslu, çalışkan, dürüst hem de aşık bir gençtir. Üstelik politikadan da uzak durmaktadır.

Yılmaz Onay'ın yorumunu anlatıyorum ben aslında. Fallada'nın daha karmaşık ilişkiler içine oturttuğu Pinneberg, Onay'ın elinde daha belirgin daha somut ve en önemlisi daha "Türk" olmuş.

İşte bu sevimli Pinneberg, toplumunun ve çağının koşulları karşısında aciz kalır. İşini kaybeder. Kent değiştirir. Patronun, kızı hakkındaki beklentilerinden dolayı evli olduğunu bile söyleyemez. Sonra Nazi'lerin yükselişi sırasındaki gaflet ve destekten dolayı (ki bunu da Onay mükemmel vurgulamıştır. Kleinholz'un tutum ve davranışlarında) yine işini kaybeder. Bu kez de annesinin kirli ilişkileri imdada yetişir. Berlin'e gidilir. İş bulunur. Ev

Küçük adamın öyküsü: Küçük Adam N'Oldu Sana

bulunamaz. Sarhoş bir mobilyacı-
nın deposuna kapılanılır. Sarhoş'-
un evrensel doğruları vurgulayan
uyarıları ile bile gözü açılmayan
Pinneberg, yine işsiz kalır. Hem
de düşlerinin aktörü Schlüter'in
sahte kişiliği yüzünden. (Burada
da Fallada ve Onay seyirciye,
küçük adamın düşlerinin yalnız
yanlışlığına değil, kitle iletişim
araçlarıyla koşullandırılmanın so-
mut tehlikelerine de dikkati çeki-
yorlar).

Örgütlü eylem, her an bir
seçenek, ama Pinneberg'in reddet-
tiği bir seçenek olarak bir kenarda
beklemektedir. Sevgili karısı (ki
bireyin ve toplumun diyalektik
gerçekliği çerçevesinde karısı Em-
ma'nın hem Pinneberg ile hem de
kendi ailesi ve çevresi ile ilişkileri
son derece "doğru" konmuş)
aslında gerek aileden, gerek çev-
reden gelen bu ipuçlarını pek de
değerlendirmek istemez. Emma,
adeta saydam bir kişiliğe sahiptir:
Pinneberg'in düşlerini yansıtan
bir saydam kişilik.

Sonunda, gerçekten bilinçli
bir vatandaş olan Pinneberg, ken-
disine ait olan kaldırımlarda yürü-
mek hakkından bile yoksun bira-
kılır. Artık bir hiçtir o. Anlamli ve
işlevsel bir parçası olmak için onca
çaba sarfettiği toplum onu dış-
lamıştır. Adeta kusmuştur onu.

Bu noktada Onay, sonucu il-
ginç bir biçimde noktalar: Seçe-
nekler ortadadır. Pinneberg kendi
yazgısını, sevginin bütünleştirdiği
Emma ile birlikte yeniden belir-
leyebilecektir; İsterse!

Aslında tiyatro eleştirileri, ge-
nellikle ya metin ya da sahneleme
üzerinde odaklanır. Birinde yönet-
mene, ötekinde yazara haksızlık
edilir. Ben de toplumbilimci nite-
liğimle, şimdiye dek, ya metin
üzerinde odaklaştım, ya da ku-
ramsal açıdan yaklaştım yazdığım
konulara. Fakat bu kez AST'ın
sergilediği bu oyun ve Onay'ın
tam bir takım çalışması ile ger-
çekleştirdiği büyük başarı, beni
gençlik çağlarıma, Beckett oyna-
dığım, anlamsızlığın vurgulanma-

sından, arkadaşlarımla birlikte
anlam çıkarmak için terlediğim
oyunculuk yıllarıma geri döndür-
dü. Bu açıdan yönetim ve oyun-
culuk hakkındaki yargılarımı da
belirtmekten kendimi alamıyo-
rum.

Bir kez hemen belirtmek is-
terim ki, bir "revü" koymak,
oyun 1972'de Almanya'da "revü"
biçiminde oynanmış bile olsa,
büyük bir kumar, işin başında.
Çünkü Türk seyircisi, "revü"ye,
zannedildiğinden çok daha yatkın
ve bu konuda deneyimli. Kötü bir
yapım, her şeyi berbat edebilir.
Burhanettin Tepsi ve Reşad Rıd-
van, daha 1910 yılında, yani
Cumhuriyetten bile önce Odeon
tiyatrosunda, Türk seyircisini
"revü" ile tanıştırmışlar.

İş bu kadarla kalsa iyi. Son
yıllarda, tüm bu birikimin üze-
rine, bir de "büyük sermaye" nin
desteği ile yeni yapımlar ortaya
çıkış revü tipi. Hem de bu işi
bilenlerin elinde. Hem de "hiç bir
fedakarlıktan kaçınılmadan" para
akıtılmış.

İşte bu ortamda "revü" tipi
ile, hem de "batı türü" bir "revü"
ile ortaya çıkmak çok iddialı bir iş.
Örneğin, bir benzer çaba geçen yıl
"Bedrettin" için yapılmış ve başa-
rıya da ulaşmıştı ama, onun türü
farklıydı. (O deneyin de AST'da
yapılmış olması kayda değer bir
nokta sanırım).

Yılmaz Onay'ın "revü" türün-
de başarıya çok yaklaşmış oldu-
ğunu hemen belirtmeliyim. Üste-
lik oyun bir bütün olarak o denli
başarılı ki, revü konusunda görü-
lebilecek küçük eksiklikler, ara-
da eriyip gidiyor. Pek doğal
olarak, bu "erime"de konuk dört
dancının, insan güzelliğini, kore-
ografi düzenlemeleriyle bütünleş-
tiren, (üstelik de hayli ter ve
gözyaşı taşıdığı kuşkusuz olan
provaların sonucu olan) sergile-
melerinin rolü büyük. Revü konu-
sunda beyaz ve siyah palyaçoların
birlikte kullanılışı, şarkı ile dans-
ların ve konuk dansçılar ile asıl
oyuncuların bütünleştirilmesi bü-
yük başarı öğeleri. Belki tek
eleştiri, oyunun tümü ile "revü"
sahneleri arasındaki ilişki. Başta,
sevginin ve umudun sıcaklığını
vurgulamak için Pinneberg ile
Emma'ya yaptırılan dans ve söy-
letilen şarkı, pek tek başına
kalmış. Bu yaklaşım ya bütün
oyunda vurgulanabilirdi, ya da
tümüyle dışarda bırakılabilirdi
diye düşünüyor insan. Fakat,
gerek oyunun başında seyirciyi

KUÇUK ADAM N'OLDU SANA!

Küçük Adam N'Oldu Sana'da REVÜ

"usandırmak", gerekse, çok iyi düzenlenmiş bir akış içinde, umutumuz bir diyalogtan sonra, iyimserliği vurgulamak için kullanılmış olması, bu eksikliği telafi edici öğeler olarak ortaya çıkmış. Tam aile kurmanın aritmetik olanaksızlığı üzerine gelen Pinneberg ile Emma'nın oyundaki tek şarkılı dansı, belki de bu "tek"liği bir dezavantaj değil, avantaj olarak kullanıyor. Toplumun soğuk ve amansız gerçeklerine karşı, Pinneberg ile Emma'nın dünyasının örneği (belki doğru belki yanlış) iyimserliğinin vurgulanması bu sahne ile gerçekleştirilmiş.)

Yönetimin en başarılı tarafı, toplumsal gerçek ile, Pinneberg-Emma örneğinin büyük bir uyum içinde aktarılması. Örneğin, metnin en önemli bölümlerinden biri Pinneberg'in kimlik arayışı: Küçük adam soruyor sonunda, bunalmış sıkıntidan, oysa kendisi, hem dürüst hem çalışkan: "Ben kimim?", Soru tam zamanında, tam yerinde ve "mizansen" açısından en doğru biçimde sorulmuş. Sonuç, bir yorumun en çarpıcı biçimde seyirciye aktarılması. Çok benzer bir başarı Mari'ye söylenen "Beni baştan yarat tanrım" Bu enfes ifade, hiç araya kaynamayan, büyük bir başarıyla aktarılan bir sahneye monte edilmiş.

Karakterlerin büyük bir başarıyla çizilmiş ve yorumlanmış olması oyunun en güzel yönlerinden biri. Burada hemen oyun-

cuların az raslanan uyumlu başarısına dikkati çekmek istiyordum. Şimdiye dek, başarıyı bu denli uyumlu paylaşıp az grup güdüm desen şartına olmaz. Franz'ın küçük kompozisyonunda Yahya Tokül ile Pinneberg'in tüm egemen rolünde Altan Erkekli aynı ölçüde başarılılar. Nurseli Çamlibel'in Emma'daki büyük başarısı, bir Meral Niron'u, bir Seval Yurdakul'u gölgelememiş. Ne büyük roller, küçükleri silmiş, ne de küçük roller, büyükleri gölgeliyor. Yani, burada kullandığım terimlerin yanlışlığını vurguluyor oyuncular: "Roller küçükü büyüğü yoktur, iyi ya da kötü oynanması vardır" Teoman Özer, çizdiği bütün kompozisyonlarda başarılı. Metin Coşkun'un oyunculuğunu anlatmak olanaklı değil, gidip görmek gerek. Yaşar Akın'ın oyunu için de aynı yargıyı verebiliriz rahatlıkla. Birden çok kompozisyonları başarılıları belirtirken Mümtaz Sevinç atlamak da olanaksız. Koray Ergün ile Bora Özkula hem palyaço-peşler olarak, hem de oyuncu olarak, başarıyı paylaşıyorlar.

Aslında benim en sevmediğim yanı biçimi, isim söyleyerek oyuncu değerlendirmektir. Bunun doğru bir yöntem olmadığı kanısındayım. Fakat, okuyucu gidip oyunu gördüğü zaman, için bu isimleri tek tek belirttiğimi daha iyi anlayacak sanırım.

Unay'ın genel yorumundaki doğruluklar ve güzellikler yanı-

da, yönetim açısından mutlaka görülmesi gereken "tiyatrotrüklere" var. Hemen bir kaç örnek sıralamak istiyordum: Sessiz film seyretme sahnesi, Kleinholz'un Pinneberg ile Emma'yı piknikte "basma" sahnesi, Garda Pinneberg'in annesi ile karşılaşma sahnesi, Pinneberg ile Emma'nın pansiyona ilk girdiklerinde, normal bir koltuğun salıncaklı koltuğa dönüştürülmesi sahnesi. Bütün bu sahneler, evrensel açıdan tiyatro olayına katkı sayılabilecek sahneler.

Yıllar önce, deneme sahnesi adı altında AST'da "Benerci Kendini Niçin Öldürdü" oynamıştı. Yöneten Nurhan Karadağ idi. Orada bir (daha doğrusu yinelenen) için "iki") miting sahnesi vardı. Gerçekten insan "işte tiyatro" diyordu. Burada da öyle, kahramanlarımız film seyrediyorlar, seyirci "gerçek film" seyrettikleri izlenimini "bir tiyatro olayı" olarak algılıyor. Yani, sahne, izleyiciye, oyuncuların "film seyretmeleri" ancak bu kadar güzel "seyrettirilir". Ya Kleinholz'un otomobili! Gerçekçi tiyatro, ya da epik tiyatro adına bu güne dek yapılan tüm çirkinlikleri bağışlatıyor Yılmaz Onay. Tek isteğim, oyunun, güncelliğin geçiciliği içinde yitip gitmemesi. Fakat bunu kaçınıcı kez ve kaçınıcı olay için söylüyorum. Biz bir "Kafkas Tebeşir Dairesi" olayını tarihin karanlıklarına gömmüş bir toplumun "Küçük Adam N'oldu Sana"yı nasıl kurtaralım?

SATRANÇTA ÜRETİM SORUNU

Hür YASIN

NEDEN sporda başarılı olamıyoruz? Neden sanattan zevk alamıyoruz? Neden üretken değiliz? Ve daha birçok özgün konuyu içeren, toplumumuza sorulan bir süre neden...

Bu sorulara "yapısal nedenler" ya da "azgelişmişliğin kaderi" gibi cevaplar bulabilirsiniz. Ya da "adam sendeci" bir tavırla boğverebiliriz. İşte toplumumuzdaki kolaycı ve acelecili çözümcülüğe bir örnek. Bu tür çözümlemelerle şimdiye kadar hiç bir yere varamadığımız gibi bundan sonrası da kılavuz istemiyor.

Sorunu genel olarak kültür birikiminde görüyorum. Toplumsal dinamiğin çarpıklığını belirleyen en önemli etkenin, kültür birikiminin yetersizliğinden kaynaklandığını vurgularsak, yani, kültürel dinamiklerin kendi özgünlükleri içerisinde yeşermeyip, ideolojik kavramlar çerçevesinde kendini yeniden üretmemesi olarak tanımlayabiliriz.

Kültür birikimimizin neden göçük kaldığını, toplumsal kuruluşun tarihsel sürecini inceleyerek cevaplayabiliriz. Tabii ki burada sorunun buna cevap aramak değil, zaten bu sorun tarihçilerimiz, iktisatçılarımız, felsefecilerimiz, ve toplum bilimcilerimiz tarafından işleniyor. Benim amacım bu sorunsal çerçevesinde "Neden satrançta başarılı olamıyoruz?" sorusuna cevap aramak olacak....

Türkiye'de satrancın gelişimine baktığımızda, satranççılarımızı genel olarak iki kategoride topluyabiliriz.

- 1- Teorik çalışma yapanlar
- 2-Pratisyen oyuncular

Satranç oyununun erdemlerini ve bunu salt zevk-tutku için oynayan pratisyen oyuncuların bir tarafa bırakırsak, sorunumuz

teorik çalışma yapanlarla ilgili. Daha doğrusu "satranç sanatıyla" ilgili:

Bizdeki teorik çalışmalar, genel olarak açılış varyantlarında uzmanlaşmayla belirlenmekte. Yeterli bir satranç ortamı bulan oyuncu, satrancın yenilgi cazibesine kapılıp, satrancı bütünsel olarak kavramadan açılışlarda varyant uzmanlaşmasına giderek, zaten genele hakim olan bu ideoloji çerçevesinde, kişisel kabiliyeti doğrultusunda iyi bir düzeye gelebiliyor. Sorun da bu noktadan sonra başlıyor. Belli bir düzeye gelen satranççı, açılışları dergilerdeki ve açılış kitaplarındaki yeniliklere ("Novelty") ve "moda varyantlara" bağımlı olduğundan, dolayısıyla oyunun dinamiğini bütünsellik içerisinde kavramayıp, çarpık bir gelişim gösterdiğinden (varyantların "oyun açılışı-ortası-sonu" bütünselliği içerisinde kavranmadığı için) üretken olamamaktadır.

Neden üretken olamıyoruz? sorusuna cevap vermeye çalıştım. O halde "Nasıl üretken olabiliriz?" "Konumuzun odak noktası olan bir soru...

Satrançta üretken olabilmemiz için birikimimiz, dolayısıyla satranç kültürümüzün olması gerekir. Nasıl bir kültür? Bu soruyu satrancın tarihsel gelişimiyle açıklayabiliriz. Satrançta ilerlemiş ülkelere baktığımızda: Büyük ustalar, temel eğitimi almış (teorik ve pratik) kabiliyetleri kendi denetimleri altına alarak, teorik ve pratik birikimlerini kısa bir sürede aktarabilmekte. Dolayısıyla uzun bir sürede alınabilecek bu birikim kısa zamanda gerçekleşmektedir. Büyük ustaların ve dünya şampiyonlarının kronolojisine baktığımızda birikimin nasıl el değiştirdiğini gözlemliyoruz. Tabii ki bu birikimler yeni ça-

lışmaların (teorikpratik) oluşumuyla kendilerini yeniden üretebilmelerini sağlamıştır. (Çalışma tarzının ve teorik pratiğin yeniden üretimi) Yani Sabaplanca'dan, Karpov'a kadarki satranç kültürü yeni kuşağa aktarılıp, üretkenlik sağlanmıştır. (Kişisel dinamikleri de vurgulamak gerekli)

Ülkemizdeki satrancın tarihsel gelişimine baktığımızda bir büyük ustanın dahi olmayışı, dolayısıyla bir ekole sahip olamayışımız, yeni kuşağımıza birikimin aktarılmasını engellemektedir. Bu yüzden yapılacak teorik çalışmalar, bu birikimi hedeflediğine göre uzun vadeli ve sabırlı bir programla yapılması gerekmektedir. Bu tür bir çalışma, dünya satranç şampiyonlarının kronolojik incelenmesiyle gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir dünya şampiyonunun kronolojik oyunları ele alınarak, oyunun dinamiğini "oyun açılışı-ortası-sonu" bütünselliği içinde kavramlaştırabiliriz. Ayrıca dünya şampiyonunun gelişim sürecindeki geçiş dinamiklerini anlamaya çalışabiliriz.

Bilginin daha çabuk kavranılabilmesi için şüphesiz toplu ve işbirliği içinde çalışmanın yararı çok fazla. Örneğin, kişiler için, bir tez konusu olabilir. Herkesin farklı birteze sunum yaptığını düşünürsek, bireysel çalışmaya nazaran daha fazla yol katedilebileceğini söyleyebiliriz.

Tabii ki bu, uzun vadeli ve sabırlı bir çalışmayla gerçekleştirilecektir. Fakat, sanmayın ki, şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha az almış. Tam tersine tüm acelecili çalışmalar, belli bir süreç sonunda kendini yeniden üretmediği için kısır döngü içine girmiş, dolayısıyla bizim için daha maliyetli olmuştur. Bu olguyu, son yıllardaki satranç gelişimimize bakarak gözlemleyebiliriz.

Satrancımızın içinde bulunduğu maddi zorlukları tabii ki gözden kaçırmış değilim. Fakat, güç koşulları öne sürerek kendiliğindencilğe terk edilmekten, bu yazgıyı kırmak için çözümlemeler getirmemiz gerekmektedir... Amacım bu konuda bir reçete vermek değil, bir tartışma olanağı açmaktır. Bundan sonraki çalışmaların, satrancın öznel konularında oluşması istemiyle..

KİTAPLAR

Mehmet KÖK

TASLAŞAN DÜNYA

Tadeusz Borowski

Öyküler

Çeviren: Zeyyat Selimoğlu
Yazko, 180 TL, 256 Syf. 1981

TASLAŞAN DÜNYA'yı Yazko çıkardı. Yazarı Tadeusz Borowski, Polonyalı bir yazar. Zeyyat Selimoğlu çevirmiş. Borowski'nin öykülerinden oluşmuş yapıt. İncil Okuyan Çocuk, Öyle Bir Gün, Bizim Orada, Auschwitz'de, Taşlaşan Dünya gibi ünlü öyküleri var içinde..

Borowski, intihar ettiğinde henüz yirmi dokuz yaşına basmamış. 1951 ölüm yılı. Dramatik ve göç bir hayat yaşamış. Nazi işgali ile Auschwitz Ölüm Kampı'nı ilk gençlik yıllarında tatmış. Bu göç hayatı, çok genç yaşta ve çok acı çekerek yaşamak zorunda kalan bir kuşaktan. Polonya Baskısına önsöz yazan Jerzy Andrzejewski, Borowski'nin hayat ve ölüm sınırını, bütün eyleminde hangi kuvvetten yararlandırırsa, yine aynı kuvvetle aştığını söylüyor.

Öykülerde en küçük bir abartıma sezilmiyor. Olduğu gibi olaylar. Belgese öyküler. Ve gerçek. Borowski, "Faşistler" de şöyle demiş "Evet, edebiyata tanınmış çok eski bir çareye başvurabilir, gerçeği söylüyorum görünümü içinde yalan da söyleyebilirdim ne var ki, buna yetecek düş gücünden yoksunum."

Nazizm ve faşizmin insanlığa maliyetini bilmeyen, unutan var mı? Hitler dönemi Nazi uygulamaları tekrarlanamaz, acılı bir karabasan mı? Nazizm, faşizm üzerinde durulmaya değer, müzelik bir olgu mu? Geçmişte kalmış bir yüz karası mı insanlı-

ğın? Önlenemez bir kaçınılmazlık mı? Ya da egemen sınıf azgınlığından başka suçlusu yok mu bu kara bulutun?

Nazizmin, faşizmin insanlığa maliyetini bilmeyenler var. Hem de pek çok. Unutanlar, küçümseyenler var daha da çok. Hitler dönemi canavarlığı acılı bir karabasan değil ve tekrarlanıyor, tekrarlanabilir dünya üzerinde. Nazizm, faşizm bir gerçek, yaşayan bir gerçek ve müzelik bir olgu değil. Yüz karası insanlığın ama geçmişte kalmış değil. Kaçınılmazlık sayılamaz, önlenbilir.

Olanlar belleğimizde diri kalmalı. Köllenmesin krematoryumun bacalarından savrulan küllerin anıları. Çünkü krematoryumların yeniden kurulabileceği bilinmeli. Belki siz olursunuz kapıda bekleyenlerden biri.

Evet, Taşlaşan Dünya'yı okuduktan sonra anlayacaksınız. Faşistlerin yaptıklarından fazlasını anlatabilmek gerçekten olanaksız. Çünkü düş gücü yetmez.

Borowski, en iyi öykülerini yazdığında henüz yirmi yaşına bile basmamış. Ve toplama kampı yaşantısını yansıtmakta onun sanat yeteneğine hiç kimsenin ulaşamadığını ileri sürüyor Andrzejewski.

Öykü kahramanlarının birinin ağzından şöyle demiş yazar: "Bir başka insanı yenebilir bir şey gibi görüyor musun, işte gerçek açlık odur." Öyle Bir Gün adlı öyküde geçiyor bu açık

tanımı. Akşam Yemeği adlı öyküsünde de bu tanımla belgeleyen, doğrulayan olayı anlatıyor. Yazar olayın tanığı. Aç bırakılmış mahkumlar karşısında komünist mahkumların kurşunla kafaları parçalanıyor, beyin parçacıkları saçılıyor sağa, sola. Öyküyü şöyle bitirmiş Borowski, "Öbür gün, bizi yeniden işe sürdüklerinde, Estonya'lı bir Yahudi bütün gün şuna inandırmaya çalıştı beni: Meğer insan beyni çok lezzetliymiş, pişirilmeden bile yenilebilirmiş üstelik." Estonya'lı Yahudi çevreye saçılan beyin parçacıklarına saldırıp yiyen açlar grubu içindeymiş. Ve lezzetini anlatmış Borowski'ye. Bu duruma getirilmiş milyonların kamp yaşamını anlatıyor işte Borowski'nin öyküleri. Düşünebiliyor musunuz bu olayların üzerinden daha kırk yıl bile geçmedi. Nazizmin çok iyi öğrenilmesi gerekmez mi şimdi? Beş milyon kişi gazla yakılmış. "Bir ulus-bir Rayh-bir Führer-ve dört krematoryumu! Auschwitz'de toplam on altı krematoryum olacak, günde ortalama elli bin kişi yakılabilecek orada." diyor Borowski. Ve oluyor bu iş. Hemde bazı kamplar özel firmalara ihale ediliyor, özel girişim yapıyor kampları ve firmaları. Kârlı iş.

Bizim Orada, Auschwitz'de öyküsünde yazar sağ kalanların kurtulma nedeni olarak, "Ve elimizdeki biricik silah sayımız- evet sayıca üstünüz, çok fazlayız, odalar almıyor bizi" demiş. Akla Neruda'nın dizeleri geliyor hemen, "Biz halkız yeniden doğanız ölümlerde" ya da "Tükeneceğiz kırmak ile."

Borowski'yi okuyun. İnsandan sabun, insan derisinden abajur siperliği, kemikten gerdanlık yaptılar bunlar. Belleklerden nazizmin anılarını silmezler. Daha krematoryum bacalarından çıkan duman olmuş halkın çoluğu çocuğu yaşıyor aramızda. Yara çok taze daha.

Bir de Taşlaşan Dünya şunu çağırıyor: kapitalizm makro, toplama kampı düzeni mikro. Kapitalizmde de, faşizmde de insanlık zayıflarının özü aynı. Ama birisi göze daha az görünüyor, biri çok yoğun ve dar alanda, çok aşkar oluyor olanlar. Faşizm, emperyalistin bilinçaltına benziyor. Bu bir "teşbih" sayılabilir.

SATRANÇ SINAVI

BEYAZ: Tartakover
SİYAH: Griş
Sicilya açılışı, 1927

Oyun şöyle başlıyor:

1) e2-e4, c7-c5; 2) Ag1-f3, Ad8-c6;
3) f1-f3, Vd8-c7;

Şimdi kendinizi beyazların yerine koyun ve doğru hamleleri bulmaya çalışın. Eğer hamleleriniz doğruysa yanında yazılı olan puanı kaydedin, değilse beyazların ve siyahların gösterilen hamlelerini oynayarak devam edin. Büyük harflerle işaretlenmiş olan hamlelerin açıklamaları aşağıda verilmiştir.

Açıklamalar:

A) Eğer 15... Şe8Xf7, 16e5-e6
B) eğer 17... Ac2Xa1, 18Ac3-d5,
Vc7-c6; 19f6-e3, d7-d6, 20) Fe3-
b6+... Şd8-d7; 21) e5-e6+... mat
C) çünkü 20... Şd8Xe7, 21) Ac3-
d5+... vezir düşer. Veya 20...
Vf6Xe7; 21) Vd3Xd4

AŞAĞIDAKİ TABLOYU BİR
KARTLA KAPATIN VE HER
HAMLEDE BİRER SATIR AÇARAK
İLERLEYİN

BEYAZ	SİYAH	PUAN
4) c2-c3	a7-a6	4
5) f6-b5-a4	Ag8-f6	3
6) Vd1-e2	e7-e5	4
7) 0-0	Ff8-e7	4
8) d2-d4	c5Xd4	4
9) c3Xd4	Ac6Xd4	4
10) Af3Xd4	e5Xd4	4
11) e4-e5	d4-d3	5
12) Ve2-e3	Af6-d5	5
13) Ve3-g3	g7-g6	5
14) Fa4-b3	Ad5-b4	5
15) Fb3Xf7	Şe8-d8	10 (A)
16) Fc1-h6	Ab4-c2	9
17) Ab1-c3	Ac2-d4	7 (B)
18) Vg3Xd3	Vc7Xe5	6
19) Kf1-e1	Ve5-f6	8
20) Ke1Xe7	terk	9 (C)

Şimdi puanlarınızı toplayın
75-100: Büyükusta
55-74: Usta
40-54: İyi
25-39: Orta

Geçen sayının çözümleri

• No: 26 Beraberlik
(V. Barbieri, 1933)

1) Şf5-e6, f2-f1(V)
2) Fh7Xd3+... Şe2Xd3
3) g7-c8(V), Vf2-h3+
4) Şe6-d5, Vh3Xc8
5) Pat

• No: 27 Kazanç
(A. Troyçki, 1996)

1) b6-b7, V77Xb7
2) c2-c4+... Şah oynar
3) Siyahın cevabına
göre Ab3-a5+
veya Ab3-c5+
böylece beyazlar
veziri alır ve kazanır

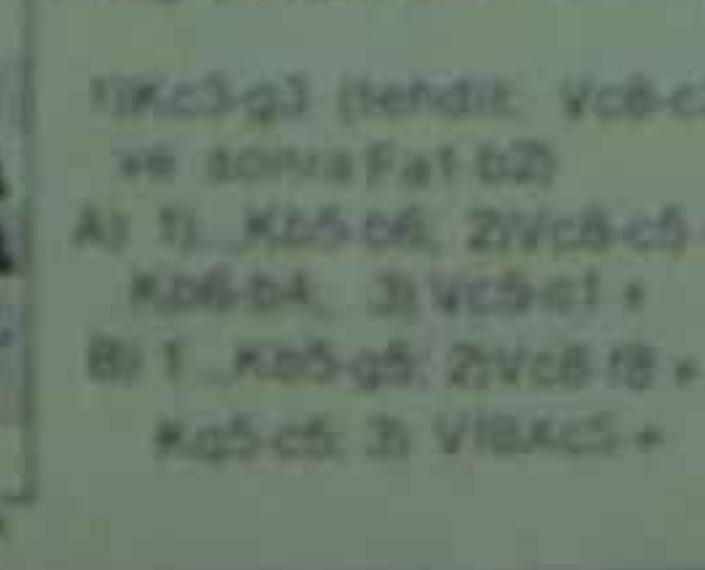

• No: 28 İki hamlede Mat
(J. Schiffmann, 1927)

1) Vb7-f3 (tehdit: Ad3-b4+)
A) 1)... Vg3Xf3, 2) Kc4-e4+
B) 1)... Kf4Xf3, 2) Kc4-g4+
C) 1)... b2-b1, 2) Kc4-c2+
D) 1)... Şa2-b3, 2) Ad3-c1+

• No: 29 Üç hamlede
Mat (W. Shinkman, 1901)

1) Kc3-g3 (tehdit: Vc8-c3
ve sonra Fa1-b2)
A) 1)... Kb5-c6, 2) Vc8-c5+
Kb6-b4, 3) Vc5-e1+
B) 1)... Kb5-g5, 2) Vc8-f8+
Kg5-c5, 3) Vf8Xc5+

HABER

Uluslararası satranç federasyonu
(FIDE)'nin yaptığı kuvvet derece-
lendirmesinde Türk oyuncular şu
puanları aldılar:

Suat Soylu :2370
İlhan Onat :2360
Feridun Öney :2290
Turhan Yılmaz :2290
Can Arduman :2285
Ali İpek :2280
Nevzat Süer :2255
Can Yurtseven :2250
Ateş Ülker :2245
Sıracettin Bilyap :2220
Ergun Gümrükçüoğlu :2215
Hür Yaşın :2215
Rıza Öney :2210
Akdoğan Erözbeke :2200
Çetin Sel :2200

MAÇ

Beyaz : Kasparov
Siyah : Dür
Açılış : Vezir gambiti
1981

1) d2-d4, Ag8-f6; 2) c3-c4, e7-e6; 3)
Ab1-c3, d7-d5; 4) Ag1-f3, Ff8-e7; 5)
Fc1-g5, 0-0; 6) e2-e3, h7-h6; 7)
Fg5Xf6, Fe7Xf6; 8) Vd1-d2, c7-c6;
9) h2-h4, Ab8-d7; 10) g2-g4, Kf8-e8;
11) 0-0-0, b7-b5; 12) c4Xb5, c6Xb5;
13) Ff1Xb5, Ka8-b8; 14) j4-g5,
h6Xg5; 15) h4Xg5, Ff6Xg5; 16)
Af3Xg5, Vd8Xg5; 17) f2-f4, Vg5-f6;
18) Vd2-h2, g7-g6; 19) f4-f5, Vf6-g7;
20) f5Xe6, f7Xe6; 21) Kd1-g1, Ka8-
b8; 22) Fb5-d3, Kf8-f6; 23) e3-e4, e6-
e5; 24) Ac3-d5, Kf6-f7; 25) Kg1Xg6!
terk

PROBLEMA-STUD

Aşağıdaki satranç problemleri için doğru
hamleleri bulmaya çalışın. Eğer doğru
hamleleri bulamazsanız, problem
dan yitkin ve doğru hamleleri
bulamazsanız, problem
dan yitkin ve doğru hamleleri
bulamazsanız, problem

No: 30, 19. Mart 1996
(F. Dedine, 1992)

No: 31, 1. Ocak 1997
(A. T. Yılmaz, 1997)

No: 32, 19. Ocak 1997
(H. Yılmaz, 1997)

No: 33, 10. Hamlede Mat
(S. Lloyd, 1864), J. Onat

BİLİM ve
SANAT